SCHETS VAN DE RESIDENTIE AMBOINA.

DOOR

E. W. A. LUDEKING.

De residentie Amboina, meer nog het eiland van dien naam, uitmakende het meest bekende gedeelte van den Molukschen archipel, was zoowel in vroegere als latere jaren, het voorwerp van veelvuldige nasporingen.

Valentijn en Rumphius legden den grondslag van eene kennis, die later, door vele anderen belangrijk uitgebreid is; naast de onderzoekingen van Zippelius, Korthals, Blume, Bleeker, Wallace, Doleschall enz., staan de zaakrijke werken van Willer, Bleeker en van der Crab, als gewigtige schakels in een geheel dat, hoe ook bearbeid, nog niet die volkomenheid heeft bereikt dat verdere bijdragen van algemeene strekking als een noodeloozen arbeid zouden te beschouwen zijn.

De hier gegeven schets berust op gegevens, gedurende een driejarig verblijf te Amboina bijeengebragt; om haar eenige afronding te geven, heb ik ook van reeds bekende bouwstoffen gebruik gemaakt, doch vermeden wat in de zóóeven genoemde werken breedvoerig te vinden is.

Zij is beknopt en onvolledig, hetgeen niet te vermijden is, zoolang de bouwstoffen — voor een goed geheel noodig — in de archieven begraven blijven en soms zelfs de meest

onschuldige opgaven met wanhopende moeite verkregen worden van hen, die wetenschap en algemeene kennis slechts toetsen aan hunne persoonlijke meening.

Zij loopt over een tijdvak van ongeveer 30 jaren, sluit als het ware met eene der gewigtigste gebeurtenissen dezer residentie: de opheffing van het monopoliestelsel der nagelen, en omvat slechts de meest voorname punten uit het laatste tijdvak toen de eigenlijke residentie nog een deel uitmaakte van het gouvernement der Molukken.

Wat betreft de schrijfwijze der inlandsche woorden en benamingen, heb ik mij gehouden aan de opgaven in loco verkregen, en wensch ik mij vooraf vrij te pleiten van de misstellingen, die daarin mogten voorkomen.

SCHETS VAN DE RESIDENTIE AMBOINA.

LIGGING, GRONDGEBIED, OPPERVLAKTE, VERDEELING.

De residentie Amboina, gelegen tusschen $2^{\circ} 40'$ en 4° Z. B. en $143^{\circ} 50'$ en 148° O. L., bevat de eilanden:

1°. *Amboina*, vereeniging der schiereilanden Leytimor en Hitoë; Tiga, Pombo, Oma of Haroekoe, Honimoa of Saparoea, Melano, Gombo, Noesa Laut, Manipa, Serongi, Ampat, Kelang, Babie, Boano, Swangi, Heili, Loehoe, Massawooi.

2°. *Groot Ceram*. Het geheel westelijk gedeeltelijk tot aan Batoewassa (Tobo) op de zuidkust, en Waroe op de noordkust, vereenigd door eene regte lijn, benevens de hiertoe behoorende eilanden Rassa (2), Assa Oeséh (8), Passa (3), Rikio (3), Mansigo, Sori, Ayer besar, Anjang, Ayer Ketjil, Mool (2), Esan, Hatoewéh, Kapor, Salawa, Sapalama, Hay (2), Awa.

3°. *Boeroe*, waaronder Tomohao, Tenga, Lawit panjang, Embatti, Okki en Wahio, Amblau.

Daar de kennis der oppervlakte van de voornaamste eilanden tot nu toe slechts op gissing en schatting steunt, heb ik vermeend door middel van gewigt, als vergelijkend hulpmiddel, eenigzins juiste cijfers te verkrijgen. Op deze wijze berekend verkrijgt men tot resultaat dat in ronde cijfers Amboina beslaat 58 vierk. Eng. mijlen; Ceram 1018 vierk. Eng. mijlen en Boeroe 605 vierk. Eng. mijlen. Daar vier Engelsche mijlen zijn gelijk te stellen met eene Duitsche, zoo beslaat Amboina $14\frac{1}{2}$, Ceram $254\frac{1}{2}$ en Boeroe 151 vierk. Duitsche mijlen.

De residentie is verdeeld in:

1°. *Afdeeling Amboina*, bevattende het schiereiland Leytimor benevens de zuid- en oostkust van Hitoe van den hoek van Allang af tot aan den pas van Baguala, en van hier tot de negorij Waai. Deze afdeeling telt behalve de in 10 wijken verdeelde hoofdplaats 35 negorijen.

2°. *Afdeeling Saparoea en Haroekoe*, bevattende de eilanden Saparoea, Haroekoe, Noesa Laut en een gedeelte van de Z.O. kust van Ceram van de negorij Hatumetie westwaarts tot de negorij Kay-bobo, tellende Saparoea 16, Ceram 28, Haroekoe 11, Noesa Laut 7 negorijen.

3°. *Afdeeling Hila en Larieke*, bevattende de noord- en westkust van Hitoe, de eilanden Manipa, Kelang, Boano en een gedeelte van Ceram, van Etty, dat aan Kay-bobo onder Saparoea grenst; westwaarts tot Koelor, en vervolgens om den westhoek van Ceram, tot aan de negorij Lissa batta. Deze afdeeling telt 14 negorijen op de kust van Hitoe, 7 op Manipa, 2 op Boano en 9 op Ceram.

4°. *Post Boeroe*, met hieronder behoorende eilanden, 11 negorijen op Boeroe, 7 op Amblau.

5°. *Post Wahaay*, omvattende de noordkust van Ceram van Lissa batta af oostwaarts tot Waroe en tellende 13 negorijen.

PHYSISCHE GEOGRAPHIE.

In het algemeen zijn deze eilanden zeer bergachtig en rijk aan rivieren, die echter nergens eene belangrijke breedte bereiken en in den regel geene bevaarbare mondingen bezitten. De geringe hoogte der bergen schijnt daarvan de hoofdoorzaak te zijn, althans voor zooveel de Specerij-eilanden betreft. Op Boeroe en Ceram verliezen zich velen in de alluviale moerasgronden; verdwijnen soms bijna geheel in den droogen moesson en in den regentijd weder te voorschijn komende, kiezen zij dikwijls eene andere bedding. De bergen dezer residentie zijn bijna zonder uitzondering alleen onder inlandsche benamingen bekend. Zij zijn:

Op *Amboina*: Tandjong Waihoeki (Waai-hoek?), of goenong Kapal, berg waar men de schepen ziet aankomen, en waar zich de eerste of verste seinpost bevindt; Wismamori (tweede seinpost), Karbau, Hou-au, Kadehi, Pinti, Namakolie, Letta enz.

Op *Haroeke*: Hoeroewano nabij Pilau, Amau rimah (negorij lima) nabij Oma. Hier woonde oudtijds het volk van Luma, dat door dat van Oma verdreven werd en nu op Hitoe woont, Tial Eten, nabij Wassoe, Alakka (een heuvel), twee uren achter Bohomony, oudtijds de verblijfplaats van alle mohamedanen op Haroeke, welke plaats thans op heilige dagen nog dikwijls door hen bezocht wordt om daar te bidden.

Op *Saparoea*: Atihahoe, een uur van Rooi, naar de zijde van het Duiveneiland, Noessa Hoehoenjor (eiland's punt), naar de zijde van Molano nabij Haria, Abasa, op het grondgebied van Porto tegenover de negorij Hoelalise, Nollo, in de negorij Nolloth, op twee uren afstand, Ahoetoe in Itawaka, twee en half uur afstand, Ania en Lihatoe, Batoe en Ulat, in oude tijden de verblijfplaats der bevolking van Ulat.

Op *Noesa Lant*: Toewa roewoe, of Lihat troes (kijk uit); hier bevond zich in vroeger jaren altijd iemand op wacht, om op de komst der honggi-vloot te letten; Roesisina, de oude vereenigingsplaats voor afgodendienst; Abakebia, Sa-ahil of Lihat orang, tusschen Amet en Nalahia, waar vroeger wacht werd gehouden op de komst van vijandelijke vaartuigen.

Op *Ceram*: van Kay-bobo tot Hatoemette, Totanive (gekloufde klapper), waar vroeger de hoofden der verslagen vijanden werden verdeeld, Sahee, Abanoesoea, Abanie, Elanie, Abawotie, Howalie of Winangela, Noesa steli (bij Valentijn Abanee) Goffa of Teri, Loebat, Maselan, Kerani, Ahoehoe-el-la.

Op *Boeroe*: Kakoe Tomahoe of Lemadang, Kakoe siel, Batoe boea, allen hooge bergen.

Wat betreft meren, bezit alleen Boeroe het meer van Wukoholo, en op Cerams zuidkust komt een naamloos, weinig betekenend zoutwatermeer voor.

De voornaamste rivieren zijn:

Op *Amboina*: Wai (rivier) Assa, Soesoe, Nitoe, Batoe merah, Touha, Lappa, Lapo, Sala, Bero, Goeroe Goeroe, (waterhaalplaats), Abetten, Ami, Wopia, Waisa, Nette, Sawani, Abaholette, Sikoela, Hato, Olang lama.

Op *Ceram*: Wai Serisa, Kawanin-ol, Nalla, Roewattan, Woltyira, Wayoko, Tennee, Waylee, Ania, Kirektee, Oko, Atoo, Talla, Epee, Owee, Aballa, Pia, Ronatta, Toejoeroino, Waypoe, Lata, Kawa, Waylau, Kaba, Bobat nawel of Jan Compaan.

Op *Boeroe*: Wayapoe (ongeveer 2 dagen stroom opwaarts bevaarbaar), Wai-olo, Okki, Ili, Kolo, Koema, Wamala.

Aan vlakten zijn vooral de Specerij-eilanden arm. In de laatste jaren heeft men op Amboina beproefd de vlakte van Laha voor de rijstkultuur geschikt te maken. Men berekent dat bij wel-slagen eene jaarlijksche opbrengst van 4000 pikols zou kunnen worden verkregen. De hooge waarde van dit artikel voor den inboorling dezer residentie doet hopen dat deze maatregel van den gouverneur Andrée Wiltens met den besten uitslag bekroond moge worden.

De veel grootere eilanden Boeroe en Ceram bezitten meer uitgestrekte vlakten en uitmuntende alluviale gronden. Op Boeroe strekken zij zich vooral uit langs de boorden der Wayapoe, zonder daar evenwel eene groote uitgestrektheid te beslaan.

Het eiland Ceram is in dit opzigt veel minder bekend. Bij een meest zeer vruchtbaren bodem bezit het uitgebreide vlakten, hier en daar door heuvelen en voortreffelijke bosschen afgewisseld. De landstreek bewesten de Talla-rivier bevat weinig water en is daardoor minder geschikt voor den rijstbouw op natte gronden, maar daarentegen uitmuntend geëigend voor de teelt van koffij, tabak en katoen. Oostwaarts van deze rivier is de rijkdom aan water grooter; de rivier zelf is nagenoeg tot op $\frac{1}{2}$ engelsche mijl van hare monding voor prauwen bevaarbaar; hare oevers zijn omzoomd met digte bosschen van kostbare houtsoorten. De belangrijkste gronden zijn welligt die, welke zich achter Makariki uitstrekken, naar men beweert, over eene uitgebreidheid van 15 duitsche mijl of 60 paal lengte en 20 à 30 paal breedte, doorsneden door de rivier Roewattan, die bij eene bijna regelmatige diepte van 5 à 6 voet eene breedte zou bezitten van 40 à 60 voet, en gevoed worden door vele andere kleine bergstroomen, die deze vlakte besproeijen. Een hoofd-bezwaar echter tegen het benuttigen van die vlakte en tegen de ontwikkeling van het eiland in het algemeen is het gebrek aan bevolking. Niet minder dan deze vlakte, maar in geheel tegenovergestelde beteekenis, trekt ook de oppervlakkig beschouwd, weinig beteekenende landstrook, onder den naam van pas van Baguala bekend, de aandacht; eene alluviale zandophooping, die de schiereilanden Leytimor en Hitoe tot het eiland Amboina vereenigt. Hier is geen sprake van het onbenut laten van een vruchtbaren bodem, maar van een hinderpaal voor het gemakkelijk en vrij verkeer tusschen de hoofdplaats aan de eene, de Uliassers (Specerij-eilanden) en Elpa-poetih baai (Z. W. kust van Ceram) aan de andere zijde. De pas van Baguala vormt

namelijk de gemeenschap van de gelijknamige baai met die van Amboina. Reeds in 1725 geopend, bezat deze pas nog vóór 1824 een kanaal, dat voor een gedeelte bevaarbaar was. Bij besluit van 26 Maart 1824 had eene uitdieping van dit gedeelte plaats, dat 4000 Rh. voet lang is, terwijl tevens het overig oostelijk gedeelte der landengte werd doorgegraven, tengevolge waarvan er tusschen Leytimor en Hitoë eene behoorlijke doorvaart voor inlandsche vaartuigen is geweest. Gedurige aanspoelingen van zand na zware branding hebben het kanaal aan de oostzijde weder geheel digt gemaakt en even als voorheen eene volkomen landengte gevormd van meerdere honderden Rh. voet lengte. Het kanaal zelf is door afspoeling van den lossen zandgrond der onbeschutte boorden geheel ondiep geworden. Reeds eenige jaren geleden waren zelfs bij hoog water van de 4000 Rh. voet lengte nauwelijks 2400 bevaarbaar, zoodat kleine prauwen een geheel eind over den droogen bodem moesten gesleept worden, en grootere vaartuigen ter bereiking van de hoofdplaats of omgekeerd een der schiereilanden, bij voorkeur Leytimor, moesten omvaren.

In 1847 werd voorgesteld het kanaal weer op de vorige diepte uit te graven, tot een zeker daartoe geschikt punt, en hier een overtoom te maken, hetgeen eene uitgaaf van ongeveer tien duizend gulden zou gevorderd hebben. Men vreesde later echter dat die uitgraving vele menschenlevens zou kosten, zoodat op dit oogenblik op deze zaak evenals op zoovele anderen de stempel van vergetelheid en verval rust. Ofschoon men niet anders dan diepen eerbied kan hebben voor de edelaardige gevoelens, welke aan die vrees voor verlies van menschenlevens ten grondslag lagen, zoo is toch de ondoorgegraven pas van Baguala van hoog gewigt. Een blik op de kaart van Amboina kan een ieder daarvan overtuigen.

Moerassen komen op Ceram en Boeroë veelvuldig voor. Amboina maakt daarop een gunstige uitzondering. Wel bezit dit eiland eenige moerassen, maar zij zijn niet vele in getal.

Baaijen vindt men zonder uitzondering op ieder der grootere eilanden tot deze residentie behoorende. De schoonste en meest bekende is die van Amboina. Zij scheidt de schiereilanden Leytimor en Hitoë en wordt aan de oostzijde door den pas van Baguala van de aan de buitenzijde liggende baai van Baguala afgesloten. Met eene zeer ruime, door koraalriffen begrensde monding strekt zij zich van het westen naar het oosten in eene

aanzienlijke lengte en daaraan geëvenredigde breedte uit, bereikt eene diepte van hoogstens 80 vademen, levert voor schepen een veilig en zeer kalm vaarwater, en heeft vóór de hoofdplaats in een goeden, hoewel steil aflopenden zandbodem een geschikten ankergrond. Op andere plaatsen is zij dicht bij de oevers, op 1 tot 3 vademen, met duidelijk zichtbare, zeer schoone koraalbedden bekleed. Hare ruimte is voldoende voor de grootste vloot der wereld. Behalve eene inspringende bogt als portugeesche baai bekend, vernaauwt zij zich een kwartier uur oostelijk van de hoofdplaats tot de zoogenaamde binnenbaai, die aan de landstrook van Baguala eindigt. In het *"Journaal gehouden in 't S. E. schip Gouda zeilende van Amboina naer Batavia D. A° 1790"* in manuscript in mijn bezit, komt onder den titel: *"De Gronden opgenoomen Aan de Zuydt wall van de Baai Beginnende van de Hoek van Nussanive A° 1790"* eene gedetailleerde opneming voor.

Ook Saparoea bezit eene niet onaanzienlijke baai; zij is echter geenszins zoo veilig als die van Amboina, en kan bij krachtige winden in hevige beroering zijn.

Ceram maakt, wat betreft bruikbare en veilige baaijen, eene niet genoeg te betreuren uitzondering. Zij liggen toch open en bloot en missen veilige ankerplaatsen. Die van Amahey op de zuidwestkust is klein en bovendien zeer met koraalbanken opgevuld. Voor zeilschepen worden deze bezwaren nog vermeerderd door stroomingen en onverwachte windstiltten.

Op Boeroe is de meest bekende baai die van Kayeli aan de noord-oostkust van het eiland. De ingang wordt gevormd door twee uitstekende landpunten, Tandjong Roeba en Tandjong Lissa Lette. Daarna verbreedt zich de baai tot ongeveer twee geographische mijlen en wordt op den achtergrond omsloten door een bergketen van gemiddeld 2000 voeten hoogte, die echter niet overal de kust nadert. Kayeli ligt in het zuidelijk gedeelte der baai, waar de omringende bergketen zich het meest naar achteren uitstrekt. De zee is hier zeer ondiep, en de kust ongeveer een duitsche mijl door modderachtig zand omzoomd. Strooken los zand wisselen zich daar af met uitgestrekte geulen, die met zeewater gevuld zijn. Het strand is doorsneden van riviërtjes, die door het laag en uitgestrekt strand met moeite in zee uitstroomen. Voor hare mondingen liggen aangeslibde banken, die soms zoo belangrijk zijn, dat de rivieren nieuwe mondingen vormen; de naaste omgeving is modderig, vuil en moerassig.

Grootere inhammen vormen bogten, zooals op Ceram de bogten van Loehoe en Sawaay, die voor harde winden openliggen, dat dikwijls groot gevaar en nadeel berokkent. Op die plaatsen heeft ook eene aanspoeling van land plaats, die in de bogt van Loehoe zoo groot is dat de ankerplaats die in vroegere, geenzins oude zeevaartkundige werken en kaarten aangegeven wordt, thans reeds op niet onaanzienlijken afstand in het land ligt.

Zeestraten van meerdere of mindere breedte en lengte scheiden de eilanden van elkander. Eenige, b. v. die tusschen de Specerij-eilanden, hebben zeer sterke stroomingen, zoodat de doortogt voor groote zeilschepen met gevaar gepaard gaat. Het bevaren dezer straten voor het onderling verkeer der verschillende eilandbewoners hangt hoofdzakelijk af van den heerschenden moesson. In den westmoesson, hier den droogen tijd, staan zij even goed als in den oostmoesson, den regentijd, aan hard doorstaande winden bloot. In den overgangstijd echter, als kentering bekend, is het water zoo kalm en stil, dat de overvaart met zeer kleine vaartuigen geschiedt.

GEOLOGISCHE GESTELDHEID.

Deze is nog zeer weinig onderzocht. Dr. Bleeker teekent in een paar heldere trekken het algemeene beeld van het eiland Amboina en het is duidelijk, hoe graniet en zandsteen, waarop zich reusachtige poliepenbanken vormden, door deze heenbraken, en door belangrijke opheffingen ver boven het niveau der zee, ons eene enkele bladzijde openleggen uit eene sinds duizende jaren voorbijgane geschiedenis, toen de toppen der bergen nog sluimerden in den schoot der zee.

Terwijl de bestanddeelen der alluviale gronden, door aanspoeling der zee en afspoeling der bergen, in onderlinge verhouding zeer verschillen, schijnen elders de bergen nog voor een groot deel in geheel oorspronkelijken toestand te verkeerden. Eene meer of min dikke humuslaag, met kalk, zand, klei enz. gemengd, is de algemeene bedekking. Hier komen zooals te Batoe merah op Amboina belangrijke heuvels van roode, tertiaire ijzeroxyde-rijke klei voor, of zooals te Oermessing, heuvelen van kwartszand, of wel heuvelen van witte of blaauwe klei. Daaronder volgt de kalkformatie, die fossiele, schelpen en zeegewassen van nog heden levende soorten bevat. Deze kalksteen is wel vast, maar vol gaten en holen, als grotten bekend.

Een dezer, op een uur afstands van Amboina, werd in 1837 door een lid onzer koninklijke familie, Z. K. H. Prins Hendrik bezocht, aan welk bezoek men, nog heden, door eene plaat in de grot wordt herinnerd. Sombor en weinig beteekenend zijn deze grotten. Zij herbergen eene massa vledermuizen, wier uitwerpsels den bodem met een gladde mestlaag bedekken.

Behalve het zooeven genoemde vindt men op Amboina hier en daar serpentijn en veldsteenporfier, of op de stranden stukken steen met fijne schitterende aderen van asbest (?) doorweven. In het gebergte van Batoe gadja zou pouzolaan-aarde in ruimen overvloed voorhanden zijn. De rivieren bevatten rolsteenen van graniet, trachiet, zandsteenporfier. Elders vindt men sporen van obsidiaan, melaphier, zwavelkies, kleilei enz. als herinneringen aan het neptunisch tijdperk, terwijl, zooals boven reeds gezegd is, de vulkanische formatiën, trachiet enz. de koraalbanken hebben doorbroken, en vooral in de meer hoogere streken worden aangetroffen.

Jaren geleden deed de officier van gezondheid van het Indisch leger Dr. Schneider, met ondersteuning van den gouverneur der Molukken, een geognostisch uitstapje naar Ceram en bezocht op zijne terugreis de rivier van Hila. Terwijl het land aan de kust van Ceram door hem werd bevonden als door langzame bezinking te zijn ontstaan, vertoonde zich de omtrek dezer rivier plutonisch. Hij vond porfier en trachiet, de grootere stukken door tras verbonden, kalk in den vorm van zaamgehoopt kalkzand, mergel, druip- en tufsteen, leikleiaarde door ijzer rood gekleurd en vermengd met eene bijzonder groote hoeveelheid kristallen van metalen. Op eene plaats scheen zij zuiver ijzeroker. Verder vond hij blaauwe ijzer-leisteen, leiaarde, leiporfier, die tinsteen bevatte en met kristallen van eene als goud schitterende, purpere, of zilverwitte kleur aan dit gesteente een prachtig aanzien gaf. Waar de lei meer met kwarts vermengd was, werd bismuth-oker gevonden. Eindelijk groote stukken roodijzerkwarts en zwarte amphibole enz. enz.

In het algemeen komen de overige Specerij-eilanden met de formatie van Amboina in zooverre overeen, dat ook hier de grondslag graniet is, die hier en daar door de daarop rustende poliepenbanken heenbrak.

De Specerij-eilanden bezitten allen de als ampoeh of batoe poean bekende kleiaarde, die, zeer rijk aan schelpen van infusoriën, ook hier even als in andere deelen van den Indischen archipel, door den inboorling wordt genuttigd.

Ook Ceram werd door Schneider onderzocht. Van Iha tot Loehoe, dat zich als een afgebroken bergrand voordoet, vond hij in de bovenste lagen berggruis, vermengd met kleiaarde, aan het onderste gedeelten kleiaarde in lei overgaande; in de kleine rivieren nabij Loehoe kwarts, brecciënkalk, ijzerkwarts, leiporfier, lei, graauwakke, aluinlei en pechsteen; aan de oevers der oostelijk van Loehoe gelegen rivieren kleiaarde, berggruis, kwarts, brandleihoudend tinsteen en zand. Hier vermoedde hij het bestaan van kolenlagen, het naast aan de oppervlakte. Hoogerop vond hij ijzerleiaarde, rijk aan zwavelzuurijzer, zwavelijzer en aluin, benevens brandleihoudend kornisch tin. Verder ontdekte hij zuivere klompen zwavelkies, deels verweerd en dus met kristallen van zwavelzuur ijzer vermengd met zwavellood; eindelijk nog vaste leigesteente, waarin groote blokken porfier, vermengd met kristallen van kwarts, ijzerkwarts en de reeds vroeger genoemde metalen. Dit gesteente wordt batoe mas of tambaga genoemd, waaraan de geheele landstreek den naam ontleent. Daar brandlei gewoonlijk het dak uitmaakt der steenkolen, achtte hij een nader onderzoek wenschelijk. Het tingehalte der tingronden geeft hij op te zijn: het moedergesteente ongeveer 10 pCt. erts, en dit 74—77 pCt. tin.

Van Boeroe kent men zoo goed als niets. De heuvels in de nabijheid van Kayeli schijnen schieferachtig te zijn, en van magtige kwartsaderen doorbroken. (*Bleeker*).

VULKANISCHE WERKINGEN.

Terwijl in het verst verleden vulkanische krachten de granietmassas, die heden, tot op duizende voeten boven het niveau der zee, voor onzen blik bloot liggen, ophieven uit haren schoot, getuigen in den tegenwoordigen tijd aard- en zeebevingen nog immer van het voortbestaan dier krachten, welker berekening boven onze hulpmiddelen en onze bevatting gaat. Er ligt iets onbeschrijflijk grootsch in, als die bodem over duizende mijlen oppervlakte beeft en schudt, als een onderaardsche donder van zeer groote snelheid dat beven begeleidt, als rotsmassas vaneen scheuren, als de bodem splitst, gebouwen ineensinken en dit alles den magteloozen mensch met angst en schrik vervult. Niet minder grootsch is het als die zee, effen en spiegelglad als een meer, op eens bij doodsche windstilte, met klimmende snelheid toenemende, opgeheven wordt in reusach-

tige golven, die hoog boven het gewone waterpeil steigen, het land overstelpen, alles vernietigen en medeslepen, wat zij ontmoeten, boomen ontwortelen, huizen verbrijzelen, dood en rouw aanbrengen over den hulpeloozen mensch. Beide, aard- en zeebeving, geven het beeld van huiveringwekkende verwoesting.

Zeër vele aardbevingen van geringe kracht gaan bijna onopgemerkt voorbij, andere daarentegen blijven, als moeilijk te vergeten, lang en getrouw in de herinnering des volks bewaard.

Zoo gevoelde men te Amboina den 28 Maart 1830 eene felle aardbeving, die ruim 20 seconden aanhield. Zij was horizontaal van oost naar west, en de schokken waren zoo hevig, dat de inwoners hunne woningen, die dreigden in te storten, verlieten. De oudste ingezetenen herinnerden zich niet eene heviger aardbeving op dit eiland te hebben beleefd. De gebouwen leden veel, vooral het blokhuis te Larieke. Echter was de aardbeving van 1 November 1835 nog krachtiger. De eerste vertikale schokken duurden toen op Haroekoe 25, op Amboina 35 seconden. Men geloofde algemeen aan eene uitbarsting van den Goenong Api op Banda, en het vreesselijk lot, dan aan Banda bereid, kon men afmeten naar de verwoestingen op Amboina veroorzaakt. Een der kazernen binnen het fort Victoria stortte in en begroef acht en vijftig mannen, vrouwen en kinderen onder hare puinhoopen. Allen verloren het leven, en bovendien werden nog zes en zestig personen gekwetst. Eene kerk stortte in; eene andere werd zwaar gescheurd; nagenoeg alle woningen der ingezetenen werden zwaar beschadigd; het Chineesche kamp werd grootendeels verwoest en geheele wijken in puinhoopen veranderd; het nieuwe zeehoofd werd uit elkander gedrongen en de palen uit den grond geworpen. De inwoners namen hunne toevlucht tot loodsen en hutten, langs de wegen opgeslagen; alles was in rouw gedompeld, velen verloren al hunne bezittingen en waren tot volslagen armoede gebragt. Het is vooral na dezen tijd dat de bevolking door hevige gal- en zenuwkoortsen werd gedecimeerd.

Deze aardbeving was de hevigste, die men zich herinnerde; zij overtrof die van 1781 en 1830 en veroorzaakte eene schade van ongeveer $\frac{1}{2}$ millioen. Men stelde haar gelijk met de aardbevingen van 1671—1673 en 1674, waarbij zoovele menschen omkwamen, en gebouwen werden verwoest. Later bleek dat zij vooral de noord- en noordoostzijde van Amboina had getroffen, in het bijzonder het gebergte van Hitoe naar den kant van Baguala had veel geleden en was op verscheidene plaatsen zwaar ge-

scheurd en vaneen gespleten. Vele doessons, vol vrucht- en andere voordeelgevende boomen, werden belangrijk beschadigd. De naderende schokken werden veelal voorafgegaan door zware onderaardsche geluiden, die soms op kanonschoten geleken. De aardbeving duurde met steeds afnemende tusschenpozingen ruim twee maanden.

Den 21 Januarij 1837 had op Haroekoe, Saparoea, Amboina en Noesa Laut eene aardbeving plaats, die o. a. de woning van den assistent-resident van Saparoea zoodanig beschadigde, dat zij dreigde in te storten. Den 16 December 1842 werden Amboina, Boeroe en Amblau gelijktijdig door eene aard- en zeebeving overvallen, waarbij de zee vijf voet boven haar hoogste peil rees, en gouvernements orembaaijen en andere vaartuigen ver op het drooge werden geworpen. Zij was het hevigst op Boeroe, waar onderscheiden huizen en moorsche tempels der strandnegorijen instortten of door de aanspoelende hooge zeeën werden verwoest en medegesleept. In het tweede semester van 1843 hadden in de residentie twee en twintig aardbevingen plaats. In 1845 beefde de aarde, van 20 Julij tot aan het einde dier maand, 3 à 4 malen, soms 6 à 8 malen per dag. Bij de eerste losbarsting volgden zeer vele schokken elkander met snelheid op, vergezeld van een onderaarsch gedruisch, als van een in de diepte loeienden donder. Den 26sten Julij had een zeer hevige vertikale schok plaats. De schokken verschilden in het algemeen onderling zeer in kracht. Veelal waren het slechts betrekkelijk ligte trillingen, doch enkelen waren zware electrieke slagen, waarbij zieken van hunne kribben vielen. Er hadden weinig ongelukken plaats, maar alles vlugtte uit de woningen en bouwde noodhuisjes op de erven. De algemeene verslagenheid was zeer groot. Op het plein binnen het fort werden zeildoek-tenten opgeslagen voor huisvesting van officieren en troepen, daar men de instorting der steenen officierswoningen en kazernen verwachtte. Het gouvernementshuis te Batoe gadja moest worden verlaten en het nieuw opgericht militair hospitaal werd zwaar beschadigd. In eene aardbeving van 28 Mei 1849 scheurde een rivieroever nabij Ulat van het noorden naar het zuiden ter lengte van 276, ter breedte van 2 en ter diepte van 8 voeten.

Den 8sten October 1850 werd Amboina getroffen door eene aardbeving, die, van onderaardsch gedruisch en slagen als kanonschoten vergezeld, na een paar weinig beteekende schokken voorbij scheen te zijn, toen des morgens omstreeks 11½ uur

een zoo hevige schok werd gevoeld dat alles de vlugt nam. Openbare en partikuliere gebouwen werden beschadigd, in eenige huizen vielen meubelen om, glaswerk stortte van de tafels en spiegels werden van den wand geslagen.

De aardbeving, die den 26^{sten} November 1852 het eiland Banda met totale verwoesting bedreigde, wier schokken zoo hevig waren dat men moeite had te blijven staan en die gevolgd werd door eene zeebeving, die het water in 20 minuten tijds 26 voet deed rijzen en dalen, strekte zich ook over een groot gedeelte van deze residentie uit. De aardbeving hield op Amboina 3½ minuut aan; een ongewoon lange duur. Anderhalf uur later, terwijl de bodem weder geheel in rust was, begon plotseling het water in de baai hevig te bewegen en zich in steeds grooter wordende golven te krommen. Het is laag water, het peil teekent 1,06 N. el. Eensklaps raakt het water in kokende, woedende beweging, rijst binnen een minuut tot 1,80 N. el terwijl 1,60 het hoogste peil is der springtijden. Nog sneller volgt daling tot ver beneden den laagsten waterstand. De rijzing en daling herhaalden zich tot 's namiddag 2 uur een twintigtal keeren. De zeebeving deed zich nog veel krachtiger op Saparoea voor. De beweging in de naar de Bandazee onmiddellijk bloot liggende binnenbaaijen der negorijen Saparoea en Tiouw was zoo hevig, dat het water op eens meer dan 10 voet boven het hoogste peil steeg en bij de daling plaatsen droog liepen, waar anders 5 à 6 vadem water stond. Te Wahaay werd de aardbeving, op hetzelfde oogenblik als te Amboina gevoeld. Zij hield 4 minuten aan en werd gevolgd door zeven zware schoten als uit zwaar geschut, zonder zeebeving, welke echter wel werd waargenomen door een Engelsch scheepskapitein op dertig Deutsche mijlen uit den wal.

Eindelijk nog werd Amboina den 13^{den} April 1853 door eene hevige aardbeving getroffen, waarna zeer spoedig de gezondheidstoestand eene zeer ongunstige wending nam.

De hier aangeteekende aard- en zeebevingen waren belangrijk genoeg, om in de officieele verslagen te worden vermeld. Een belangrijk aantal aardbevingen echter gaan naauwelijks opgemerkt voorbij. Zoo nam ik in den nacht van 6/7 September 1864 dertien schokken waar, die zoo ligt waren, dat zij den rustigen slaap der meeste inwoners niet stoorden, slechts de eerste in den voor- en na-avond ontgingen aan niemands aandacht.

De kracht van aardbevingen levert in het algemeen onmetelijke

verschillen. De aard- en zeebeving, die den 17^{den} Februarij 1861 de eilanden ten noordwesten van Sumatra gelegen, zoo vreeselijk teisterde en de Batoe-eilanden voor een deel verwoestte, was zoo hevig, dat de bodem in de Padangsche bovenlanden in golvende beweging kwam, hanglampen twee voet buiten hunne ophanglijn slingerden, kinderen, als bij zeeziekte, door duizelingen en brakingen werden overvallen, en klapperbosschen te Payacombo zulk een gedruisch maakten, dat men aan krachtigen wind zou hebben gedacht en toch was het doodstil.

Toen het eiland Makian in 1863 werd verwoest, vernamen op de hoofdplaats Amboina de eruptieslagen als van in de verte donderend grof geschut. Als ik mij goed herinner werd de afstand op 16 uren geschat.

Intusschen werd Amboina ook in vroegere tijden door hevige aardbevingen geteisterd, b. v. den 12^{den} Mei 1644, toen onder onafgebroken hevig bliksemen de bodem den ganschen nacht beefde en schudde. Het scheen alsof hemel en aarde zouden vergaan, zoo meldt Valentijn. Geen levende ziel durfde onder dak blijven, en in 't kasteel Victoria waren de beide gevels, de zijden en alle binnenmuren, van boven naar beneden doorgescheurd, sommige zelfs geheel ingestort. Den 17^{den} volgde een schok waarbij de beide gevels van het huis des landvoogds instortten. Acht of tien dagen daarna stond de bodem nog niet stil. Die van 1671, welke tusschen 17 en 18 October plaats had, wierp de reduit Velzen op Hatoewana omver en maakte de forteres Hollandia op Siri sorri geheel weerloos. De bodem scheurde in en kwam in eene maand niet tot rust.

De hevigste welligt in de ons bekende geschiedenis van Amboina was die van 17 Februarij 1674. Zij was zoo hevig dat de klokken in het kasteel Victoria van zelf luidden en personen, die stonden te praten, vielen tegen elkander aan en omver. Vijf en zeventig chineesche huizen en een groot woonhuis stortten bij den eersten schok in, waarbij 79 menschen omkwamen en velen zwaar gekwetst werden. Onder de omgekomenen behoorden ook de vrouw en het dochttertje van Rumphius. De beving hield den ganschen nacht aan. De woonhuizen werden zoo beschadigd dat men die niet meer durfde bewonen, en de meeste menschen bragten nachten achtereen onder den blooten hemel of in noodhutten door. De Maleische kerk, het kasteel, de officiers- en andere woningen waren belangrijk geteisterd, het geschut werd van de stellingen

geworpen en lag met de trompen op de borstwering neder. Van stadhuis en hospitaal stortten de binnenmuren in, enz. Bij deze aardbeving verloren 2322 menschen het leven, waaronder 31 Europeanen. Een chineesch kind, eene maand oud, werd drie dagen na de aardbeving levend aan de borst der overleden moeder gevonden. Deze aardbeving werd ook door eene hevige zeebeving gevolgd en leeft nog heden als een beeld der verschrikking in de herinnering des volks voort.

Tot het regtstreeksch gebied van deze vulkanische werkingen moeten ook gerekend worden de solfataras aan den Wawani op Amboina en de heete bronnen tusschen Oma en Wassoe op Haroekoe.

Eenige bijzonderheden van deze bronnen hebben wij te danken aan den officier van gezondheid van het Indisch leger Holländer, die haar in 1838 bezocht. De heete bron komt voor op de oostkust van het eiland; zij is 1250 Rijnlandsche voeten van het zeestrand verwijderd en op matige hoogte gelegen aan den bergrug Waimahana, midden in een bosch.

De inboorlingen kiezen bij voorkeur den goeden of droogen moesson voor het nemen van baden. Er is ruimte genoeg voor een ruim bad en de noodige gebouwen. De Engelschen riepen van 1796 tot 1802 daar onmiddelijk eene permanente inrigting in het leven; voedingsmiddelen waren er ruimschoots te krijgen. De Majoor Pauly vond er overvloed voor 120 man. De temperatuur der bron was 156° F. Wat betreft de scheikundige samenstelling van het water, zoo duidde de aardbodem, voor zoover die ontbloot werd, uitgebreide massas kalksteen, okerachtig leem en zand aan. Verder vond men basalt, lava, enz. Het water zou van dit alles iets bevatten; het is reuk- en kleurloos, maar prikkelend van smaak, welligt van koolzuurgas, of ijzer afhankelijk; het bevat kalk en aluinaarde. De Inlanders maken van deze bron voor huidziekten gebruik. Ook Reinwardt heeft het water onderzocht, maar daarin niets bijzonders gevonden.

KLIMAAT EN WEERSGESTELDHEID.

De geographische ligging dezer plaats duidt van zelf aan dat het klimaat dezer residentie dat der tropen moet zijn. Voor eene meer juiste bepaling ontbreken de gegevens, die ons in staat kunnen stellen een klimaat met vereischte naauw-

keurigheid te bepalen, b. v. regelmatig onderzoek naar vochtigheid, electrische en magnetische spanning van den dampkring, zijn ozongehalte enz. Slechts de temperatuur werd opgeteekend, die echter als zoodanig niets anders te beteekenen heeft, dan dat zij die van een tropisch klimaat in het algemeen is.

Intusschen verschilt het klimaat van de verschillende eilanden dezer residentie in enkele hoofdtrekken. Amboina, doorsneden en omgeven van water, kan in vergelijking van de weinig beteekenende oppervlakte, beschouwd worden een zeeklimaat te bezitten. De overgang tusschen land- en zeewind is op de hoofdplaats nauwelijks merkbaar. De grootere eilanden, Boeroe en Ceram, hebben, in de binnenlanden althans, meer een vastland-klimaat.

De weersgesteldheid verschilt naarmate van het heerschen van den eenen of den anderen moesson of van de kentering. De moessons worden nader aangeduid als oost- of west-moesson, dat is het doorstaan van Z.O. of N.W. wind. Naarmate nu een dezer winden kenmerkende hoeveelheden regen medebrengt, spreekt men van natten of kwaden moesson of regentijd, en anders van goeden of droogen moesson. Zeer opmerkelijk is het, dat deze moessons, wat betreft dien regen, voor zeer nabij elkander gelegen eilanden, ja wat meer zegt, voor de twee helften van hetzelfde eiland verschillen.

De zuidoost- of oostmoesson, die in het midden des jaars gedurende ongeveer vier maanden waait, is regentijd voor Amboina en de zuidkusten van Ceram en Boeroe. De noordkusten van deze beide eilanden hebben dan droogen moesson. De noordwest of westmoesson is drooge tijd voor Amboina en de genoemde zuidkusten, terwijl het dan op de noordkusten sterk regent. Deze wisseling komt ook elders voor, b. v. op Celebes tusschen Makassar en Bonthain. Op Amboina valt zij echter zeer in het oog. Wanneer men b. v. in den westmoesson naar Wahaay stoomt, is men in betrekkelijk weinige uren uit den droogen in den regenmoesson. Indien men voor den duur van iederen westmoesson ongeveer vier maanden stelt, blijven er nog vier maanden in een jaar over, die door de kenterings worden ingenomen. Overal, waar een doorstaande wind of passaatwind door een tegenovergestelde wordt opgevolgd of vervangen, heeft men stiltegordels of tijdperken van rust; zoo ook hier. De heerschende wind neemt van een zeker toppunt van kracht langzaam en geregeld af; daarop volgt

een tijdvak van stilte, waarna de nieuw optredende moesson begint te waaijen, totdat ook deze zijn toppunt van volle ontwikkeling heeft bereikt en daarna afneemt. De kracht van beide winden in hun tijdperk van volle ontwikkeling schijnt weinig te verschillen. Die echter, welke regen aanbrengt en daardoor meer in vlagen waait, heeft meer het aanzien van stormweder dan de drooge moesson, die bij een geheel wolkeloozen hemel veel regelmatigiger doorstaat. De kenterings nu, de overgangen van den eenen tot den anderen moesson, kenmerken zich door groote stilte en dus door groote hitte; die, welke den overgang daarstelt van den droogen tot den regenmoesson, is rijker dan de andere aan hevige ontladingen van electriciteit, welke zich in bliksem en donder openbaren.

Kentering en moesson geven ieder aan het natuurbeeld een geheel ander kleed. De eerste helft der kentering van den droogen op den regenmoesson kenmerkt zich door een helderen hemel en zeer schoone, stille, doch warme dagen. Zij omsluit het einde van den droogen moesson. De tweede helft, die het begin van den regenmoesson omvat, brengt betrokken lucht en zachte, heerlijk verfrisschende regenbuijen. Bij den overgang van den regen tot den droogen moesson is de eerste helft altijd nog afgewisseld door zachte regenbuijen en betrokken lucht; de tweede helft brengt de reikhalzend verlangde schoone en drooge dagen. Als algemeenen regel meen ik — ook voor andere deelen van den Indischen archipel — te mogen stellen:

November, December, Januarij, Februarij . . .	westmoesson,
Maart, April	kentering,
Mei, Junij, Julij, Augustus	oostmoesson,
September, October	kentering.

Hoe langer een moesson doorstaat des te korter is natuurlijk de kentering; eene juiste afbakening is eene bepaalde onmogelijkheid, daar soms de komende moesson veel vroeger invalt.

Als men in de kentering door de verschillende straten tusschen de eilanden of langs de kusten in een eenvoudig vaartuig, met weinig scheppers (roeijers) bemand, wordt voortgeroeid, kan men zich als het ware niet verzadigen aan de beschouwing van het liefelijk, grootsch en betooverend beeld, dat zich allerwege voor onze blikken onthult. Diep in het spiegelgladde, kristalheldere water boort onze blik tot in de zoo voortreffelijk gebouwde beddingen van koralen, waartusschen zich een wereld van schoon geteekende visschen en andere zeedieren beweegt,

in eene orde van zamenleving, die in het bijzonder onze aandacht verdient. Het helder blaauw van een geheel wolkeloozen hemel en het schitterend zonlicht smelten zamen met het frisch en levendig groen der kusten en kleurt het geheel met een tooverachtig schoone tint. Het kleinste vaartuig kan den zeetogt wagen. Reeds in den droogen moesson verliest dit beeld iets van zijne schoonheid door de krachtige beweging van het water. Maar boven alles grootsch is de tegenstelling van kentering en regenmoesson, grootscher welligt — zij het ook in anderen vorm — dan de tegenstelling van zomer en winter in het noorden. Dan is de hemel bewolkt, somber en doodsch; regenbuijen — soms aan wolkbreuken gelijk — worden door hevige windvlagen voortgezweept, meermalen met onloochenbare regelmatigheid; ontladingen van electriciteit, zooals men die slechts tusschen de keerkringen leert kennen, schieten bliksemstralen door het donker wolkenfloers, die den omtrek met onheilspellenden weerschijn verlichten en gevolgd worden door donderslagen, wier ratelen en kletteren de aandacht trekken door hun langen indrukwekkenden duur, waarbij planken en bamboe-woningen bevend schudden onder den magtigen druk van de reusachtige golvingen der lucht. Dan is het water troebel, terwijl het in de kentering donker blaauw en helder is; het krult zich onder de gierende windvlagen tot schuimende golven; dan dondert en dreunt eene hevige branding op kusten en rotsen, uiteenspattende in bergen van sneeuw wit schuim; dan zoekt men te vergeefs naar het onvergelykelijk schoon kenteringskleed der alles overtreffende tropische natuur; dan loopen zelfs grootere schepen gevaar te vergaan in den reusachtigen strijd, waartoe zich alle elementen vereenigen.

Ik heb met opzet het verschil tusschen kentering en regenmoesson doen uitkomen, omdat beide in deze residentie van zoo groot gewigt zijn voor het geregeld voeren van het bestuur. Men ga de onderdeelen na, waaruit de afdeelingen dezer residentie gevormd zijn, en men zal dadelijk inzien, hoe vele dezer onderdeelen in den regenmoesson van direct toezigt moeten verstoken blijven, daar het meermalen — daargelaten het gemis aan geschikte vaartuigen en landingsplaatsen — voor den met het bestuur belasten civielen ambtenaar bepaald onmogelijk is, die plaatsen te bezoeken.

Het verschil in warmtegraad tusschen deze residentie en andere eilanden is niet belangrijk. Toch kent men op Amboina nimmer de zoo drukkende avonden van andere plaatsen, hetgeen

gedeeltelijk is toe te schrijven aan de betrekkelijk geringe oppervlakte, aan de ruime omgeving, aan de doorsnijding door water en aan de onmiddellijke nabijheid van boschrijk gebergte. Ook kenmerkt Amboina zich tegenover Boeroe en Ceram door eene mindere volkomenheid van den droogen moesson. In dezen tijd toch is het niet vreemd, dat het weder nu en dan door verfrisschende regenbuijen wordt afgekoeld. De hitte in de kentering van den droogen moesson op den regentijd is dikwijls veel lastiger en heviger dan in het middentijdperk van den droogen moesson, wanneer de warmte door den passaatwind wordt gematigd.

Dat menschen, dieren, boomen of huizen door den bliksem getroffen worden, behoort tot de zeldzaamheden.

PLANTENRIJK.

Ieder, dien het voorregt ten deel viel eenigzins nader kennis te maken met tropische plantengroei en ook met dien dezer residentie, wordt getroffen door den ongelooflijk grooten rijkdom aan planten, door licht en warmte — die magtige hefboomen voor leven en ontwikkeling — hier onveranderlijk te voorschijn geroepen. Zijn de stranden met kleinere planten begroeid, hoogerop in de eeuwenoude wouden dringen reuzenstammen hunne vocht zoekende wortelen in den rotsigen vasten bodem. Lianen en rottansoorten weven een netwerk van duurzame kracht; orchideën, pronkende met betooverend schoone bloemen, schuilen schuchter weg achter met woekerplanten bedekte vergrijpsde stammen. Een enkel groen tapijt van altijd groene planten dekt den moederlijken, eindloos vruchtbaren schoot der aarde. Zoowel des morgens als des avonds is de lucht vervuld met bedwelmende geuren van veelsoortige bloemen en in den nacht schieten agarici stralen van bleek schitterend phosphorlicht door de doodsche duisternis heen. De doodslaap der natuur aan gene zijde van den oceaen, gekenmerkt door den naakten bladerloozen toestand van plant en bloem, is hier onbekend. Hier is geen winter, onder wiens ijskleed de planten sluimeren tot een nieuw leven hen wekt; geene lente, die knoppen en bladeren doet ontluiken; geen zomer, die vruchten brengt en voor voeding geschikte gewassen doet rijpen; geen herfst, die bloemen en bladeren verdort, — hier is de lente eeuwig, de zomer eindeloos en gaat het beeld van den herfst ongemerkt voorbij. Het zaad wast op naast den afgeleefden moederstam, die onmerk-

baar wegwijnt in de schaduw van met bloemen en knoppen en vruchten beladen verwanten. Iedere maand brengt vruchten voort in soorten; iederen dag ontluiken knoppen; ieder uur ontplooijen nieuw gevormden bladeren hun sierlijk fijngeweven kleed en vallen zij, wier rol is voleindigd, neder op de milliarden, die de voedingrijke humuslaag der aarde vormen; iedere minuut, ja iedere sekonde strooit de beweegkracht der winden in ontelbare rigtingen even ontelbare massa's van fijne zaden over en op den altoos vruchtbaren bodem; — het is, als ware er begin noch einde in dien eeuwigen cirkel van scheppen en vergaan, ontluiken en verwelken, leven en dood.

Zij, die aan nog iets anders denken dan aan het planten van koffijboomen, moeten wel geheel vervuld zijn met den wensch, nader inzicht te verkrijgen in dat onvergelykelyk magtig schepingsbeeld, niet alleen, om daardoor hunne kennis te vermeerderen, maar vooral om die dienstbaar te maken aan de wetenschap.

De eerste, die licht deed opgaan over de kennis der flora van deze residentie, was George Everard Rumphius. Zippe-lius, Korthals, Teysman en anderen volgden zijn voetspoor en in den laatsten tijd bewees dr. F. A. W. Miquel zeer groote diensten aan de wetenschap, daar hij al de voorhanden bouwstoffen tot een geheel ordende, en daardoor de niet genoeg te waardenen gelegenheid verschafte een juisten blik te werpen in de tegenwoordige kennis der flora van onze zoo schoone en rijke bezittingen.

Terwijl de flora dezer residentie in het algemeen wegens hare geographische ligging tot die van Australië nadert, blijkbaar uit enkele plantenfamiliën, mimoseeën en myrtaceeën (Teysman) kenmerkt zich de plantengroei der stranden door verschillende rhizophoren, die vooral op modderachtige plaatsen tieren. Op korten afstand van het strand vindt men *cocos nucifera*, *terminalia Molluccana* en *erythrina Indica*, verderop pandanen en cycadeeën. De *pterocarpus Indicus*, *ficus Indicus*, *artocarpus incisus*, *canarium*, *durio zebethinus* enz. verheffen hunne hooge kruinen, terwijl sagoe-, goemoetoe- en licuala-palmen digte bosschen vormen en de aandacht trekken door hunne voorbeeldelooze groeikracht en zonderlingen vorm. Daartusschen groeijen duizende heesters en kruiden, terwijl elders de bodem in eigenaardige naaktheid bedekt is met allang-allang, dat door egoïstische voortwoekering alle andere planten van zich schijnt te weren.

Van al deze planten kent de wetenschap welligt niet meer dan een betrekkelijk gering deel. Intusschen acht ik een overzicht der van deze residentie bekende planten hier op zijne plaats. Het is geput uit het voortreffelijke werk *Flora van Nederlandsch Indië* van dr. F. A. W. Miquel. Ik zal mij eenvoudig tot de benaming bepalen; voor synoniemen en botanische beschrijving, die niet in den geest dezer bijdrage ligt, wordt naar het genoemde werk verwezen.

Mimoseae R. Brown.

Acacia Farnesiana Willd.

» concinna Dc.

» Hooperiana Zippel

» Intsia Willd.

» Mangium Willd.

Albizzia saponaria Bl.

» procera Benth.

» Species 3.

Pithecolobium Clypearia Benth.

» umbellatum id.

Entada Pursaetha Dc.

Adenanthra falcata Linn.

» pavonia id.

Prosopis spicigera id.

Papilionaceae Linn.

Phanera cordifolia Miq.

» ? lingua id.

Cynometra cauliflora Linn.

Intsia Amboinensis Thouars.

Tamarindus Indica Linn.

Cassia fistula Linn.

» Sophera id.

» alata id.

» Tora id.

» mimosoides Linn.

Caesalpinia Sappan id.

» pulcherrima Sw.

» inermis Roxb.

Guilandina Bonduc Linn.

Sophora tomentosa id.

Dalbergia parviflora Roxb.

» ferruginea id.

Pterocarpus Indicus Willd. (waar-
van 4 soorten.)

» flavus Lour

Derris Korthalsiana Bl.

» Torsteniana Bl.

Pongamia hypoleuca Miq.

» ? corallaria id.

Millettia sericea W. en Arn.

Abrus precatorius Linn.

Atylosia scarabaeiodes Benth.

Lablab microcarpus Dc.

» perennans »

Phaseolus radiatus Linn.

» andere species.

Erythrina Indica Lam.

» picta Linn.

» fusca Lour.

Mucuna prurita Hook.

» gigantea Dc.

Soya hispida Mönch.

Clitoria Ternatea Linn.

Parrana rubra?

Phylacium bracteosum Bennet.

Desmodium dependens Miq.

» recurvatum Grah.

» strangulatum Wight en Arn.

Pteroloma triquetrum Benth.

Phyllodium elegans Desv.

Dendrolobium umbellatum Wight
en Arn.

Uraria picta Desv.

« . crinita id.

» lagopoides Dc.

» hamosa Wall.

Smithia conferta Smith.

Aeschynomene Indica Linn.

Arachis hypogaea Linn.

Diphaca Cochinchinensis Lour.

Sesbania » Dc.

Agati grandiflora Desv.

Indigofera tinctoria Linn.

» trifoliata.

» linifolia Phez.

» addenda

Derris montana.

Millettiae species.

Moringeae R. Brown.

Moringa pterygosperma Gaertn.

Rosaceae.

Rubus fraxinifolius Poir.

Rubus acuminatissimus Hassk.
Rosa Damascena Linn.
 » *centifolia* Linn.
 (beiden slechts spaarzaam.)

Myrtaceae R. Brown.
Eucalyptus alba Rw.
 » *deglupta* id.
Nania vera Miq. mss.
Melaleuca leucadendron Linn.
 » *Cajeputi* Roxb.
 » *minor* Smith.
Leptospermum Amboinense Rw.
Fabricia? *bracteata* Roxb.
Metrosideros comosa id.
 » *tuberosa* id.
Jambosa domestica Rumph.
 » *obtusifolia* Miq.
 » *formosa* Wight
 » *alba* Rumph.
 » *aquea* id.
 » *pulchella* Miq.
 » *bifaria* Wight.
 » *linearis* Korth.
 » *inophylla* Miq.
Eugenia stipularis Miq.
Syzygium Jambolana Dc.
 » *caryophyllifolium* Dc.
 » *brachiatum* Wight.
 » *nervosum* Dc.
Caryophyllus aromaticus Linn.
Jossinia Reinwardtiana Bl.
Psidium Guajava (Linn.) Raddi.
 » *elegans* Miq.
Nelitris rubra Bl.
 » *alba* Bl.
Barringtonia rubra Bl.
 » *alba* Hassk.
Punica Granatum Linn.

Melastomaceae R. Brown.
Melastoma polyanthum Bl.
Otanthra Molluccana Bl.
 » *gracilis* Naud.
Osbeckia linearis Bl.
Medinilla macrocarpa Bl.
 » *crassinervia* Bl.
 » *crispata* Bl.
Pogonanthra pulverulenta Bl.
Sonerila Molluccana Roxb.
Astronia papetaria Bl.
Ewyckia cyanea Bl.

Rhizophoreae R. Brown.
Rhizophora mucronata Lam.
 » *conjugata* Linn.
Bruguiëra cylindrica Bl.
 » *Rhumphii* Bl.
 » *caryophylloides* Bl.
Ceriops Candolleana Arn.

Gombretaceae R. Brown.
Terminalia Catappa Linn.
 » *Molluccana* Willd.
Combretum extensum Roxb.
Quisqualis Indica Linn.

Lythrarieae Juss.
Duabanga Molluccana Bl.

Rhamneae R. Brown.
Zizyphus Jujuba Lam.

Cacteae Dc.
Opuntiae species.

Cucurbitaceae Juss.
Aechmandra Indica R. Wight.
Momordica charantia Linn.
Luffa sylvestris Miq.
Lagenaria idolatrica Sering.
Cucumis sativus Linn.
Coccinia Wightiana M. J. Roem.
Trichosanthes trifoliata Bl.

Begoniaceae R. Brown.
Diplocinium tuberosum Miq.
Carica Papaya Linn.

Samydeae Gaertn.
Casearia Molluccana Bl.

Homalineae R. Brown.
Blackwellia foetida Wall.

Umbelliferae Juss.
Hydrocotyle Asiatica Linn.

Araliaceae Juss.
Eupteron nodosum Miq.
Nothopanax fruticosum Miq.
 » ? *pinnatum* Miq.
 » *cochleatum* Miq.

Santalaceae R. Brown.
Exocarpus phyllanthoides Endl.

Phytocreneae W. Arnoth.
Cardiopteris Moluccana Bl.

Viscaceae Miers.
Viscum articulatum Burm.

Loranthaceae Miers.
Dendrophthoe lepidota Bl.

Cupuliferae L. C. Richard.
Quercus Moluccana Rumph.

Casuarineae Mirbel.
Casuarinae species.

Thymelaeaceae G. T. Meisner.
Aquilaria secundaria Dc.
Hernandia sonora Linn.
Inocarpus edulis Linn.

Laurineae Ventenat.
Cinnamomum Culilawan Nees.
Haasia squarrosa Zoll et Morr.
Glabraria tersa Linn.
Tethranthera Rumphii Bl.
Actinodaphne Rumphii Bl.
 » *Moluccana* Bl.
Litsaea villosa Bl.
Cassyta filiformis Linn.

Proteaceae R. Brown.
Helicia Moluccana R. Brown.
 » *serrata* R. Brown.

Nyctagineae Juss.
Mirabilis Jalappa Linn.
Pisonia alba Spanoghe.

Amarantaceae R. Brown.
Amarantus tristis.
Euxolus polygamus Moq. Tand.
Cyathula geniculata Lour
Gomphrena globosa Linn.

Aristolochieae Juss.
Nepentes phyllamphora Willd.

Magnoliaceae Juss.
Talauma Rumphii Bl.
Michelia Champaca Linn.
 » *Tsjampaca* Linn.

Anonaceae Juss.
Anona muricata Dun.

Myristiceae R. Brown
Myristica fragrans Houtt.
 » *fatua* Houtt.
 » *sylvestris* Houtt.
 » *globularia* Bl.
 » *canariformis* Bl.
 » *tingens* Bl.

Menispermaceae Dc.
Anamirta cocculus W. et Arn.
 » *flavescens* Miq.
Cocculus glaucus Dc.

Nymphaeaceae Salisb.
Nymphaea stellata Willd.

Flacourtianeae L. C. Richard.
Pangium edule Reinw.
Vareca Moluccana Roxb.

Pittosporae R. Brown.
Pittosporum Rumphii Putterl.

Balsamineae L. C. Richard.
Inpatiens Balsamina Linn.

Oxalideae Dc.
Averrhoa Carambola Linn.
 » *Bilimbi* Linn.

Malvaceae Juss.
Abutilon hirtum G. Don.
 » *Indicum* id.
Urena heterophylla Smith.
Hibiscus tiliaceus Linn.
 » *rosa Sinensis* Linn.

Sterculiaceae Ventenat.
Durio zibethinus Linn.
Sterculia polyphylla R. Br.
 » *comosa* Wall.
 » *insularis* R. Br.
 » *urceolata* Smith.
 » *Ceramica* R. Br.
Heritiera littoralis Dryand.

Buttneriaceae R. Brown.
Commersonia echinata Forst.
Theobroma Cacao Linn.

Tiliaceae Juss.
Corchorus capsularis Linn.
Grewia scabra Smith.
Elaeocarpus serratus Linn.
 » *oblongus* Sm.

Elaeocarpus oppositifolius Miq.

Celtideae L. C. Richard.

Sponia pallida Miq.

» *Amboinensis* Decaisn.

Parasponia aspera Bl.

Urticeae R. Brown.

Laportea decumana Wedd.

Elatostema macrophyllum Brongn.

Boehmeria macrothyrsa Miq.

Pouzolsia glomerata Hassk.

Cypholophus Blumeanus Wedd.

Leucosyke alba Zoll. et Morr.

Pipturus velutinus Wedd.

» *repandus* Wedd.

Artocarpeae R. Brown.

Morus Indica Rumph.

Botrymorus paniculata Miq.

Artocarpus incisus Linn. fil.

» *integrifolia* Linn.

Cudranus Amboinensis Rumph.

Ficus Altimeraloo Roxb.

» *septica* Rumph.

» *aurita* Reinw.

Covellia congesta Miq.

» *rapiformis* id.

Urostigma Benjaminum Miq.

Euphorbiaceae R. Brown.

Phyllanthus urinaria Willd.

Cicca nodiflora Lam.

Croton Tigilium Linn.

» *aromaticum* Willd.

Codiaeum Moluccanum Decn.

Ricinus ruber Rumph.

Melanolepis? calcosa Miq.

Mappa tanaria Spreng.

» *Moluccana*

Acalypha grandis Benth.

» *Amboinensis* id.

Pluknetia corniculata Piers.

Carumbium Amboinicum Miq.

Exoecario Agallocha Linn.

Euphorbia tirucalli id.

Antidesmeae Sweet.

Antidesma Bunius Spreng.

Piperaceae L. C. Richard.

Pothomorphe suppletata Miq.

Chavica Siriboa Miq.

» *Betle* id.

Chavica consanguinea Miq.

» *sarmentosa* id.

» *melamiris* id.

» *majuscula* id.

» *Sundaica* id.

Ternstroemiaceae Dc.

Eurya trichocarpa Korth.

Saurauja tristyla Dc.

Dipterocarpeae Blume.

Hopea Celanica Roxb.

Clusiaceae Lindley.

Garcinia cornea Linn.

» *mangostana* Linn.

Calaphyllum spectabile Willd.

Aurantiaceae Correa.

Clausena nana W. et Arn.

Citrus limonellus Hassk.

» *vulgaris* Risso.

» *Limetta* id.

» *Papeda* Miq.

Meliaceae Juss.

Aglaya odorata Lour.

Xylocarpus obovatus Adr. Juss.

Cedreleae R. Brown.

Flindersia Amboinensis Poir.

Cedrela Toono Roxb.

Sapindaceae Juss.

Cubilia Rumphii Bl.

Nephelium lappaceum Linn.

Irina glabra Bl.

Jagera speciosa Bl.

Allophylus Sundanus Miq.

» *Timorensis* Miq.

Schmidelia glabra Roxb.

Cardiospermum Halicacabum Linn.

Dodonaea augustifolia Bl.

Anacardieae R. Brown.

Semecarpus Cassuvium Spreng.

Mangifera Indica Linn.

» *laurina* Bl.

» *Taipan* Hamilt.

» *minor* Bl.

» *foetida* Lour.

» *altissima* Bl.

» *Utana* Hamilt.

» *Kemanga* Bl.

Rumphia Amboinensis Linn.
Dracontomelon mangiferum Bl.
 » *sylvestre* Bl.
Evia acida Bl.
 » *amara* Commers.

Amyrideae R. Brown.

Canarium commune Linn.
 » *Mehen bethene* Gaerth.
 » *zephyrinum* Rumph.
 » *sylvestre* Gaertn.
 » *microcarpum* Willd.
 » *rostratum* Zippel.
 » *legitimum* Miq.
Canariopsis decumana Bl.
 » *glabra* Bl.

Diosmeae R. Brown.

Ruta graveolens Linn.
Zanthoxylon Zeylanicum Dc.

Simarubaceae Vaillant.

Ailanthus Moluccana Dc.

Compositae Vaillant.

Vernonia leptophylla Dc.
Gonyta balsamifera Linn.
Eclipta alba Hassk.
Wollastonia strigulosa Dc.
 » *Moluccana* Dc.
Bidens peduncularis Gaudich.
Pyrethrum Sinense Sabine.
Gynura sarmentosa Dc.
Carthamus tinctoria Linn.

Rubiaceae Juss.

Nauclea macrophylla Roxb.
 » *glabra* Roxb. ?
Uncaria setiloba Benth.
Wendlandia paniculata Dc.
Hedyotis Crateogonum Spreng.
Oldenlandia pterita Miq.
Mussaenda Reinwardtiana Miq.
Polyphragmon sericeum Desf.
Scyphiphora hydrophyllacea Gaertn.
Morinda bracteata Roxb.
Paederia foetida Linn.
Pavetta Amboinica Bl.
Chasalia lurida Miq.
Coffea Arabica Linn.

Loganiaceae R. Brown.

Geniostoma Moluccanum Bl.

Apocynae R. Brown.

Neuburgia musculiformis Miq.
Cerbera lactaria Hamilt.
Lactaria salubris Rumph.
Plumeria acutifolia Poir.
Ichnocarpus Moluccanus Miq.

Asclepiadeae R. Brown.

Dischidia peltata Bl.
 » *Gaudichaudii* Deen.
 » *Rumphii* Miq.
Collyris major Vahl.
Hoya Ariadna Dcn.
 » *lutea* Dcn.
 » *Rumphii* Bl.

Jasmineae R. Brown.

Jasminum pubescens Willd.
 » *scandens* Vahl.
 » *Sambac* Ait.
 » *Zippelianum* Bl.

Goodenovieae R. Brown.

Scaevola Koenigii Vahl.
Lemairea Amboinensis de Vriese.

Convolvulaceae Juss.

Quamoclit vulgaris Choiss.
Batatas edulis Choiss.
Ipomoea reptans Poir.
 » *Rhumbii* Miq.
 » *mammosa* Choiss.

Solaneae Juss.

Solanum melongena Linn.
 » *Trongum* Poiret.
 » *album* Lour.
Capsicum annuum Linn.
 » *fastigiatum* Bl.
 » *frutescens* Willd.
Datura alba Nees.
 » *fastuosa* Linn.

Cyrtandraceae Jack.

Cyrtandra decurrens De Vriese.

Acanthaceae R. Brown.

Ruellia repanda Linn.
Gendarussa vulgaris Nees.

Verbenaceae Juss.

Vitex Cofassus Reinw.
 » *Moluccana* Bl.
Gmelina macrophylla Wall.

Clerodendron inerme Gaertn.
Premna Ceramensis Miq.
Tectona grandis Linn. fil.

Labiatae Juss.

Ocimum sanctum Linn.
Coleus scutellarioides Benth.
 » *atropurpureus* Benth.
 » *tuberosus* Benth.

Aegicereae Bl.

Aegiceras minus Gaertn.
 » *floridum* Roem et Sch.

Ebenaceae Ventenat.

Cargilia maritima Hassk.
Maba ebenus R. Br.

Gnetaceae Lindl.

Gnetum gnemon Linn.
 » *edule* Bl.
 » *funiculare* Bl.

Abietineae L. C. Richard.

Dammara alba Rumph.

Podocarpeae Endl.

Podocarpus Rumphii Bl.

Cycadeae L. C. Richard.

Cycas circinalis Linn.
 » *Rumphii* Miq.

Palmae Linn.

Areca Catechu Linn.
 » *alba* Rumphii.
 » *triandra* Roxb.
 » *glandiformis* Houtt.
 » *Nibung* Mart.

Ptychosperma? *calapparia* Miq.

» *Rumphii* Bl.
 » *saxatilis* Bl.
 » *punicea* Miq.
 » *vestaria*. Miq.

Caryota Rumphiana Mart.

Calyptrocalyx spicatus Bl.

Borassus flabelliformis Linn.

Pholidocarpus Ihur Bl.

Corypha umbraculifera Linn.

Licuala Rumphii Bl.

Livistona rotundifolia Mart.

Cocos nucifera Linn.

Varietas viridis — alba — rutila —
 punula — regia. — Als tegenna-

tuurlijke ontwikkeling de Kalapa
 kanari door Rhumphius vermeld:
 Niwel mamina of niwel jar ishi,
 de overigens dikke pit blijft steeds
 week van aangenamen amandel-
 smaak, bevat geen olie.

Zalaca edulis Reinw.

Daemonorops strictus Bl.

» *niger* Bl.

» *Rumphii* Mart.

» *calapparius* Bl.

Calamus Buroensis Mart.

» ? *pisicarpus* Bl.

» *equestris* Willd.

» *albus* Pers.

» *graminosus* Bl.

» *Cawa* Bl.

Metroxylon Rumphii Mart.

» *micracanthum* Mart.

» *sylvestre* Mart.

» *longispinum* Mart.

» *Sagus* Rottb.

» *filiare* Mart.

Nipa fructicans Wurm.

Pandaneae R. Brown.

Pandanus spurius Rumph.

» *dubius* Spreng.

» *Bagéa* Miq.

» *humilis* Rumph.

» *sylvestris* Rumph.

» *montanus* Miq.

» *Ceramicus* Rumph.

» *caricosus* Rumph.

» *latifolius* Rumph.

» *amaryllifolius* Roxb.

» *repens* Rumph.

» *moschatus* Rumph.

Freycinetia strobilacea Bl.

Orontiaceae R. Brown.

Acorus terrestris Rumph.

Pothos gracilis Roxb.

Scindapsus? *Rumphii* Miq.

Aroideae Juss.

Cryptocoryne ciliata Tisch.

Typhonium divaricatum Bl.

Conophallus? *sativus* Schott.

Colocasia antiquorum Schott.

Alocasia macrorrhiza Schott.

Homalema alba Hassk.

Aglaonema marantaeifolium Bl.

» ? *cuscuaria* Miq.

Pistia stratiotes Linn.

Hydrocharideae R. Brown.

Enhalus Koenigii Rich.

Flagellarieae Endl.

Flagellaria Indica Linn.

Cyperaceae Dc.

Cyperus kyllingoides Vahl.

Kyllingia squarrosa Steud.

Abildgaardia pauciflora Kunth.

Fimbristylis pumila Benth.

Rhynchospora Wallichiana Kunth.

Diplacrum caricinum R. Brown.

Gramineae Juss.

Oryza sativa Linn.

Poa Amboinensis Linn.

Lophatherum gracile Brongn.

Bottboellia fasciculata Brongn.

Arundo minutiflora Brongn.

» *flexuosa* Brongn.

Bambusa verticillata Bl.

» *Teba* Miq.

» *longinodis* Miq.

» *fera* Miq.

» *aspera* Roem.

De 4 laatste soorten als species dubiae vermeld.

Melocanna humilis Rupr.

Schizostachym Durie Rupr.

Rumphius beschreef en onderscheidde reeds naauwkeurig 8 soorten van bamboe.

Eriachne gracilis Brongn.

Urochloa glabra Brongn.

Hymenachne interrupta Büse.

» *Indica* Büse

Setaria glauca Beauv.

Pennisetum barbatum (?) B. en Sch.

Andropogon Schoenanthus Linn.

Ischaemum muticum Linn.

» *digitatum* Brongn.

Saccharum officinarum Linn.

» *edule* Hassk.

» *spontaneum* Linn.

Imperata arundinacea Cyrill.

Asparagineae Kunth.

Cordyline Rumphii Hook.

Dioscoreae R. Brown.

Dioscorea alata Linn.

» *bulbifera* Linn.

» *hirsuta* Bl.

Dioscorea aculeata Linn.

Tacceae J. S. Presl.

Tacca Rumphii J. C. Schauer.

Amaryllideae R. Brown.

Eurycles Amboinensis Herb.

Polyanthes tuberosa Linn.

Hypoxideae R. Brown.

Curculigo orchoides Gaertn.

Musa sapientum Linn.

» *paradisiaca* Linn.

» *Mindanensis* Rumph.

» *Amboinensis* Rumph.

» *simiarum* Rumph.

» *Alphurica* Rumph.

» *uranoscopos* Rumph.

Heliconiopsis Amboinensis Miq.

Zingiberaceae L. C. Richard.

Curcuma xanthorrhiza Phoxb.

Alpinia Galanga Swartz.

Hedychium coronarium Koenig.

Cannaceae R. Brown.

Maranta Indica Linn.

Orchideae R. Brown.

Dendrobium calceolun Roxb.

» *Amboinense* Hook.

» *bifarum* Lindl.

» *concinnum* Miq.

Coelogyne Rumphii Lindl.

Phajus callosus Lindl.

» *Amboinensis* Bl.

Limatodis grata Miq.

Plocoglottis Moluccana Bl.

Renanthera » Bl.

Habenaria Rumphii Lindl.

Platanthera Susannae Lindl.

Macodes petola (?) Lindl. ¹

¹ In dit overzicht der van deze residentie bekende planten heb ik mij bijna uitsluitend bepaald tot degene, die opgegeven worden dat zich daar bevinden, met bijvoeging van enkelen, die, ofschoon niet vermeld, er toch worden aangetroffen. Sommige die tot de Molukken behooren, maar hoogst waarschijnlijk ook hier voorkomen, heb ik in dit overzicht

DIERENRIJK.

Niet minder dan de geologie of de botanie trekt het dierenrijk dezer residentie de aandacht, dat in vroegere zoowel als latere tijden veelvuldig nagespoord werd. In de laatste jaren viel daaraan het voorregt ten deel van wege het gouvernement door natuuronderzoekers onderzocht te worden, een voorregt, dat uit een wetenschappelijk oogpunt zeer is op prijs te stellen en dat ook voor het vergeten plantenrijk wenschelijk zou zijn, omdat dit zoowel wegens nut als wetenschappelijke waarde niet minder zulk een onderzoek verdient.

De bouwstoffen door die onderzoekingen, zoomede door partikuliere verzamelingen, — voor een groot deel onbearbeid — opeengehoopt, zijn vele en zoodanig verspreid, dat zelfs een overzicht daarvan de grenzen van deze schets ver te buiten gaat. Een algemeene, vlugtige blik op het dierenrijk dezer residentie moge dus voldoende zijn.

Al dadelijk trekt het de aandacht, dat de fauna hier eene scherpe tegenstelling vormt met die van het westerdeel van den Indischen Archipel. Op Sumatra bijv. dreunt in eeuwenheugende wouden de logge tred van den olifant, zwerven tapir en rhinoceros langs bijna ontoegankelijke bergpaden rond, belagen tijger en panter de onherroepelijk verloren prooi, vinden tredvastе antilopen in de scherpste rotspunten ruimte genoeg voor den nimmer missenden sprong, terwijl eekhoorns en apen de boomen bevolken en de reusachtige wouden verlevendigen, die waarlijk koninklijke verblijven voor zoovele koningen der natuur.

niet opgenomen, omdat daaromtrent geene voldoende zekerheid bestaat. Ik heb mij streng gewacht, uit de inlandsche benamingen eenige gevolgtrekking af te leiden, aangezien herhaalde nasporingen in Nederlandsch-Indië mij hebben geleerd dat die benamingen in het algemeen geen onvoorwaardelijk vertrouwen verdienen. Eene zorgvuldige herziening daarvan, indien zij mogelijk is, wat betreft de schrijfwijze, den gewonen naam der plant, de plaats, waar die gevonden wordt en het volk, dat dien gebruikt, zou de waarde van den zoo verdienstelijken arbeid van den hoogleeraar Miquel zeer verhoogen. Ieder, die met de inlandsche bevolking van Ned. Indië van nabij bekend is, kan zich overtuigen, hoe zij voor een groot deel blindweg namen opgeeft voor planten en dieren, waaromtrent bij nader inzien blijkt, dat dezelfde naam dient voor geheel uiteenloopende soorten, en dat dezelfde soort onder geheel verschillende namen wordt aangeduid. Bovendien wordt ook dezelfde naam verschillend geschreven.

Hier is het geheel anders en nadert de fauna tot die van Australië, het vaderland der buideldieren, waarvan deze residentie vier soorten bezit.

Behalve varkens, het Moluksche hert en het uitsluitend op Boeroe te huis behoorend hertswijn (*Sus babiroessa*) zijn de weinig talrijke landzoogdieren voor het grootste gedeelte nachtdieren.

Rijker vertegenwoordigd zijn de vogels in de orden der psittaciden, falconiden, strigiden, caprimulgen, bucerotiden, leptosomiden, cuculiden, alcedeniden, meropiden, coraciiden, maluriden, matacilliden, pittiden, muscicapiden, hirundiniden, artamiden, orioliden, edoliiden, corviden, coerebriden, sturniden, fringilliden, columbiden, struthianiden, megapodiden, charadriiden, ardeatiden, tantaliden, scolopaciden, glareoliden, pelecaniden, tachypetiden, lariden, phalacrocoraciden, anatiden enz. Onder dezen trekken het meest de aandacht de casuaris, loeries en katatoea's. De beide laatsten kan men op Ceram aantreffen in groote vlugten, die door een schellen kreet en snellen vleugelslag zich evenzeer verraden als door de schitterende pracht hunner vederen. Beide zijn zeer leerzaam; de loeries bootsen bij voorkeur niezen en hoesten na en praten zelden duidelijk; de katatoea bouwt het kakelen van kippen en het blaffen van honden na en leert beter praten.

De reptiliën leveren de nuttige chelonia, waaronder de chelonia imbricata met het kostbaar schildpad, de *crocodilus biporcatus*, de eigenlijke slangen, waaronder drie bepaald vergiftig zijn, en de als petolah bekende *python reticulatus* Gr., die eene lengte van onderscheidene voeten bereikt.

Op het gebied der insecten hebben de onderzoekingen van Doleschal en Wallace veel licht verspreid en zijn reeds velen in de wetenschap bekend uit de orde der: aptera, hemiptera, diptera, lepidoptera, neuroptera, hymenoptera, orthoptera, coleoptera en arachniden. De hier voorkomende insecten hebben evenals overal voor den mensch eene zeer gewigtige beteekenis. Terwijl de hulsels van bombyx en cynthia voor de kostbare zijdedraden, de bijen voor was en honig, de cochenille voor hare voortreffelijke kleurstof ook hier ten eerste de aandacht verdienen als mogelijke bronnen van materiële welvaart, zoo zijn er anderen die voor den mensch een zeer gevreesde vijand zijn, b. v. de wel bekende witte mieren en kakkerlakken. De wandluis schijnt hier zeer zelden of in het geheel niet voor te komen. Van vibrionen, bursonen, monaden

en bodonen is nog niets onderzocht. Opmerking verdient het dat de lintworm bij den Inlander niet voorkomt.

Veel meer dan deze landfauna trekt de zeefauna de aandacht. Hoezeer beiden uiteenloopen in de meest treffende vormen van verschil, hebben zij toch eene zekere overeenstemming, b. v. in hunne vreemdsoortige en gezellige wijzen van leven en voortbestaan.

Diep in het kristalhelder, sterk lichtbrekend water stuit onze blik op een bodem, die eenvoudig zand of met verstrooiden stukken steen bedekt is, of wel bekleed met koraalbedden, zeetuinen vol bloemen en gewassen, wier schoonheid den blik boeijen, wier vormen zoo afwisselen, wier soorten zoo velen zijn, en wier fijnheid van maaksel, bij allen verschillend, maar gelijkelijk onovertreffelijk schoon, onwillekeurig eerbied en bewondering afdwingt. Het zijn de woningen en bouwstukken van tubiporens, milleporen, madreporen, korallinen, meandrinen enz. die mikroskopische reuzenarbeiders der schepping, die voortbouwende van geslacht tot geslacht, van eeuw tot eeuw, den grondslag vormen voor latere eilanden waarop de mensch zal wonen.

Tusschen en op die bloembedden liggen als in doodslaap asteriden (zeesterren) met blaauwe en zwart of wit gestreepte kleuren en leveren het hoogst merkwaardig verschijnsel, dat een hunner, de *culcita discoidea*, ten woonplaats strekt aan een dier eener hoogere klasse, een visch, de *fierasser gracilis*, Blkr. Naast hen leven echiniden (zee-egels) bezet met lange scherpe stekels, die onze huid pijnlijk brandend kwetsen, daaronder echter een schoon gevormd kalkhuis. *Acalephen* (kwallen) en *holothuriën* (tripang) de laagste klassen der straaldieren drijven rond, en trekken onzen blik tot zich door hun zonderlingen bouw en voortreffelijk schoone kleuren. Dit is nog meer het geval met die *holothuriën*, die als geliefkoosd geregt voor de Chi-neesche tafel slechts voor een zeer gering gedeelte benut worden. Nog bouwt in die koraalbedden de *magilus* zijn wonderlijken schelp, leven *pennatulæ* (zeeveders) bij hunne vreemdsoortige gezellen, kruipen zeepalingen behoedzaam voorwaarts of schieten zeeslangen, waarvan drie soorten beschreven zijn, in pijlsnelle kronkelingen naar hunne onbereikbare schuilhoeken terug. Bijna onmerkbaar is die bodem bevolkt met duizenden van *conchyliën* (schelpdieren), die met een ruwe opperhuid bekleed, den leek niet doen vermoeden hoe daaronder de voortreffelijkste teeke-

ningen, in de fijnste nuances, het eigenlijk kalkhuis versieren. De wetenschap, die verdeelingen schept, waar de natuur slechts een overgang bedoelde en zich in haar streven met de kennis van den vorm bevredigde, gaat voorwaarts, om niet alleen het kalkhuis maar ook den maker, het dier, te leeren kennen.

Door onafgebroken het onderwerp te zijn van nasporingen en verzamelingen is de kennis van deze conchyliën, reeds zeer uitgebreid. Tubicola, pholadaria, solenacea, myaria, nymphacea, tellinida, cardiacea, arcacea, chamacea, tridacnea, mytilacea, malleacea, pectinea, ostracea, allen tot de mollusca acephala dimyaria behoorende; de lingulata tot de acephala brachiopoda behoorende; en de tirolidea, phyllidea, atlantideae, semiphyllidea, calyptracea, bullea, aplysiata, limacea, colimacea, limneata, melania, peristomeata, neritacea, janthinata, macrostomata, scalaria, turbinacea, canalifera, alata, purpurifera en columellaria als mollusca cephalata aangenomen, zoomede de cephalopoda, als octopoda, sepideae, spiriludieae nantilideae en balanideae, behooren in veelvuldige genera en talrijke species tot de heden-daagsche wetenschap. Aan de ons geopenbaarde kennis van deze merkwaardige dierklassen verbinden zich de namen van Valentijn, Rumphius, Bruguius, Lamarck, Chem, Knor, enz.

Het is echter moeilijk te beslissen in hoeverre de schelpdieren, die als tot deze residentie behoorende, aangeteekend staan, werkelijk hare wateren bewonen. Ontegenzeggelijk zijn, daar de hoofdplaats Amboina het centraal punt van den schelpenhandel is, vele soorten geboekt als tot Amboina behoorende, die van Nieuw Guinea, Aroe of elders afkomstig zijn. De schelpenhandel was ten allen tijde, vooral in vroeger jaren, eene bij het volk geliefkoosde bezigheid. In die tijden hielden zich vele liefhebbers met het verzamelen daarvan onledig en riepen eene concurrentie in het leven, die tengevolge had, dat men hooge prijzen besteedde, waardoor de handelaars ijverig in de weer waren, alles op te koopen, wat zij van elders konden bekomen, om aan de ruime vraag te voldoen. De schoonheid of zeldzaamheid der soorten stond hooger dan het gewigtig wetenschappelijk vraagpunt: de geographische verspreiding, dus de vindplaats. Tegenwoordig, nu de schelpen hare beteekenis als mode-artikel verloren hebben en slechts de haar toekomstende plaats in de vergaderzalen der wetenschap innemen, waarvan het gevolg is, dat slechts weinige personen gevonden worden, die daarvoor geld en moeite over hebben, is de handel in

die daarvoor geld en moeite over hebben, is de schelpenhandel zeer achteruitgegaan, en het aanleggen eener eenigzins uitgebreide verzameling niet zoo gemakkelijk. Het ontbreken van concurrentie deed den prijs dalen en de lagere prijs ontnam aan dezen handel den grootsten prikkel. Het verkrijgen van schoone schelpsoorten, die goed gaaf en levendig zijn, stuit op velerlei bezwaren. Zoo blijven de soorten, die reeds bij Rumphius en Valentijn het burgerregt van zeldzaam hadden bekomen, dien naam onveranderd behouden. De verzamelaars zijn op die zeldzame, sedert twee eeuwen bekende en in duizende exemplaren in de kabinetten verspreide schelpen nog altijd gesteld; de prijs blijft dus altijd hoog en ver boven de waarde. Als die verzamelaars echter toevalligerwijze civiele ambtenaren zijn, met de uitoefening van het gezag belast, behoeft een ander aan het bekomen dezer schelpen niet te denken. Het volk toch heeft de aangeboren beleefdheid, wanneer het eene schoone schelp vindt, die aan den regent te schenken en de regent biedt haar den ambtenaar aan, altijd tegen billijke vergoeding.

De rijkdom aan schelpdieren is voor deze residentie eene gewigtige zaak. Sommige worden als voedingsmiddel gebezigd, andere leveren paarlmoer en de immer kostbare parelen. Behalve dus dat zij een ruim veld voor de wetenschap in het algemeen opleveren, verdienen zij ook uit een handelsoogpunt de aandacht.

Tusschen en met al deze diersoorten leeft de klasse der visschen. In groepen vereenigd of enkele alleen, zwemmen zij rond of dartelen met snellen vinslag dooreen. Kleuren die bewondering wekken, daar zij schitterend en levendig zijn, versieren het glanzend schubbendek en spreiden een schitterglans door het helder, lichtbrekend zeewater heen. Meer dan eenige andere dierklasse zijn de visschen door Bleekers studiën aan de wetenschap bekend. Hij schonk ons de kennis van bijna een duizendtal soorten behoorende tot de familiën scyllioidei, heterodontoidei, zygaenoidei, centrophoroidei, pristidioidei, rynchobatidoidei, trygonoidei, cephalopteroidei, chimaeroidei, gymnodontoidei, triodontoidei, balisteoidei, triacanthoidei, ostracionoidei, syngnathoidei, solenichthyoidei, pegasoidei, pleuronecteoidei, soleoidei, plagusioidei, amphisileoidei, chironecteoidei, scaroidei, labroidei, pomacentroidei, osphromenoidei, gerreoidei, pseudochromidoidei, heterophthalmoidei, holocentroidei, priacanthoidei, percoidei, cirrhiteoidei, pimelepteroidei, grammisteoidei, chilodipteroidei, bogodoidei, mulloidei, sciaenoidei, toxoteoidei, scor-

paenoiden, chaetodontoïden, psettoïden, amphacanthoïden, acanthuroïden, sphyraenoïden, scombroiden, trichiuroïden, lichioïden, serioloiden, carangoïden, coryphaenoïden, equuloideae, aulostomatoïden, polynematoïden, mugiloïden, atherinoïden, ophiocephaloïden, uranoscopoiden, trigloïden, platycephaloïden, callionijmoïden, batrachoiden, percioïden, gobioiden, blennioïden, brotuloïden, ophidioïden, fistularioïden, echenoïden, chacoïden, cyprinoïden, scombresocioïden, albuloiden, elopoïden, chirocentroïden, clupeoiden, sauridoïden, anguilloïden, congroiden, ptyobranchoïden, ophisuroïden, gymnothoracoïden en leptocephaloïden.

Wanneer wij slechts een twee tientallen jaren teruggaan en het toenmalig bekend getal van Amboina's vischsoorten vergelijken met de zooeven genoemde, dan moet de wetenschap dank wijten aan den nederlandschen ichthyoloog, die hare kennis op zoo belangrijke wijze vermeerderde. Deze kennis is niet alleen uit een zuiver wetenschappelijk oogpunt, maar ook door haar practisch nut van gewigt. In zeer vele opzigten nuttig voor den mensch als voedingsmiddel, zoodat zij eene ruime bron ter vermeerdering van materiele welvaart aanbieden, is eene juiste en volledige kennis der milliarden visschen, die deze wateren bewonen, zeer te waarden, omdat thans nog het volk, uit onbekendheid met de soort, aan de eene zijde zich door het eten van enkele vischsoorten vergiftigt en aan de andere zijde rijke bronnen van stoffelijke welvaart uit onkunde voorbij ziet. Onder de visschen, die worden zij genuttigd, veelal verschijnselen van vergiftiging teweegbrengen, behooren de ikan como en ikan doerian. Als vergiftig staat mede *chironectes* sp. bekend, terwijl de ikan setan — duivelsvisch, *scorpaena* sp. — door kwetsing met zijne scherpe doornen hevige ontsteking veroorzaakt. Ook de ikan pelor bezit eene massa wratachtige klieren, uit welke zich eene belangrijke hoeveelheid geelwitachtige vloeistof afscheidt, die, wanneer zij met onze huid in aanraking komt, eene pijnlijke brandende roodheid verwekt.

Behalve de bovenvermelde diersoorten bezit deze residentie ook vele soorten van schaaldieren, die, ofschoon zij ook in kleine bergstroomen en op het strand voorkomen, zich bij voorkeur eene verblijfplaats kiezen op de rotsblokken, die voor een deel boven het water uitsteken, op de houten palen der landingshoofden, of op die der groote vischfuiken, waar langs zij zich naar welgevallen buiten of in het water kunnen bewegen. Vele

zijn voortreffelijk schoon geteekend, andere, in dieper water levende, hebben doodsche kleuren, zwart of vaalgrijs, enkele dragen een harnas van koraal of kalk, dat hun een zeer vreemd aanzien geeft.

De diepere wateren zijn het jaagveld voor grootere visschen, hoezeer haaijen van verbazende grootte tot zelfs onder de landingshoofden hunne rooftogten voortzetten. Daar vertoont *delphinus* sp. zich in talrijke exemplaren of zwerft de *cachelot* (*physeter macrocephalus*) eenzaam of paarsgewijze rond, en op stille met zeewier begroeide plaatsen leeft gezellig de *halicore indicus* — doeijong — door het volk als een half mensch geëerd.

Op onbepaalde tijden des jaars, en aan nog onbekende wetten gebonden, levert de zee rond de eilanden, vooral de Bandazee, evenals de baai binnen het eiland Amboina, een eigenaardig en treffend verschijnsel op. In de Bandazee, tamelijk ver uit den wal, neemt men eene eigenaardig witte verkleuring waar — de melkzee — veroorzaakt door diertjes, die als haarvormige rozenkranzen, in groepen van 20 à 30 bijeen, dun als een kinderhaar, en ongeveer $\frac{1}{10}$ ned. streep lang in ontelbare massa's door een bewegen, en de zee mijlen ver wit kleuren als hing een nevel over hare oppervlakte.

Als wit water bekend, nam men het te Amboina het eerst waar in 1656 en de uitgebreidheid is zoo groot dat het zich in breede duidelijk kenbare strepen uitstrekt, somwijlen oostelijk tot Nieuw-Guinea, Kei, Aroe, Tenimber, Timor-Laut, westelijk tot Timor en noordelijk tot Ceram.

De baai van Amboina levert op enkele tijden des jaars een analoog verschijnsel, wel eens bloedzee genaamd. Dan drijven tallooze, bloedroode anneliden op de oppervlakte van het water, die hoe klein ook een keten vormen van ontzaggelijke lengte. Wanneer zij door de inboorlingen worden gevangen, worden zij als lekkernij genuttigd. Als ik mij niet vergis, is dit hetzelfde verschijnsel dat J. S. Gray waarnam bij de Schippers-eilanden en J. D. Macdonald bij de Fidji-eilanden, bij welke gelegenheid het den laatste onder tallooze exemplaren gelukte een diertje magtig te worden dat van een kop voorzien was, waardoor hij zich overtuigde dat het tot de Nereiden behoorde. Eenmaal nam ik op Sumatra's westkust een tegenhanger waar van deze zoo merkwaardige verschijnselen; duizende kleine witte dagvlinders trokken van het westen naar het oosten over Fort de Kock heen.

Eene eigenaardige plaats in het dierenrijk dezer residentie wordt ingenomen door de zoogenaamde slakken, die in het algemeen vooral in de laatste tijden de bijzondere aandacht der wetenschap trekken. Van de landslakken zijn *naia citrina* L. en *helix zonaria* L. algemeen bekend. De derde eigenlijke landslak, reeds door Rumphius beschreven, de *helix unguolina* L., komt zeldzaam op Amboina doch meer op Ceram voor. Men vindt in de bosschen om en bij Amboina eene aan haar naauw verwante soort, vermoedelijk de *helix unguicula* Ferussac. In de nieuwere conchyologische werken worden meerdere soorten als tot Amboina behorende, opgegeven, ofschoon die daar niet gevonden worden. Zoo komt b. v. *helix pileus* Mull alleen op de Aroe-eilanden en *bulimus laevis* Mull slechts op Timor voor.

Daarentegen leeft op Amboina en wel zeer dicht in de nabijheid der hoofdstad een vrij belangrijk aantal soorten, die wegens hare kleinheid aan de aandacht ontsnapt en daardoor wellicht nog weinig bekend zijn. Zij behooren tot de geslachten *himalina*, *helix*, *cionella*, *pupa*, *cijclotus*, *helicina*, *realia* en *pupina*.

Verder vindt men de door den geheelen Indischen archipel verbreide *leptopoma vitreum* Less sp. en eene naakte slak uit het geslacht *vaginalis* die nog al menigvuldig voorkomt, enkele exemplaren effen graauw geteekend, andere met een overlangschen geelen fijnen zoom.

In het algemeen zijn op Amboina en Ceram de beide hoofdafdeelingen der landslakken, namelijk de cyclostomaceëen met deksel en gescheiden geslacht en de hermaphroditische deksellooze heliceëen, tamelijk gelijk vertegenwoordigd; de eerste echter in slechts kleinere en weinig in het oog vallende soorten, waardoor zich Amboina, Ceram en Boeroe onderscheiden, niet alleen van de groote Soenda-eilanden maar ook van meer nabij gelegen eilanden als Ternate, Tidore enz., waar overal de cyclostomaceëen eene niet minder groote rol spelen dan de heliceëen.

Van zoet- en brakwaterschelpen zijn ook reeds de voornaamste vormen door Rumphius waargenomen, namelijk eene groote tamelijk vlakke *neritina* met eene oranjerode ring aan de opening, welke veelal met het eihulsel harer eigene soort is beladen en daarom den naam van *neritina pulligera* L. sp. voert (Rumph. tab 22 fig. H.), eene kleinere soort van hetzelfde geslacht in zeer verschillende soorten met of zonder stekels of rimpels, maar

door overgang onmerkbaar verbonden, namelijk *N. brevispinna* Lam en *N. rarispinna* Mouss (Rumph. tab 22 fig. O.), eene aan de vorige verwante doch eenvoudig schotelvormige navicella (Rumph. tab 40 fig. O.) en eindelijk eene slanke spitse melania (Rumph. tab 30 fig. P.) waarschijnlijk eene der vele afwijkingen van melania aspirans Hinds. Al deze soorten bevinden zich in de kleine steenrijke beekjes of kleine riviertjes in de nabijheid der hoofdstad. Van melania amarula L. leeft eene verwandte soort *M. setosa*, Swains, op Ceram; deze soort heeft veel fijnere en langere stekels en werd door Rumphius met de ware *M. amarula* L. verward.

De Fransche natuuronderzoekers Quoy en Gaimard vermelden verder als Ambonsche soorten: melania funiculus en *M. moluccensis*. De Noord-Amerikaan Lesch vermeldt eene derde soort, de melania rudis. Mogelijk is de een of ander dezer soorten slechts eene der varieteiten van melania aspirans.

Terwijl alle bovengenoemde soorten behooren tot de orde der met kamvormige kieuwen ademende weekdieren, kende de wetenschap tot 1863 van Amboina nog geen soort der met longen voorziene luchtademende limnaeaceeën, die meer in plantentrijke wateren leven.

Physa moluccensis Less komt op Boeroe voor, daarentegen bezitten Ceram en Amboina een limnaeus-soort, vermoedelijk de door het grootst gedeelte van den Indischen archipel verbreiden limnaeus succineus.

Rijker is de brak water fauna aan de vloedmondingen, zoo- ver de invloed van den zeevloed zich uitstrekt.

De aan rhizophoren en modder rijke bodem is de ware woonplaats der Auriculaceeën, eene slakkenfamilie, die met gelijke regten tot de land-, zoet- en zoutwater bewoners kan gerekend worden. Amboina en Ceram voeden daarvan scarabus imbrum, Montf. (Rumph. tab. 27 fig. J.), cassidula sulculosa, Mouss. sp., en een conovulus sp. Ceram alleen bezit auricula midae en *A. judas* eene veel kleinere soort. Beider schelpen hebben in natuurlijken toestand een fijn, bruin glanzend overtreksel, dat echter door de schelpenhandelaars dikwijls wordt weggenomen, waardoor de schelp een wit lichtgeel aanzien verkrijgt, doch geene waarde meer heeft.

Op den moddergrond zelven, maar op meer vrije plaatsen, leeft ook de eigendommelijke pirenna atra Less sp. (Rumph. tab 30 fig. R.), die gelijkmatig zwart en glad is als gepoli-

toerd ebbenhout en het midden houdt tusschen melania en cerithia.

In den modder leeft de concha coaxans Rumph. (tab 42 fig. H.), de kwakende mossel, door de inboorlingen bia kodok (kikvorsch-schelp) genoemd en waarschijnlijk identisch met cyrix ceylonica Chemnitz. De klappende slag bij het toeslaan harer schalen gelijk op het bersten eener blaas en is op eenige schreden afstands hoorbaar.

Op de wortels en stammen der rizophoren vindt men twee neritinen van eigendommelijken vorm: de vlakke, zeer wijdmondige en hierdoor tot navicella naderende neritina melanostoma Troschel en de spitsgewondene eikelvormige geelgestreepte neritina communis Q. en G. Beide deze neritinen komen ook op Ceram en de Uliassers voor.

Andere soorten, hoewel geheel tot de zoetwater conchyliën behorende, naderen reeds meer tot de zeeschelpen, zooals eene dikschalige hoekige nerita en vier cerithiën, waarvan het menigvuldigste is cerithia sulcatum Brug., een merkwaardig schelpdier, daar de buitenrand zijner monding zich naar binnen ombuigt en aan den binnenrand aangroeit, waardoor de vroegere uitsnijding voor de luchtbus in een rondom gesloten gat verandert. Rumphius (tab 23 fig. T) noemt haar strombus mangium of mangium naald. Zoo leeft daar ook de fijngeteekende litonna scabra L sp., die tot de bladeren der rhizophoren opklimt, daarom door Rumphius buccinum foliorum genoemd, en die de bijzondere eigenschap bezit, dat zij zich door middel van een draad, uit haar eigen slijm gevormd, van een blad of tak door de lucht kan laten afzakken.

Eindelijk leven daar nog drie oestersoorten: een kleine soort, die ook op groote zeedieren in zeewater leeft, door Rumph. reeds vermeld; zeldzamer is de grootere vlakke ostrea parasitica (Rumph. tab 46, fig. O), verder de kleine op steenen vastzittende ostrea saxatilis R en ten laatste nog eene kleine zwarte gezellig levende mossel, uit het geslacht perna (winkelhaakmosselen).

Al deze schelpen kan men op Amboina vinden aan de mangienrijke monding van den Waynitoe en op Ceram aan dezelfde riviermondingen harer zuidkust.

Ware zoetwater-mosselen zijn op Amboina nog niet gevonden, daarentegen leven in de rivieren van Boeroe en Ceram nog andere onbeschreven melania soorten.

Ten slotte zij aangeteekend dat Rumphius het geslacht ampul-

laria ten onregté als hier te huis behoorende, vermeldt daar het uitsluitend aan Celebes eigen is.

DE AMBOINEESCHE BEVOLKING.

De bevolking van de residentie Amboina kan gevoegelijk in drie klassen verdeeld worden: 1o. zij, die door christendom, burgerschap enz. onder den collectieven naam van Amboinees kunnen worden zamengevat, waartoe verreweg het grootste gedeelte van de bewoners der Specerij-eilanden behoort, benevens enkelen op de strandposten van Ceram en Boeroe; 2o. de klasse der Alfoeren, meer in het bijzonder uitmakende de eigenlijke bevolking van Ceram en Boeroe, en verreweg het talrijkste; 3o. de veel minder beteekenende klasse van Mohamedanen, benevens Arabieren en andere vreemde oosterlingen.

Van deze drie klassen zijn de Amboinees en de Alfoer het belangrijkste. Daar zij in vele punten zeer verschillen, kunnen zij moeilijk in eene beschouwing worden zaâmgevat.

Om den Amboinees, die in vroeger eeuwen hoogst waarschijnlijk geen afzonderlijken volkstam heeft uitgemaakt en onder wien men tegenwoordig voor een gedeelte een mengsel aantreft van allerhande natiën: Cerammers, Javanen, Makassaren, Boeginezen, Papoëzen, Gorammers, Balinezen, enz., goed te leeren kennen, is een terugblik in zijn verleden noodig.

De geschiedenis zegt dat hij in de vroegste tijden zijn even-mensch als spijs heeft genuttigd. Later onafgebroken gewikkeld in onderlinge worstelingen vol geweld, roof en moord, als slaaf beheerscht en onderdrukt door de sultans van Ternate, kwam hij daarna onder het juk der Portugezen en eindelijk onder de heerschappij der Oost-Indische compagnie, die begreep den hechtsten steun, om haar gezag blijvend te doen zijn, te moeten zoeken in den boezem van het overheerschte volk zelf. De middelen daartoe gekozen waren christendom, burgerschap, bloedvermenging en monopolie. Zij werden gretig aangegrepen door hen, die op zoodanige wijze eene eigenaardig bevoorregte klasse vormden in hunne eigene overheerschte maatschappij. De glans, die van die rijke en bloeiende Oost-Indische compagnie afstraalde, werd door den hooger geplaatsten, meer ontwikkelden inboorling diep gevoeld, benijd en begeerd. Al wat hem nader bragt tot den Europeaan, vond een gunstig oor, het werd hem

gewillig verleend, omdat daardoor het hoofddoel bereikt werd: scheuring in den boezem van het volk en dientengevolge gemakkelijker overheersching. Die klasse werd door het zoo magtig eigenbelang aan ons verbonden en boven het volk geplaatst tegen wie zij, onder de hoede van ons gezag, geheel willekeurig te werk ging. De door ons aangewende middelen en de handelingen van de zooeven bedoelde klasse hebben zich diep doen gevoelen in de geheele Amboineesche maatschappij; zij hebben daarin eigenaardige elementen of bestanddeelen gevormd welke ook voor de toekomst onze aandacht verdienen. Als zoodanig komt in de eerste plaats het zoogenaamd inlandsch kind in aanmerking.

Geboren uit huwelijken op inlandsche wijze gesloten tusschen Europeanen en vrouwen des volks, en door de vaders als onwettig kroost achtergelaten, bezit het inlandsch kind een groot punt van overeenstemming met ons: er stroomt europeesch bloed door zijne aderen. Hij heeft de meest regtmatige aanspraak op ernstige beschouwing van zijn niet benijdenswaardigen toestand, die voortduurt van geslacht tot geslacht, terwijl zijne afstammelingen aangroeijen tot honderden, ja duizenden. Zijn bestaan is in hooge mate vreemdsoortig. Niet kunnende arbeiden als de Inlander, dien hij beneden zich acht, haakt hij naar den werkkring van den Europeaan, die zich echter ver boven hem verheven waant. Zijn deel is een loon, eene bezoldiging, waarvan hij zich gaarne als Europeaan kleedt, maar waardoor hij te huis, in de schamele ellendige woning, armoede lijdt. Hij is arbeidzaam en leergierig, niet minder ijverig en eerezuchtig dan menig Europeaan, heeft evenzeer aanspraak op eenigzins materiële welvaart, geestelijke beschaving en belooning voor diensten en verdiensten, maar de Europeaan streeft hem immer voorbij. Als kind wordt hij, de vrucht van ontucht, verwaarloosd en verstooten, als jongeling den vader tot schande geacht, der moeder tot last en voor de maatschappij een steen des aanstoots. Nergens is hij op zijne plaats, noch bij den Europeaan, die hem te min acht, noch bij den Inlander, die hem geen arbeid of brood kan geven. Wat deed men om zijn oordeel te scherpen, zijn blik te verruimen, zijn gevoel te veredelen, zijn bevattings vermogen op te wekken, zijne kennis uit te breiden? Deed men veel meer dan hem doen gevoelen dat zijne donkere kleur een scheidspaal is tusschen hem en den Europeaan? Leerde hij meer dan om bruikbaar te zijn als schrijf. of copiëer-werktuig, in betrekkingen

waarvoor de Europeaan zich te hoog rekent? Beperkte men niet zijn blik tot in zijn eigen kring? Maar juist daardoor is die blik in eigen kring te dieper en het gevoel te grooter hoe hij daar buiten onverdiend wordt geminacht en achteruit gesteld.

In dien kring is hij te huis; daar is hij vrij en vrolijk. Dans en drank doen hem den druk daar buiten vergeten. Hartelijk en opgeruimd volgt hij, hoezeer dan ook gebrekkig, de vormen onzer Europeesche maatschappij na in kleeding en manieren en somwijlen ook in taal.

Hij is vrolijk en drinkt; maar sagero is de drank die zijn volk ten vloek is. Daar in dien kring spreken donkere vlammeende meisjesoogen hem eene taal toe, die zijn hart verstaat. Zij zal de zijne zijn, maar wanneer? Hij is te arm om te trouwen; toch spreken natuur en hartstogt sterker dan de rede; hij huwt en de maatschappij is nu een arm gezin rijker, waarvan de zonen de voetstappen van den vader zullen drukken. Zijn streven en behoefte den Europeaan te naderen, maken hem, in zelfs zeer ondergeschikte betrekkingen als klerk b. v., trotsch en ijdel, vooral tegen het volk.

Eenmaal in zoodanige betrekking geplaatst, spiegelt hij zich verhooging van tractement als de bevrediging van een zijner grootste wenschen voor, en al of niet ijverig zijn of werktuigelijk verrigten van zijne taak, hangt af van de behandeling die hij van de zijde zijner blanke meerderen ondervindt.

De Amboinees, uit Europeesche vaders in wettig huwelijk verwekt, komt in zijne positie veel met het inlandsch kind overeen. Door naam en minder donkere tint gesteund, ondervindt hij meerdere toenadering van de zijde der Europeesche maatschappij, maar is toch daarvan nog altijd gescheiden. Hij heeft eene betere betrekking en daaraan geëvenredigde bezoldiging. Geheel in staat onze maatschappij goed te beoordeelen, wordt zijne ijdelheid gestreeld door onze gewoonten te kunnen volgen. Hij doet zich gaarne in onze kringen als geboren Europeaan voor, maar te huis worden de inlandsche zeden gehandhaafd; maleisch is de huistaal en papéda de lievelingskost. Gehuwd met meisjes uit zijn stand, vereenigt hij zich tot familiën die naauw verbonden clubs vormen. In vatbaarheid voor ontwikkeling den Europeaan volkomen gelijk, is hij voor achteruitstelling zeer gevoelig, en meet niet zelden, met eigenaardige verbittering, zijn loopbaan af bij die van den ver boven hem bevoorregten Europeaan. Hij bezit eene groote sluwheid en heeft

als een geheimzinnig agens, veel invloed op den op hem volgenden, hooger inboorling, zoodat door zijn toedoen menige goede bedoeling der regering kan verijld en menige lastgeving van het bestuur tegengewerkt worden. In zijne oogen is de Europeaan een gelukzoeker in zijn land. Hij verraaft dit gevoelen echter niet ligt, en tegenover het eigenlijke volk neemt hij een hoogen toon van meerderheid aan. Hij bezit over het inlandsch kind, dat hem als zijn gelijken beschouwt en ook over den inboorling eene zekere meerderheid en speelt jegens beide partijen zeer dikwijls de rol van beschermer of raadsman. Aan de andere zijde vloeit hij onmerkbaar met de Europeesche maatschappij in één, van welke hij echter door mindere beschaving en instinctmatig gevoel van minderheid zich verwijderd houdt.

Het inlandsch volk vormt als karakteristiek bestanddeel de burgers, een stand, wier vorming naar mijne meening als een bepaald staatkundige misslag is te beschouwen, die vele gebreken heeft, veel kwaad sticht en die verdient dat hij in het algemeen een onderwerp van de meest ernstige beschouwing zij. In het leven geroepen door de Oost-Indische compagnie, die geen middelen ontzag om de kansen van geleidelijke overheersching grooter en meer blijvend te maken, telt hij thans zijne leden reeds bij duizendtallen.

Gelijkheid van naam mag hierin, als in vele andere zaken, niet tot gelijkheid van zaak doen besluiten. De burgerstand van Amboina, eenig in geheel den Indischen archipel, werd niet, zooals die in Europa, door verdiensten geboren maar eenvoudig door de Oost-Indische compagnie ingesteld, als een hulpmiddel om het hooger, gezagvoerend deel der bevolking aan zich te verbinden en daardoor zich te gemakkelijker van het bezit der zoo gezochte specerijen te verzekeren. Een der eerste voorregten van dezen stand zou geweest zijn het mogen dragen van schoenen en een hoed.

De burger staat beneden het inlandsch kind en den Hollandschen Amboinees, maar boven de Inlanders. Hij bezit zeer eigenaardige en verkeerde voorregten, erft zijn burgerschap of kan dit na een zekeren militairen dienstdienst verwerven en speelt in zekere mate tegenover het volk dezelfde rol als de Hollandsche Amboinees tegenover den burger. Te trotsch voor arbeid, bovendien woel- en twistziek, streeft hij gaarne naar den rang van regent, dat is hoofd van een of meerdere dorpen. De keuze van een

regent is bij besluit van 1824 aan de bevolking overgelaten; voor die betrekking moet evenwel gekozen worden de zoon van den gewezen regent of een zijner naaste bloedverwanten. Als burger betaalt hij geene boete als hij zijne kinderen niet naar school zendt en zijne ijdelheid wordt meermalen gekwetst door de aanmatigingen der schoolmeesters, die door het gouvernement aangesteld zijn en kerk houden en ook hier den algemeenen aard van pedanterie verraden, die aan zoo vele hunner eigen is en bij enkele bij het wisselen van betrekking zelfs blijft voortduren of nog vermeerdert. Het eerste nu wat de gekwetste regent doet, is zijne kinderen van school houden die, wetende dat zij later toch bij de keuze van een regent in aanmerking komen of gekozen worden, niets leeren, en even dom blijven als zij trotsch zijn, iets wat men ook wel onder den Europeeschen adel aantreft. In 1833 liet echter de gouverneur Ellinkhuijzen den regenten aanzeggen dat niemand voor bovenvermelde keuze in aanmerking kon komen, die niet behoorlijk lezen en schrijven kon.

Ten tijde der Oost-Indische compagnie gaven die regenten door onderlingen naijver dikwijls aanleiding tot bloedige twisten, maar zij deed niets daartegen, waardoor de woelzieke aard des volks werd bevorderd, hetgeen verder ten gevolge had dat de algemeene kracht des volks werd gebroken. De Oost-Indische compagnie koos toen zelve de regenten maar daar hierbij laakbare drijfveren in het spel kwamen, liet men in 1824 weder de keuze aan het volk over. Het gouvernement, dat, zoo ik mij niet bedrieg, de koningen van Ternate en Tidore kiest, laat dus op Amboina de keus van een regent aan het volk over. Of daarmede de zaak verbeterd is, valt te betwijfelen.

De kapala soas of oudsten der negorij, de orang toea agama der christennegorijen en de orang kasie der mohamedanen kiezen een regent. Bevalt deze niet aan het gouvernement dan heeft eene tweede keuze plaats en wordt ook deze niet goedgekeurd, dan kiest het gouvernement zelf iemand. Aan zulk eene verkiezing neemt het geheele volk deel; partijen worden daarvoor gevormd. Een zwak onbeteekenend persoon, die bovendien het meeste belooft en onder wiens bestuur de kiezers meenen de handen ruim te zullen hebben, heeft meer kans gekozen te worden dan een kundig en bekwaam man. Een regent kan toch veel willekeur plegen, maar het volk gevoelt ongaarne den druk van het gezag. Valt nu de gekozene tegen, blijkt het b. v. dat de schijnbaar

zwakke en nietsbeteekenende man een energiek persoon is, dan ontwaakt het woelziek volkskarakter en de regent ondervindt eene tegenwerking, die des te onaangenamer en opmerkelijker is, dewijl zij zich uit onder den vorm van hetgeen men het geschiktst passieven wederstand kan noemen. Benoemt het gouvernement den gekozene niet en stelt het een ander aan, dan stuit men op denzelfden passieven weerstand; de man kan weinig ontzag en eerbied inboezemen, want hij is niet door het volk gekozen.

De regenten zijn leden van de inlandsche regtbank, den grooten landraad en beslissen over voordragten van den gouverneur ter zake van het ontslag van een regent. ¹

De burgers, om tot ons onderwerp terug te keeren, zijn verder vrijgesteld van heerediensten, maar vormen de schutterij, waarvan de officieren distinctieven dragen.

De burger gevoelt zich verheven boven zijne medebroeders uit het volk, onttrekt duizendtallen handen aan den arbeid en staat tegenover ons in eene zeer eigenaardig vreemde verhouding. Onverdiend met voorregten begunstigd, is hij trotsch en geeft voedsel aan zijne opvatting dat hij met den Europeaan gelijk staat, terwijl volgens onze opvatting tusschen hem en den Europeaan een groot en belangrijk verschil bestaat. Als officier der schutterij, als christen en burger staat hij hoog in eigen oog. Wij zien in hem slechts den Amboinees. Als burger niet kunnende arbeiden evenals een man des volks, noemen wij hem lui; wij bespotten zijn hoogmoed dien wij echter zelf in hem hebben opgewekt. Hij vreest ons omdat wij de sterkste zijn; dikwijls bedrogen, wantrouwt hij de beste bedoelingen en ziet in ons slechts lieden die van zijne nagelen leven. Ons streven om hem te ontwikkelen, beantwoordt hij met onverschilligheid, onze bespotting met verachting, onze verachting met haat; hij ziet in den Europeaan geen ander doel geen ander beginsel of streven dan begeerte naar geld. Hij vormt in het algemeen een element dat ernstige beschouwing verdient; een element dat tot veelzijdige beschouwing en nadenken aanleiding geeft, dat in hooge mate zijn invloed doet gevoelen op het eigenlijke volk, dat de laatste schakel vormt in dien augiasstal van maatschappelijke standen.

Dit volk, door den Europeaan zoo laakbaar en blindelings

¹ De regenten, die zich zelf radja (koning) noemen, hebben veelal reeds een zoon of neef als radja moeda bekend, die zij als zoodanig bij de inlandsche bevolking inleiden, hem eenig gezag opdragen en daardoor zijne verkiezing pogten te bevorderen.

veroordeeld, is niet te benijden. Gedwongen tot heerediensten, ziet het met afgunst neer op den burger, aan wiens trotsche minachting het zoo dikwijls bloot staat en gevoelt, wat wij niet schijnen in te zien, hoe vele voorregten het mist die een ander slechts door geboorte verkreeg.

De arbeid, die duizende lediglopende burgers onverricht laten, valt voor een deel, want het grootste deel gaat geheel verloren, op hem terug; bij gelijke schuld is geen gelijke straf zijn deel; slechte voorbeelden volgt hij gaarne na en leert als de burger den handenarbeid schuwen.

De Amboineesche bevolking zaâmgesteld uit de bovengenoemde, uiteenlopende elementen, is meermalen en veelzijdig beoordeeld. Die beoordeeling zelve liep zeer uiteen; als ik mij niet vergis is hierop reeds jaren geleden de aandacht gevestigd. Welligt is de schuld daarvan voor een deel te wijten aan het standpunt van den beoordeelaar zelf; mijn standpunt is dat van een geneesheer, die drie jaren onder alle klassen der Amboineesche maatschappij verkeerde. Anderen, die in de meest verschillende betrekkingen van Java herwaarts worden overgeplaatst, vinden hier geen Javanen, maar een volk dat twee en een halve eeuw door ons is verbasterd en tevens beschaafd; een volk dat van nature in begrip en ontwikkeling boven vele andere staat, dat volstrekt geen blinden eerbied koestert voor ons gezag of voor den Europeaan, die in het vol gevoel van zijn gewigt, grootheid en ruime bezoldiging volkomen overtuigd is, dat hij geboren is tot meester en de donkergekleurde mensch tot slaaf; een volk dat zelfs koud blijft bij de grootheid van den gouden pajong en regt weet te vragen waar het regt heeft.

De Amboinees kan anthropologisch niet als type worden beschouwd; zijn karakter bezit vele uiteenlopende trekken. Hij is slank en lenig gebouwd, heeft dunne beenderen, een weinig ontwikkeld, maar krachtig spierstelsel, donkere gelaats-tint en oogen, zeer schoon haar, goed besneden neus en mond, weinig vooruitstekende jukbogen, en eene naar de joodsche type hellende gelaatsuitdrukking. Opmerkelijk is de algemeen voorkomende smalle en platte borstkas. Hij danst uitmuntend, bezit eene benijdenswaardige spraakzaamheid, een onbetwistbaren aanleg voor het tooneel, een goed gehoor voor muziek, die hij zeer bemint, vlugge geestvermogens, lust voor onderwijs, een sterk geheugen, een goed begrip, en leert gemakkelijk. Hij is wellevend maar eigenaardig vrij, acht zich boven andere Inlan-

ders verheven doch de Europeaan noemt hem brutaal. Hij houdt vast aan zijn goed regt en roept in geschillen over eigendom, waaromtrent zonderlinge verwarring heerscht, zonder aarzeling de beslissing der regtbank in. Ook in andere geschillen is hij op deze beslissing zeer gesteld, waarvan ik, als lid in de regtbank te Amboina, vreemde staaltjes heb bijgewoond. Hij is eerlijk en maakt zich zelden aan diefstal of woeker schuldig. Hij is huisselijk maar hardvochtig voor zijne kinderen, telt leugentaal en meined voor niets, is nieuwsgierig, praatziek en afgunstig, geneigd tot laster en twist, hij is woelziek, ijdel, trotsch, pronkziek, maar te huis lui, vuil en onrein. Hij is sluw, niet te vertrouwen, hebzuchtig, verzot op dansen, muziek, papeda en doerian's, verslaafd aan sagero, hij bemint arak en genever, en geeft zich aan dronkenschap of spel over. Hij schijnt gaarne meer dan hij is, is gevoelig voor vleijerij, maar weet als dit noodig is even goed als de Europeaan te zeggen wat hij niet denkt. Hij is evenmin als de Europeaan zedelijk, daarbij ligt geraakt, haatdragend en onopregt. Christen is hij, doch hoofdzakelijk in naam. De vrouw staat laag in zijn oog, want hij werkt voor zich zelven. Hij heeft eenigen kunstzin en aanleg tot nabootsing, ook eenig schoonheidsgevoel, kenbaar in den bouw van inlandsche kerken. Hij is trotsch jegens zijne minderen, kruipend voor zijne meerderen, maar jegens dengeen die hem geen goed of kwaad kan doen, onverschillig, zelfs onbescheiden.

De eerste grondslag voor de verspreiding der christelijke godsdienst op Amboina dagteekent van de eerste tijden der Oost-Indische compagnie. Toen in 1511 Antonio de Abreu en Frans Serrao het eerst in de Molukken kwamen, vonden zij overal reeds Arabieren gevestigd, die de leer van Mohamed hadden overgebracht. Zij voerden hunne godsdienst in, die evenwel in het begin der 17de eeuw, na de verovering dezer landen door de Oost-Indische compagnie, weder werd verdrongen. De Oost-Indische compagnie gebruikte de godsdienst echter als een hulpmiddel voor de bereiking van andere doeleinden, zoodat men ook, naarmate deze eilanden minder specerijen afwierpen, zich minder aan godsdienst en beschaving liet gelegen liggen. Beide waren niet krachtig genoeg om te zegevieren over het domste bijgeloof, niettegenstaande het belijden der christelijke godsdienst en soms wel op strenge wijze gehandhaafd werd. Kerkgaan werd pligt, zelfs op verbeurte van boete, en de onbe-

grepen bijbel het wapen. In later jaren en ook in onzen tijd is de verspreiding der christelijke godsdienst onder de bevolking aan zoogenaamde zendelingen toevertrouwd. Of de verkregen vruchten beantwoorden aan de goede bedoelingen, betwijfel ik zeer. Toen de zending Bormeister in 1823 en 1824 op Boeroe werkzaam was en, daar hij de landstaal niet kende, zich voor de vertolking zijner woorden van een Mohamedaan bediende, bragt deze die woorden geheel valsch over. Mohamedaansche regenten, die evenals ieder despotiek en onregtvaardig bestuur, geene verlichting duldden en daarbij het christendom haatten, lieten, daar zij het doel van dien zending zeer goed kenden, overal weten, dat hij alleen kwam om soldaten voor Java te werven en dat zij eerst christenen werden gemaakt, om dan te worden opgepakt en weggevoerd. Hierdoor leerde de bevolking den zending, het christendom en ons gezag vreezen en schuwen. Op Ceram waar men iedere vreemde inmenging in hooge mate vreest, omdat alle gezag in handen der priesters is, waar ons gezag nog zoo weinig is gevestigd, dat in vijf jaren tijds drie expeditiën naar hetzelfde gedeelte des lands noodig waren, waar reeds de Mohamedaan een vijand is voor den Alfoer, ook daar hebben een paar zendelingen hun zetel opgeslagen op de door ons bezette en beschermde posten, en hebben daar eenige Christen nederzettingen gesticht, maar de Alfoersche hoofden brengen hun haat voor de leer van Christus op hunne blind gehoorzame volgelingen over; zij vervreemden hen zooveel mogelijk van ons gezag en maken hen afkeerig van al het goede dat voor hen wordt gedaan. Ik geloof dat zulke daadzaken de aandacht verdienen tegenover beweringen als eenmaal in 's lands raadzaal in Nederland openlijk zijn geuit „dat zendelingen nooit nadeelig waren voor het Nederlandsch gezag.“

Intusschen houde men in het oog dat christendom en zendelingen hoe direct ook met elkander in verband twee zeer verschillende zaken zijn. Daar waar de bevolking op het christendom gesteld is, zijn meermalen de zendelingen weinig gezien of geacht, hier door onuitstaanbare aanmatiging daar door zich te willen mengen in alles en hun invloed gesteld te willen zien boven het gezagvoerend hoofd.

Het christendom heeft met die zaken niets te maken, maar toch treden die zendelingen op als zijne verspreiders en vertolkers. Bovendien schijnen enkelen voor hunne taak niet berekend te zijn. In vergelijking met den gewonen godsdienstleeraar wordt van

den zendeling voor een veel moeilijker werkkring veel minder bekwaamheid gevorderd. Er zijn echter onder de zendingen personen die achting en eerbied verdienen voor hunnen ijver en volharding in het volbrengen hunner zoo gewigtige taak. Het meereendeel echter stuit door zijne aanmatiging terug en is een steen des aanstoots voor de bevolking, die hen moet dulden, want de zendeling, ofschoon onafhankelijk van het Nederlandsch gezag, geniet zijne bescherming en acht zich somwijlen boven de wet verheven. In Nederland, waar met de beste bedoelingen zoo menig oordeel wordt geveld over Indische toestanden en zaken zonder eigen ondervinding, staat, indien ik mij niet bedrieg, de christelijke beschaving dezer eilanden hoog aangeschreven. In Berghaus's physikalische atlas vindt men op de kaart van de verspreiding des christendoms in het overigens geheel donker gebied van den Indischen archipel, de Moluksche eilanden vleijend verlicht aangeetekend, maar over dat vleijend verlicht beeld zou eene groote en breede schaduw worden geworpen, als men allen bijeen telde die slechts christenen in naam zijn. Op Ceram is het niet *ongewoon dat in de onmiddellijke nabijheid der heidensche Alfoeren, het eene kind christen wordt gedoopt en het tweede heiden gemaakt, of dat de ouders hunne kinderen na den christelijken doop toch laten besnijden, hetgeen ook meermalen op Amboina geschiedt.*

Het onderwijs is in het algemeen gebrekkig en heeft daarbij eene sterk godsdienstige kleur. De kinderen leeren rekenen, lezen en schrijven, zoomede eenige bijbelteksten en het aanwijzen van plaatsen op bijbelsche kaarten, bij voorkeur die van Palestina. Vlug en onbeschoord geven zij bewijzen van een voortreffelijk geheugen en goed begrip. Zij worden onderwezen in den bijbel door een inlandschen schoolmeester, die dat boek ook maar oppervlakkig verstaat. Het onderwijs wordt in het algemeen gegeven in het zoogenaamd Ambonsch Maleisch, dat men reeds vroeger door het invoeren der Nederduitsche taal heeft willen vervangen. De voorstanders van het gebruiken onzer taal beweerden dat de ontwikkeling gemakkelijker zou zijn, omdat men over meer bronnen dan in de Maleische taal kan beschikken, terwijl het ook in het belang werd geacht der uitbreiding van het christendom en de uitoefening van het bestuur, omdat daardoor een hechter band met het moederland zou ontstaan. De tegenstanders stelden daartegenover dat de Maleische taal reeds meer of minder algemeen is en dat het aanleeren der Nederduitsche

taal algemeen als moeilijk erkend wordt, terwijl men meende dat met de toename van kennis ook het zedenbederf zou vermeederen. Zij achtten dat het Nederduitsch niet dringend noodig was en de Maleische taal voldoende elementen bevatte voor de allereerste ontwikkeling, ofschoon de wenschelijkheid eener trapsgewijze invoering der eerste niet te ontkennen was.

De opvoeding van het kind, dat is zijne moreele vorming van de eerste levensjaren af tot aan den volwassen leeftijd, laat bijna alles te wenschen over en staat op zeer lagen trap. Geboren uit ouders, die zelven zoo goed als alle beschaving missen, wordt het kind veel aan zich zelf overgelaten. Het leert het voorbeeld volgen van den vader, die zijn tijd in luiheid en grootendeels in lediggang doorbrengt, groeit op zonder leiding, waardoor de ontwikkeling van veelsoortige ondeugden vrij spel heeft in het ongevormd en verwaarloosd karakter. Volwassen zal hij zooveel arbeiden als noodig is voor zijn levensonderhoud, in alles het evenbeeld worden zijns vaders, om op zijne beurt de vader te worden van kinderen, die ook geheel zijne voetstappen zullen volgen en nieuwe deelen zullen uitmaken van een volk, wiens beschaving en ontwikkeling in weinig bevredigende verhouding staan tot eene ruim twee honderd vijftigjarige Nederlandsche overheersching.

Over de zeden en gewoonten van den Amboinees in het bijzonder te spreken, acht ik overbodig, daar zij sedert Valentijn in het geheel niet of zeer weinig zijn veranderd. De zeden zijn niet verbeterd, de gewoonten bleven dezelfden en de lage trap van de tegenwoordige beschaving des volks blijkt duidelijk uit zijne bijgeloovigheden, die wel der vermelding waardig zijn. Ik zal die hier behandelen zooverre zij niet onder de inlandsche geneeskunde of elders eene meer eigenaardige plaats innemen.

De grootste beleediging voor een Inlander is, hem voor een een swangie (spook) uit te maken, daar hij zich hiervan met geene mogelijkheid kan zuiveren. Soms gelooven zij dat een Europeesch geneesheer jagt maakt op kinderoogen of op schedels, voor bereiding van geneesmiddelen. Deze begeerte naar kinderoogen vreezen zij echter nog veel meer van lieden uit hun midden, b. v. zoogenaamde tovenaars, die deze oogen noodig hebben bij het bouwen van een nieuw huis. (Dit bijgeloof komt,

indien ik mij niet vergis, in een groot deel van Indie voor; op Padang is het evenzeer in zwang).

Voor bescherming van tuinen plaatsen zij mata-kau's, zijnde klappers of andere vruchten, waarop met kalk vreemdsoortige figuren geteekend en daarna bezworen zijn. Geen Inlander zal dan vruchten stelen of hij zou eene ongeneeslijke ziekte krijgen. Ook na diefstallen plaatsen zij zoodanige mata-kau's, en het is gebeurd dat daarna de dief het gestolene uit eigen beweging terugbragt.

Nieuwe tuinen legt men bij voorkeur op Dingsdag of Vrijdag bij wassend water aan. Op de Uliassers gaat dan iemand in het midden van den tuin staan, houdt twee duiten in de hand, roept het Opperwezen aan, smeekt Zijn zegen over den voorgenomen arbeid, roept daarna Kaijin, den zoon van Adam, aan en bidt dat de tuin zoovele vruchten moge geven als zijn geslacht vermenigvuldigd is.

Men gelooft dat enkele Inlanders door ijzer, staal en lood onkwetsbaar zijn en zich onzichtbaar kunnen maken. Deze eten geen gedroogden visch, noch visch wier vinnen venijnig zijn.

Het mes, voor insnijdingen in den bloemsteel van den sagoeëerboom gebezigd, mag tot niets anders worden gebruikt, daar zij gelooven dat anders de boom zal uitdroogen.

Als klapper-olie wordt gekookt en de vruchten de gewone hoeveelheid olie niet opleveren, geeft men de schuld aan een swangie, die den geraspten klapper is voorbij gegaan en dezen met mata panas (heete oogen) heeft aangezien. Men werpt dan een spaansche peper in den pot, die de hitte der swangie-oogen zal overtreffen en dus de vruchten de gewone hoeveelheid olie zal doen geven.

Indien iemand een strik wil plaatsen om herten of varkens te vangen, gaat hij naar de plaats waar hij voornemens is dien te stellen. Hij voorziet zich van een stukje goud of van twee duiten, in een lapje rood katoen gewikkeld, bidt het Opperwezen om geluk over zijne onderneming en roept daarna onder het branden van wierook ook den duivel en zijne voorouders aan, dat zij hem goedgunstig mogen wezen. Zij, die strikken geplaatst hebben, mogen zich niet baden dan nadat een beest in den strik is gevangen. Zijn parang (kapmes) mag hij niet blootstellen aan het licht eener lamp, hij moet zorgvuldig waken dat zoolang hij zit te eten, niemand achter hem voorbij gaat, hij mag geen versche bladeren op de para-para van het fornuis plaatsen, niet

stelen, de kolen vuur in het fornuis niet breken, en zich niet in het midden van eene deur of een ingang plaatsen. Indien al deze bijgeloovigheden niet stipt worden nagekomen, gelooven zij nimmer een beest in hunne strikken te zullen vangen.

Voor sero-(vischfuik)staken van de kapala sero neemt men hout van vruchtboomen, bij voorkeur die waaraan varkens of herten zich hebben gewreven. Zij gelooven dat als deze van de vruchten en bladeren dezer boomen gegeten en zich onder hunne schaduw opgehouden hebben, de visschen in groote menigte de schaduw der staken zullen zoeken en dus veel visch in de sero zal worden gevangen.

De boom, bestemd voor den eersten sero-staak, wordt zorgvuldig van alle vuilnis gereinigd, en daaronder den volgenden morgen een weinig goud en twee duiten gelegd. Daarna worden het Opperwezen, de duivel en hunne voorouders aangebeden om geluk voor de op te rigten sero. Dit alles afgeloopen zijnde, wordt de boom omgekapt, doch hij mag niet op den grond vallen. De staak wordt vóór zijne plaatsing in zee bewierookt om aan de visschen eene aangename geur te verschaffen en de later te vangen visschen voor spoedig bederf te bewaren. Uit de eerste vangst wordt een visch genomen en aan den staak gebonden om de visschen in de sero te lokken.

Een nieuw vischnet wordt voor de eerste maal altijd bij volle of nieuwe maan geworpen, op den tijd dat het water begint te wassen. Naarmate het water wast, gelooven zij van het net meer en meer voordeel te zullen trekken; het net wordt ook bewierookt, en met de eerste vangst gehandeld als bij de sero.

Bij het splijten en schoonmaken van bamboe, voor vischkorven bestemd, mag eene zwangere vrouw niet voorbijgaan, daar anders in den korf niets dan ikan biebie (blaas-visch) zal worden gevangen. Men mag des avonds in de nabijheid van den korf geene kanarievruchten outbolsteren of klappers schillen, anders toch zouden de visschen den korf stuk bijten. De eigenaar van den korf mag zich niet plaatsen voor eene opening of deur daar dan de visschen bang zouden worden den korf binnen te gaan.

Een vischlijn wordt, evenals het net, slechts bij volle of nieuwe maan voor de eerste maal gebruikt, na ook bewierookt te zijn.

Bij het oprigten van een nieuw huis wordt de eerste paal altijd bij wassend water geplaatst, en daaronder een stukje lood gelegd. Als bij het dekken van het huis de eerste atappen vallen,

is dit een slecht teeken; het huis zal ongeschikt zijn om daarin handel te drijven en de bewoners zullen altijd ziekelijk zijn. Zal het huis van alle kwade geesten bevrijd zijn, zoo is men verplicht, voor men het gaat bewonen, een maaltijd te geven aan zijne familie en vrienden.

Zoodra de houtwerken gereed zijn voor den bouw van een orembaai (vaartuig), neemt de baas-timmerman een half volwassen hoen, trekt het, onder het prevelen van verscheidene woorden, eenige vederen uit, en plaatst die in eene opening van het kielhout, opdat het vaartuig snel zal roeijen en zeilen, even snel als de vederen door den wind worden voortgestuwd.

Bij maansverduisteringen achten zij het den geschikten tijd om een aanvang te maken met het vervaardigen van nieuwe visch-netten, omdat de visschen in deze netten in verwarring geraken, en gemakkelijker te vangen zullen zijn.

Vele Inlanders, vooral Mohamedanen, maken bij maansverduistering een groot geweld, slaan op hunne tataboean (soort van trom), of op de wanden der huizen, opdat de zon bevreesd worden en daardoor de maan niet inslikken maar haar loslaten zal. Ook bij aardbevingen zijn zij druk in de weer, om door levenmaken en geweld het wezen te verschrikken, dat de aarde schudden doet.

Wanneer eene ster verschiet en oogenschijnlijk in zee valt, gelooft men dat zij in een visch (salmaneti), wanneer zij op de aarde valt in een gestreept varken, op een boom in een koessoe (buideldier) en tegen klimop in een slang (oelar patolah) verandert.

Doet de hoheba (kuikendief) zijne natuurlijke behoefte in zee, dan zullen de stranden vischrijk worden, doet hij het op het land, dan volgt spoedig een sterfgeval.

Schreeuwt de boerong radja oedang (ijsvogel) des morgens, dan volgt twist met huisgenooten, doet hij het des avonds dan zal het regenen.

Laat zich des nachts een paniky (kleine vledermuis) hooren, dan volgt twist met de buren of men zal eene onaangename tijding ontvangen.

Als de hosoe (witte jaarvogel) des morgens tusschen 5 en 7 uur schreeuwt, is eene jonge dochter zwanger, van 8—9 uur vele getrouwde vrouwen; schreeuwt het dier des nachts dan zal eene vrouw in het kraambed sterven.

Het geschreeuw van den manakau (vogelsoort) voorspelt iemands overlijden.

Als de matory (vogel) een geluid maakt, gelijkende op de woorden woio! woio! dat is "pergi djaga! pergi djaga! (ga oppassen)" is dit een teeken dat iemand onverwacht zal sterven, b. v. verdrinken enz.

Schreeuwen lories en kakatocas (papegaaijen) des nachts dan voert de duivel een lijk weg; schreeuwen zij bij dag dan is het voor hem die stelen wil een teeken, dat zich menschen in de nabijheid bevinden.

De komst van een pombo (wilde duif) des morgens vroeg in eene negorij, voorspelt den dood van een klein kind.

Het geluid van de rian rian (keversoort) des avonds omstreeks 8 uur is eene aanzegging dat binnen weinige dagen een meisje uit de familie ten huwelijk zal worden gevraagd.

Kopo kopo puty (koepoe koepoe poetih-vlinders) in eene kamer voorspellen een erfenis, aan de deur eene goede tijding, in de keuken het geschenk van wild. Zwarte vlinders achten velen als iets noodlottigs.

De ontmoeting van een kusu (koesoe-buideldier) duidt den dood aan van een lid der familie.

Wie de slang oelar panana ontmoet en door haar aangezien wordt, moet zich voorbereiden op den dood van zijne vrouw, van een zijner kinderen, van zijne ouders, of wel op een ander groot en treffend verlies.

Vele der hiervermelde bijgeloovigheden zijn niet uitsluitend aan Amboina of de Uliassers eigen, maar worden ook bij de bergbewoners of Alfoeren van Ceram aangetroffen.

Toelichting is overbodig. Het blijkt dat het christendom tot nu toe niet in staat is geweest zelfs de bepaalde en openbare vereering en aanbidding van den duivel uit te roeijen.

DE ALFOERSCHE BEVOLKING.

Na den Amboinees verdient de Alfoer eene meer bijzondere beschouwing.

Op Amboina en de Uliassers geheel onbekend, bevolkt hij in duizendtallen de door ons nog weinig bekende binnenlanden van de eilanden Boeroe en Ceram. Hij heeft een grooten, krachtigen en slanken lichaamsbouw, zwaar kroeshaar, donkere oogen, sterke spieren, eene groote vlugheid en woestheid, goed besneden gelaat, weinig vooruitstekende jukbogen en matig dikke lippen. Half naakt, omgorden zij de lendenen en schaamdeelen

met hunne tijdako, waarop met teekenen staat aangeduid hoeveel koppen zij hebben gesneld.

Ik heb vergeefs gezocht naar eene bevredigende verklaring van den naam en eene nadere aanduiding van het onder dien naam begrepen individu. Er schijnt weinig zekerheid te bestaan, wat men onder den naam Alfoer, Halifoer, enz. moet begrijpen, wie en wat de Alfoeren zijn. Naar mijne bescheiden meening is het weinig aannemelijk onder dien naam collectief zaam te vatten individuen, die op zeer uiteenlopende wijze van elkander verschillen minder nog in woonplaats en gelaatsnede, dan in het zoo karakterestieke haar, den schedelbouw enz., en zulks in strijd met den positief wetenschappelijken regel, dat de naam zooveel mogelijk het voorwerp specificceert.

Wanneer men dezen regel volgt en onder den naam Alfoer, die individuen zamenvat, die de zooeven opgegeven algemeene kenmerken bezitten, dan treffen wij hem aan op Sumatra als Loebœ en Kœbœ bekend, op Borneo, Celebes, Flores, Timor, Boeroe en Ceram als Alfoer, op Nieuw-Guinea als Papœa (dat gekroesd, gekruld beteekent). Op Java komt hij, voorzoover mij bekend is, niet voor. Welligt is in deze daadzaken, met de geschiedenis dezer gewesten voor ons, de aanwijzing te zoeken, dat de Alfoer de eigenlijk oorspronkelijke bewoner van dezen archipel is.

De geschiedenis van alle Maleisch-Polynesische stammen verdeelt zich in drie perioden. In de eerste zouden de bewoners, die een zekeren graad van ontwikkeling hadden bereikt, zich over alle eilanden hebben verspreid. De tweede periode vangt aan met het verdringen van den oorspronkelijken volksstam door een andere, die hem in oorsprong geheel vreemd is, namelijk op Java door Braminische volkplantingen en andere Indiërs, die Hindoe kolonien, met vrouwen en kinderen overbragten en door wier uitgebreiden invloed de spraak en litteratuur der Hindoes zich algemeen verbreidden. Onder meer bewijzen de overblijfselen op Java der prachtige aan de Hindoe-goden gewijde tempels, welk eene magt zij daar moeten bezeten en welk een standpunt van ontwikkeling zij ingenomen hebben. In dat opzigt steekt Java verre boven alle andere eilanden van den archipel uit en het is welligt volstrekt niet gewaagd aan te nemen, dat onder zulke omstandigheden de oorspronkelijke bewoner het eerst en wel geheel verdween, of met de nieuwe bewoners inéénvloei- Op Java ging dus de Alfoer geheel verloren, terwijl

het magtige rijk van Modjopait de Hindoeleer op de nabijliggende eilanden ten oosten en onder zijne afstammelingen op Celebes en de Molukken voortplantte. In de derde periode, de Mohamedaansche, wordt de Hindoeleer door de verspreiding van den Islam verduisterd. Was Java het centraalpunt der eerste, de tweede koos zich Sumatra en wel het midden deel van dit groot en uitgestrekt eiland. De volgelingen van Mohamed, die in den tegenwoordigen Maleijer voortleven, naderen in hunne type den Siamees en Indo-Chinees, vooral in hunne lichtere gelaatskleur. Evenals op Java bereikten ook de Hindoes op Sumatra een standpunt van groote magt, zij stichtten het magtige rijk van Menang Kabau, welks afstammelingen Borneo beheerschten en zich ook in den Molukschen archipel verbreidden. Tot zoover de Mohamedanen Sumatra bevolkten, ging ook daar de oorspronkelijke bewoner, de Alfoer, verloren, en het is opmerkelijk dat buiten dien grens de zoogenaamde Loeboe en Koeboe nog wordt aangetroffen.

De volgelingen van Hindoe en Islam, die zich naar de andere eilanden overplaatsten, waren de grondvesters der hedendaagsche strandbevolkingen, waaronder men geen Alfoeren aantreft. Al naarmate de eerste hunne landen kwamen bevolken, vloeiden de Alfoeren met hen ineen of trokken zich naar hunne ontoegankelijke bergen terug. Hun voortbestaan staat in onmiddelijk verband tot de overweldiging hunner landen door genoemde vreemden.

Op Java geheel, op Sumatra gedeeltelijk uitgeroeid en op Borneo en Celebes van de stranden verdreven, komen de Alfoeren veelvuldiger voor op Timor, meer nog op Boeroe en Ceram en eindelijk het veelvuldigst op Nieuw-Guinea. Al naarmate de overheersching zich uitbreidde van de westersche centraalpunten naar het oosten en al naarmate hunne stranden door vreemde stammen werden bevolkt, zijn zij nog heden de oorspronkelijke bewoners der bergen, die geheel afgescheiden leven. Op Ceram en Boeroe treft men den waren Alfoer alleen aan met zwaar kroeshaar, dat evenals het haar der Papoes van Nieuw-Guinea spiraalvormig als een kurkentrekker gedraaid is en ruim een voet lengte bereikt, maar duidelijk van dat der Afrikanen verschilt. Hoezeer men Alfoeren met sluik haar beschrijft, zijn dit zeer waarschijnlijk geen Alfoeren, maar afstammelingen van de vermenging met vreemde stammen, die zich op hunne stranden hebben gevestigd. Zoo beschrijft men zulke Alfoeren

van Nieuw-Guinea, maar reeds in huidkleur en schedelbouw verschillen zij van den waren Papoe. Bovendien wordt het vermoeden van afstamming uit vermenging met vreemde stammen versterkt, door de omstandigheid dat enkele hunner dialecten, in enkele woorden en in den taalwortel, verwantschap met de Maleische taal bezitten evenals op Ambon de vermenging van velerlei natien blijkt uit de velerhande soorten van talen als Maleisch (zoogenaamd hoog en laag), Sanskrit, enz.

Ik heb mij veroorloofd over de eenigzins nadere verklaring van den Alfoer mijne meening te uiten. Ook tusschen hunne verdwijning of voortbestaan en algemeene beschaving in dezen archipel kan eene bepaalde verhouding worden opgemerkt. Te beginnen met Java en Sumatra, eindigt men aan Nieuw-Guinea, waar de Alfoeren nog het talrijkst zijn, maar waar ook nog naaktloopers worden aangetroffen, die den neus beneden den beenigen neuswortel doorboren voor het dragen van sieraden (Papoea telandjang.)

De Alfoer van Ceram levert met die van Boeroe eenig verschil op; beide zijn echter nog zeer weinig bekend. Men zegt dat zij afstammen van Uli Siwa (9 broeders). Een der broeders bleef daar en werd na den grooten watervloed, waarvan zij evenzeer als de Sumatraan en Timorees de overlevering bewaren, hun stamvader. Uli lima (broeder 5) ging naar het oosten, en Uli assa (broeder 1) naar de zuidelijk gelegene eilanden. De oorsprong der benamingen Uli lima en Uli siwa is bij den Alfoer niet meer bekend. Sommige regenten meenen, dat Tidore uit vijf gehuchten of soa's en Ternate uit negen bestond en de bevolking zich Uli siwa of lima noemde naarmate zij van Tidore of Ternate afhankelijk was. Sommige Cerammers gelooven dat de Uli lima en Uli siwa uit een wariengienboom zijn ontstaan. Geheel westelijk Ceram stamt van Uli siwa af en onder dezen stam (ook Pata siwa genaamd) is het verbond in zwang, bekend onder den naam van kakean (kakian-kakehan). Pata beteekent ligchaam, vereeniging; de beteekenis van het woord kakean is, voorzoover ik weet, niet bekend.

Vroeger waren de radjas van Sahoelau, Sisioeloe en Soemiet de drie voornaamste hoofden. De eerste hield zijne algemeene vergaderplaats te Elpapoetih, de tweede te Bolila, de derde te Talla. Zij waren allen koppensnellers en daarbij woest en wreed.

Tegenwoordig is de Pata siwa gesplitst in drie afdeelingen,

waarvan de eerste begint in de Elpapoetih-baai bij de Talla-rivier en eindigt in de bogt van Piroe, bevattende de zuidelijke helling van het centraalgebergte: zij heet het Tallaverbond. De tweede het Eti- of ETTY-verbond genaamd (naar eene rivier in de bogt van Piroe), bevat drie christennegorijen aan de baai, eene Alfoersche in het gebergte en eene Alfoersche buiten de bogt aan de westzijde gelegen. De derde, Sapoelewa genaamd, naar eene rivier bij Noeniali, omvat de helling van het gebergte naar het Noorden en de Noordkust, tot in de nabijheid van de bogt van Sawaaï.

Naar de namen dezer rivieren zijn de hoofdvergaderplaatsen der afdeelingen genoemd, die tegenwoordig tot hunne voornaamste hoofden kapala's sanirie hebben, dat zijn hoofden door de strand- en bergbewoners gekozen, die tevens opperpriester zijn van de heidensche godsdienst. In alle zaken, die de Alfoeren betreffen, hebben zij eene onbegrensde magt en van hunne uitspraken wordt geen beroep toegelaten. Zij mengen zich niet in de aangelegenheden der negorijen van de strandbevolking en kunnen daar geen bestuur voeren, maar oefenen toch door vrees grooten invloed uit, zoodat niets geschiedt zonder hunne voorkennis of toestemming. Zij zijn voorzitters in de algemeene vergaderingen, die van tijd tot tijd gehouden worden en waarop de onderlinge veten der Alfoeren worden vereffend; zij leggen de uitspraken der vergadering ten uitvoer.

Aan den kapala sanirie is een kapitein (makaressi) toegevoegd, die zijn vertrouweling en zendeling is. Bovendien staan onder hem de potron bandyra, de oedjing bandyra, afdalend tot den maoe-en (mauwens), welke graden gedeeltelijk erfelijk zijn, maar meestal door gunst van den kapala sanirie worden verkregen.

De groote landvergaderingen, die op nog meer plaatsen dan de voornoemde werden gehouden b. v. op Waylie, Riewapa, Poeloe Tikoes, Way-Sarisal, waren onder de O. I. compagnie soms zeer indrukwekkend; de Alfoersche hoofden ontvingen dan geschenken van het gouvernement. De laatste had plaats onder den gouverneur der Moluksche eilanden Cranssen.

De Alfoeren achter Xepa zijn de zachtste en die van Wahaay de wreedste; die van Elpa-poetih tot Noeniali zijn de trouwste aanhangers van het kakeanverbond.

De kapala's sanirie en kapiteins ontvangen ieder van het gouvernement een rood lakensch pak, de eerste bovendien een roode

mutts met drie opstaande punten en een zilveren plaat. Zulk een kapala sanirie, dien ik bij gelegenheid van een onderzoek naar een gepleegden moord en daaruit ontstane verwikkelingen, in de bogt van Piroe ontmoette, trof mij door zijn hoogst ongunstig voorkomen; hij had ook, naar ik vernam, meer dan twintig koppen gesneld.

Onderwijs en beschaving zijn onder den Alfoer zoo goed als onbekend. Schuw in zijne bergen terug getrokken en de beddingen zijner rivieren tot wegen gebruikende, heeft hij zich volhardend van ons en ons gezag vervreemd. Het christendom heeft nog niet in het minst wortel geschoten onder die duizenden, die ons schuwen en vreezen en die, zoo door hunne zeden als door de willekeur van hunne hoofden, gebukt gaan onder eindeloze ellende. Hunne godsdienst bestaat in het aanbidden van afgoden, die geene zinnelijke voorstellingen eener goede of kwade magt zijn, maar een iets hetgeen men gewoon is met eene zekere pieteit te betrachten; zij roepen ook de hulp in der dooden, wier zielen, naar zij gelooven, in het luchtruim en rondom hunne woningen zweven. Er zijn echter personen die in naam christen zijn geworden om bijzondere redenen, maar die toch nooit hun heidensch geloof of hunne trouw aan het kakeanverbond verzaken.

De gewoonten en gebruiken der Uli lima en Uli siwa zijn dezelfde. Uiterlijke kenteekenen hebben zij niet. Alleen aan het plaatsen van den steen bij de bayleo (vergaderplaats waar de gesnelde schedels worden bewaard) kan men hen kennen. Een groote platte steen, welke op vier andere steenen rust, in den vorm van eene tafel, in de landstaal astana geheeten, vindt men in het midden der bayleo bij de Uli lima's aan de landzijde en bij de Uli siwa's aan de zeezijde geplaatst. Terwijl de Uli lima's op den grond moeten zitten, is het den Uli siwa's vergund eene para para (zitplaats of vloer ter hoogte van 3 voeten) in hunne bayleo te mogen hebben. Hierop wordt echter tegenwoordig weinig meer gelet; de meeste bayleo's zijn van para-para's voorzien. In sommige negorijen vindt men den gemelden steen niet meer, ook de bayleo schijnt langzaam in onbruik te geraken.

In zeer oude tijden begroef men onder den eersten paal eener nieuw op te rigten bayleo, menschenoogen, handen, tongen enz. De beteekenis hiervan schijnt verloren geraakt of wordt

verzwegen. In oude tijden werden ook alle mogelijke negorijbelangen in de bayleo behandeld. Daar hadden de negorijfeesten plaats, zoomede de maaltijden aan de bevolking door de weduwe of familie van overleden regenten gegeven als belooning of uit erkenenis voor diensten aan den overledene gedurende zijn leven bewezen en op de bedoelde steenen werd de afgodendienst gevierd. Nog heden ziet men oude Inlanders bij deze steenen hunne belangen in het geheim voordragen en onder het branden van damnar en het nederleggen van eenige duiten op den steen van den duivel afbidden dat hunne wenschen mogen verhoord en vervuld worden.

De Uli lima's en Uli siwa's waren in oude tijden elkander zeer vijandig, totdat onder hen dezelfde verplichting bestond als tusschen andere negorijen, die het pella of vriendschapsverbond met elkander hadden gesloten. Dit verbond neemt onder de gewoonten eene belangrijke plaats in. Sedert geruimen tijd bestaan nu tusschen de Uli lima's en Uli siwa's, zoo ook met andere negorijen, vriendschapsbetrekkingen, pella, ofschoon de geheime teekenen van dit verbond bijna geheel en al zijn verloren geraakt.

De instelling van het pella-verbond (verbond van vriendschap, bondgenootschap) is zeer oud en dagteekent van den tijd, toen de bevolking, zoo op Amboina als op de Uliassers, nog geheel en al heidensch was en bij voortduring elkander beoorloogde. Het aangaan van pella vond aanleiding in vriendschap of bijstand, door de bevolking der eene negorij aan die van eene andere verleend; de geholpen negorij gaf dan aan de helpende een geschenk, bestaande in gongs, katoen, porcelein enz.

Andere negorijen, wier hoofden verwantschapt waren of jaren achtereen met elkander in goede harmonie hadden geleefd, deden van weerszijden dezelfde geschenken, waarmede het vriendschapsverbond, pella, tot stand was gebracht. Met eeden werd dan bezworen dat het verbond van weerszijden nimmer zou worden verbroken en dat men bij voortduring en in elk geval te water of te land elkander alle hulp en bijstand zou verleenen, hetgeen tot dus ver trouw wordt opgevolgd, waarschijnlijk uit eerbied voor alle oude instellingen, die den Inlander eigen is. Komen zij in elkanders negorijen of grondgebied, zoo heeft ieder de vrijheid ongevraagd zich van vruchten als anderzins te voorzien; hebben zij gebrek aan sagoe of andere mondbehoeften, zoo zal, op het vernemen daarvan, ieder het zijne bijdragen

om in de behoefte geheel en al te voorzien. Bij gebrek aan mondbehoeften in de negorijen zijn de bondgenooten gehouden zooveel in hun vermogen is elkander bij te staan.

In oude tijden geraakten de negorijen dikwijls in vijandschap, of werden door hunne naburen verontrust; in dat geval werden de bondgenooten tot hulp geroepen, die dan onmiddellijk manschappen, vaartuigen en oorlogsbehoeften zonden, zonder daarvoor eenige belooning te genieten.

Het teeken van pella tusschen enkele negorijen, zooals thans nog tusschen Haroekoe en Nolloth, is een klapperdop met een soekoenblad; in alle overige negorijen schijnen deze teekenen in onbruik en daardoor geheel en al verloren te zijn geraakt.

Eene betreurenswaardige plaats onder de zeden van den Alfoer wordt ingenomen door het koppensnellen, het jacht maken op en het dooden van een vijand, wiens hoofd dan wordt afgesneden, medegenomen en als zegeteeken bewaard. Ik heb eenmaal te Elpa-poetih eene voorstelling van dat koppensnellen bijgewoond. Alfoersche hoofden, kort geleden door eene militaire expeditie tot onderwerping gebragt, waren met hunne volgelingen van hunne bergen afgedaald om den gezagvoerenden europeeschen ambtenaar hunne hulde te betuigen. Ons ten gevalle lieten zij den koppensnellersdans uitvoeren, een dans, die hoogst waarschijnlijk slechts door zeer weinige Europeanen is gezien. Getooid in een dosch, die geheel den oorspronkelijken wilde verraadt, met banden van schelpen om polsen en armen boven den elleboog, casuarisvederen en wilde bloemen in de zwaar gekroesde en tot een bos gevormde haren, geene andere kleeding dan de tijdako over de schaamdeelen, de schuwe, levendige blik van hunne donkere oogen en het kakeankruis op de linkerborst getatoeeerd — dit alles te zamen gaf een vreemden, ongekenden indruk.

Een hunner in slangvormige bewegingen door de struiken kruipende, met eene lenigheid en vlugheid, die verbazing wekken, vooral wanneer men het oog vestigt op den krachtigen lichaamsbouw, be kroop den vijand. Geen kreet, geen rumoer, slechts een enkele slag, toegebragt met onweerstaanbare kracht en onnavolgbare vlugheid, en de vijand ligt geveld. De kop (hier een klapperdop) wordt gesneld en met zegevierende blikken brengt de sneller dien in den kring der zijnen.

Allen vormen een kring, sluiten beurtelings de handen in een of leggen de regterhand op den linkerschouder van den

nevenman en de linkerhand in diens lendenen, of wel met beide handen worden bewegingen, hier dansfiguren genoemd, maakt. Het gesnelde hoofd ligt binnen den kring op den grond en wordt door den een na den ander met de voeten aangestooten. Onder dit alles heffen zij een lied aan, zoo somber en indrukwekkend, dat het medesleept en boeit. Dat lied is eene bede om verzoening, opdat de geest van den verslagene geen rouw of ongeluk brenge over hen. En verre klinkt de diepe weergalm van het eentoonig, maar helder en treffend gezang, van tijd tot tijd vervangen door den dreun van hunne gelijktijdig op den grond stampende voeten.

Het gouvernement heeft, zooals ik later vernam, dergelijke voorstellingen verboden en teregt. Deze voorstelling, dus de nabootsing alleen van de werkelijkheid, gelijk ik die te Elpa-poetih zag in de schaduw van het trotsch geboomte van Cerauns zuid-westkust, brengt den Alfoer in hartstogtelijke vervoering; zijne oogen vlammen, de harten slaan sneller, het gelaat kleurt zich door hartstogt en de krachtige gestalten rekken zich tot hunne volle lengte uit. In alles verraadt zich de koortsige gloed, die hen beheerscht. Hoe luide geëischt wordt dat verbetering kome in die zeden en de mensch niet langer zijn broeder doode en feestviere bij den moord, het baat weinig, want de Alfoer kent geen God, die verantwoording eischt, geen wet die den moord straft, maar slechts zeden die het goedkeuren en beginselen, die het handwerk van koppensnellen verheffen tot eene zaak van hooge eer.

In de bede om verzoening ligt reeds een half ontwakend gevoel van onregt? Is het dus niet hier dat christendom en beschaving zich onvergankelijke lauweren kunnen verwerven?

Er zijn er die gelooven dat het koppensnellen dagteekent van de eerste tijden der Oost-indische compagnie, toen de negorijen op Hoewamohel verwoest en de bewoners verjaagd zijn om de nagelen te kunnen uitroeijen, bij welke gelegenheid daarbij de Alfoeren van de drie rivieren Sapoelewa, Etty en Talla bijstand hebben verleend en voor elken kop, dien zij bij de compagnie bragten, eene premie ontvingen. Men kan echter met vrij groote zekerheid aannemen dat de instelling opklimt tot de oudste tijden van de geschiedenis des volks en welligt zijn eersten oorsprong vind in heidensche godsdienstbegrippen. Men weet geen voorbeeld op te noemen dat twee of meer negorijen elkander vijandig zonder bepaalde reden zijn aangevallen, zij bepalen zich steeds tot strooperijen en aan het behalen van een kop

op hunne vijanden geven zij de meest mogelijke publiciteit. Een Alfoer zal zijn vijand nimmer openlijk aanvallen, maar hem altijd verrassen en verraderlijk het leven benemen of doodelijk kwetsen, waarna hij hem zoo spoedig mogelijk met een parang (kapmes of klewang) het hoofd afslaat. Heeft hij den tijd, zoo kapt hij het hoofd met den hals en een arm, onverschillig welken, van het doode ligchaam aan één stuk af en brengt het in de nabijheid van zijne negorij. Dan worden alle jongelingen bijeengeroepen, die met hunne parang een kap op den hals geven, dat zij soho ropo (in het maleisch sopo parang) noemen, dat is: de parang verhuren.

Het ontvangen van den overwinnaar gaat met eenige plegtigheden gepaard. Zoodra hij den gesnelden kop in de nabijheid zijner negorij gebragt heeft, kondigt hij zijne overwinning met een luid gezang aan, waarop de geheele negorij-bevolking zich verzamelt. De overwinnaar wordt met zang en dans binnengehaald en door de vrouwen verwelkomd en met olie bestreken. De kop hangt men eenigen tijd aan een boom buiten de negorij op en nadat het vleesch geheel verrot is, wordt die vóór de bayleo op een grooten steen geplaatst. Elk inwoner brengt dan zooveel mogelijk mondbehoeften bijeen, men gaat ter jagt, de vreugde en dansen over het behalen van den kop nemen nu eigenlijk eerst een aanvang en duren voort totdat een sterfgeval of ander droevig ongeval de vreugde doet eindigen. Zoo een kop gesneld en de negorij van den sneller te ver afgelegen is om dien versch te kunnen te huis brengen, wordt de kop boven het vuur geroosterd, terwijl de hersenpan opengelegd, de hersenen er uit genomen en weggeworpen worden.

De negorij, waartoe de verslagene behoort, verkeert wanneer zij den moord verneemt, in diepen rouw. Niemand mag zich aan eenig vermaak overgeven en de tifa (muziekinstrument) mag om geene reden worden geslagen. Dagelijks begeven zich de vrouwen naar den kapitein, wien zij huilende smeeken de ondergane schande en het geleden verlies te wreken, waarmede zij aanhouden tot een of meer hoofden op den vijand behaald zijn.

Een Alfoer is zeer wraakgierig. Indien hij meent verongelijkt te zijn en buiten de gelegenheid gesteld wordt wraak te nemen, gaat de wraak als een erfgoed op zijne kinderen of bij ontstentenis van deze, op zijne familie over.

Ofschoon het geene bepaalde noodzakelijkheid is dat een Alfoer een kop snelt om een huwelijk te kunnen aangaan,

wordt hij, die een of meer koppen gesneld heeft, voor een dapper man gehouden en geniet zeer groote eer en achting, welke toenemen naarmate het getal koppen, door hem gesneld, grooter wordt. Op hunne tijdako (schaamgordel) wordt het getal gesnelde koppen door zwarte ringen aangeduid en niemand heeft den moed zich zulk een teeken onverdiend toe te eigenen. Heeft een Alfoer het voornemen een huwelijk aan te gaan, zoo verklaart hij zich aan het voorwerp zijner keuze. Het huwelijk komt dan tot stand, zelfs als de ouders van eene der partijen er tegen gestemd zijn en wordt voor voltrokken gehouden als de bruidegom aan de bruid een geschenk gedaan heeft, bestaande in oorringen van koper, toemoelahoelane ritie, idem van lood, toemoelahoelane tomoelay en een tijdako van boomschors, hikky. Deze goederen worden aan de ouders der bruid aangeboden en bij ontstentenis van deze, aan de familie. Hierna wordt een lied aangeheven: "Malawewy, sanasely pekay murey, riemenysoe olejey mony! Meniey hilepry!" dat wil zeggen: "Niemand kan dit meisje meer ten huwelijk vragen, zij is verbonden!" Eenige dagen daarna wordt de vrouw door de familie van haren man afgehaald en naar de hut van haren echtgenoot gebracht. De avond van dien dag wordt vrolijk doorgebracht; echter is de familie der vrouw hierbij niet tegenwoordig, daar deze het feest te huis viert.

Aan de ouders, of bij ontstentenis van deze, aan de familie der bruid moeten ook harta's betaald worden, bestaande in eenige stukken grof lijnwaad. Heeft de bruidegom of zijne familie eenig vermogen, dan wordt daarbij een gong en eenig porcelein gevoegd. Zoolang deze harta niet voldaan is, vervallen de kinderen, uit het huwelijk verwekt, aan de familie der vrouw en heeft de vader daarover zelfs niet de minste magt of regt.

Onkuischheid of overspel vinden weinig plaats. Zij houden het voor zeker dat zulks door vogelen en wel finikie (kleine vledermuis) of oeronie (nachtuil) wordt bekend gemaakt. Ingeval zoo iets door het geschreeuw dezer vogelen wordt aangekondigd, verzamelen alle mannen zich op de bayleo om den schuldige te ontdekken. Deze of gene als waarzegger bekend, figureert als regter. Hij laat man voor man voor zich komen, neemt een aneppoe (globa struik), kapt die ter lengte van ongeveer een vadem af en meet haar achtereenvolgens drie keeren. Wordt de struik bij iedere meting langer dan is het een teeken van onschuld, wordt die echter korter dan is de schuld van

den persoon, die voor hem staat, bewezen en zonder eenig verder onderzoek wordt hij schuldig verklaard en veroordeeld tot eene boete van een gong (tiepalee), een grooten ronden porceleinen schotel (kena patoe), drie grove schotels (hoewee), drie borden (mahietie lawaay), twaalf armbanden van schildpad (noriee-e), twee dito van schelpen (popelée). Dit alles is ten voordeele der negorij, en wordt door den kapitein ontvangen en bewaard. Ingeval de dader niet vermogend genoeg is om deze belangrijke boete te betalen, wordt hij verplicht tot de levering van een varken (papoe) en een hoen (moenoe). Deze beesten worden dan geslagt en ieder ingezeten ontvangt een klein deel. Met het opgevangen bloed wordt de deur van ieder huis besmeerd onder het aanheffen der woorden: „Ehoo-nioo!“ dat is: „De zoude is uitgewischt!“ De negorij heeft daarna geen onheil meer te vreezen voor het gepleegde misdrijf.

Zoodra de Alfoer den ouderdom heeft bereikt, waarin hij een tijdako begint te dragen, dat is wanneer hij huwbaar is, mag hij niet meer bij zijne familie in huis, maar moet in de bayleo slapen. Geen Alfoer volbrengt zijn huwelijkspligt in huis. Zij verwijderen zich in het bosch en nemen twee matjes (totohy of oha) mede; het eene spreiden zij op den grond, met het andere bedekken zij zich. Ieder huisgezin heeft even buiten de negorij, zoo dicht mogelijk bij de woning, een zeer klein laag hutje, alleen uit atappen zaamgesteld, waarin eene zitplaats (teko soenie) is aangebragt. De strandbewoners noemen het in het maleisch roemah goela, dat is suiker- of siroophuisje. De vrouwen betrekken het zoolang zij de menstruatie hebben en baren hier hare kinderen. Deze hutten mogen door geen man worden genaderd of bezocht; alle hulp en bijstand wordt door de vrouwen onderling verleend.

Iedere Alfoersche negorij, ook de christen-negorijen aan het strand, hebben doorgaans twee afgodpriesters Mauen lalamena (eerste of voorste afgodpriester), en Mauen lalamoerie (tweede of achterste afgodpriester) genaamd. Ieder dezer heeft vijf lala, handlangers-afgodpriesters, waartoe de schranderste personen worden gekozen, die van vele negorijdiensten zijn vrijgesteld en naarmate zij hunne rol met behendigheid weten te vervullen, ook in meerdere mate achting en vertrouwen genieten.

De Alfoeren zijn zeer mededeelzaam en goedhartig voor elkander. Een hoofd, dat iets ten geschenke ontvangt, zal daarvan altijd iets aan zijne ondergeschikten mededeelen en schenkt

men aan deze iets, zoo vragen zij het ook voor hunne makkers.

De moedigste en sterkste Alfoeren van geheel Ceram zijn die van Marahoenoe. Zij zijn om die reden zeer gevreesd, en men geeft hun naam als type, b. v. aan groote herten, mayany marahoenoe, ook wel mendjangang marahoenoe genaamd. Dit woord mendjangang is afkomstig van de compagnie en zamengesteld uit de woorden mai en djangang, dat is „de moeder niet“, ontstaan uit het bevel door de Hollanders gegeven, geen wijfjes-herten te schieten.

Vele Alfoeren, behalve die welke dicht bij of in strandnegorijen wonen, zijn zeer bevreesd voor de zee; zij zullen hunne voeten nimmer met zeewater nat maken, veel minder in eene praauw gaan zitten.

Als de eigenlijke bergbewoners naar de stranden komen, geschiedt dit alleen voor het drijven van handel en wel voor de ruiling van glaskoralen (topee), groote schotels (kena patoe), zout (taspa), bijlen (somance), parangs of kapmessen (lopo of toria), boslemmernessen (seeito), koperen vingerringen (sapao), ooringen (letta), rood katoen (la-ala), geweren (menatoe of polatee), en kruid (salawa) enz. tegen varkens (papoeroemah), sagoe toeman (reeheea), loeris (kastolies), witte kakatoeas (la-aa), groene idem, kasuarissen (asawaro), dammerhars (kama meteene of ramalee).

De wapenen der Alfoeren bestaan uit geweren (menatoe of polatee, ook palatoe), kruid (salawa) en kogels (piloro), hakmessen (lopo of toria), waarvan enkele te Tamboehoe of Amboina zijn vervaardigd, pijlen en boog (hoesoe-lee), lansen van bamboe (kaelee of toepan) en salawakkos (leele peetie).

Hunne sieraden zijn porseleinen schotels, uit den tijd der compagnie afkomstig, die zij bij oorlogen in den grond begraven, verder ooringen enz. De glazen armbanden, door Valentijn vermeld (deel II, pag. 73), zijn thans bij de Alfoeren weinig meer bekend. Eenige vindt men nog bij de Oost Ceramers. Een enkel exemplaar, mij te Amboina te koop aangeboden, had eene waarde van vijftien gulden zilver.

Wanneer eene negorij door eene andere meent verongelijkt te zijn, b. v. door partijkiezing of toe te staan dat hun grondgebied overgetrokken wordt voor het plegen van vijandelijkheden, zoo geeft dit aanleiding tot zeer groote vijandschap, koppensnellen en rooftogten. De beleedigde partij verklaart zich

dan openlijk op de volgende wijze. Men begeeft zich met een groot getal personen in het bosch van de negorij aan wie men de vijandschap verklaart, men pleegt geweld aan de bevolking, vernielt in het voorbijgaan landerijen, kapt eenige vruchtboomen om en zoekt dan eene plaats op, die door vele personen bezocht wordt, hakt daar eenige boomen of struiken om, en steekt in de staande blijvende boomen vier kadioho-takjes, dat „vijandelijke alfoer” beteekent, vlecht vervolgens eene mand van klapper of goemoetoe bladeren, op gelijke wijze bewerkt als die waarin zij gewoon zijn gesnelde koppen mede te voeren, (alfoersch kapel, maleisch kombotie), waarna eenige geweerschoten worden gelost of wel op de tahorie (grooten schulphoorn) wordt geblazen. Hiermede de vijandelijkheden geopend hebbende, keeren zij naar hunne negorij terug.

Als een Alfoer voor een swangie (spook) is uitgemaakt en de beleediger niet spoedig zulks vereffent door het betalen der harta, kan deze er zeker van zijn binnen korten tijd te worden vermoord.

Bij het te gemoet trekken van een vijand of op de jagt gaan, wasschen zij de oogen met het sap van zekere bladeren, waardoor zij meenen de voorwerpen helderder en vergroot te zien.

Hunne kogels gieten zij zooveel mogelijk juist op het midden van den dag, om daardoor het voorwerp, waarop zij jagt maken, juist in het midden te treffen. Zij mengen onder het lood menschenhersen en roepen, vóór zij de kogels gieten, den duivel aan.

De eilanden Amboina, Haroekoe, Saparoea en Noessa Laut zijn bij hen bekend onder den naam van drijvende eilanden. (Poeloe anjoe-anjoe).

Niets echter treedt onder de zeden en gewoonten van den Alfoer meer op den voorgrond dan het verbond als Kakian bekend. Het bestaat alleen onder de Alfoeren van Ceram en wel op het gedeelte van het eiland, dat van de Elpa-poetih baai af zich naar het noorden uitstrekt. De grondslagen van deze vereeniging kan men aannemen te zijn „wederkeerige hulp in sociale en politieke zaken, instandhouding van oude gebruiken en vrijwaring van vreemden invloed, vooral voor hunne godsdienst.” Deze vereeniging, hoe ongaarne men het erkenne, moet beschouwd worden ook haar invloed, zij het dan ook indirect, tegen ons gezag te keeren.

Hare juiste bekendheid, vooral in de details, laat nog veel te wenschen over. In een der oorlogen echter, voor weinige jaren tegen de Alfoeren gevoerd, werd het hoofd der opstandelingen Marcus Kakiay, naar Amboina gebragt en ter dood veroordeeld. Vóór zijn dood gaf hij omtrent het kakian-verbond eene uitvoerige verklaring, die hieronder in haar geheel volgt. Zij moge dienen om de geheimzinnigheid, waarin dit verbond zelfs gedurende eeuwen gehuld was en die door verkeerde voorstellingen onzerzijds niet weinig werd vermeerderd, zoo niet geheel dan toch zeker voor een zeer belangrijk gedeelte op te heffen. De juiste kennis van deze vereeniging kan eene groote schrede zijn op den weg der voor den Alfoer zoo dringende noodige beschaving.

Behalve uit Amboinezen en Alfoeren bestaat de bevolking ook uit Islammers, Arabieren en Chinezen. Deze komen met hunne stamgenooten, die in andere deelen van den Indischen archipel gevestigd zijn, overeen. Zij hebben eigen onderwijs en eigen godsdienst, staan in beschaving ver boven den Alfoer en zijn gelijk aan den Amboinees; zij genieten in het algemeen eenige welvaart, die echter bij geen enkele eene noemenswaardige vlugt neemt.

HET KAKIHANVERBOND.

(Volgens mededeeling van den ter dood veroordeelden kapitein Prang Marcus Kakiay, en de mau-ens van Paulohy en Samsuru.)

Sedert meer dan twee eeuwen bestaat op het gedeelte van Ceram, behoorende tot het staatkundig gebied van de afdeelingen Saparoea en Hila, een verbond, onder den naam van kakianverbond bekend. Het strekt zich alleen uit over den stam van Pata-siwah, die tot het gebied behoort van Talla, Sapoe-lewah en Etty, en de strandnegorijen bewoont van Noenialy aan de noordkust af tot Paulohy en Samsuru (Elpa-poetih) aan de zuidkust, alsmede tot de Alfoersche stammen, die het binnenland dier negorijen bewonen.

Gelijk bekend is, zijn de bewoners van Ceram verdeeld in twee groote stammen: een stam van Pata-siwah en dien van Patalima. Het gebied van den stam van Pata-siwah wordt begrensd

door de rivier Makina of Wai-pinan, bij Noenialie aan de noordkust en de rivier Mala te Elpa-poetih, aan de zuidkust.

Waaraan het woord of de naam kakihan zijn oorsprong ontleent, is onbekend evenals de juiste tijd van het ontstaan van het verbond. Zeker echter is het dat het reeds bestond vóór de komst der Portugezen en Hollanders, dus reeds onder de Ternataansche overheersching. Men vermoedt dat de oorsprong gezocht moet worden in gestadige twisten en oorlogen tusschen de zooeven genoemde stammen. Volgens overlevering was klein Ceram, ook Homawohel genaamd, de zetel van dit verbond, vanwaar het in 1655/56, tijdens de verwoesting van dit land door den admiraal Vlaming van Oudtshoorn, door den Radja van Sahoelau naar Ceram werd overgebracht. Ofschoon deze vorst het verbond in zijn landschap niet wilde invoeren, vertrouwde hij toch de geheimen daarvan toe aan de hoofden der landsvergadering — de kapala's saniri — waardoor het weldra in alle negorijen, tot hun gebied behorende, ingevoerd werd.

Het doel, dat men met het verbond beoogde, schijnt geweest te zijn: eendragtige bevordering der belangen van het vereenigde volk, behorende tot den stam Pata-siwah en vereenigde bestrijding van elken binnen- of buitenlandschen vijand, inzonderheid van den stam Pata-lima. Hoewel dus aanvankelijk eene zuiver politieke instelling, werd het verbond in later tijden door de priesters, mau-ens, uitsluitend dienstbaar gemaakt aan de handhaving van hun aanzien onder en hun invloed op het volk en het weren van allen vreemden invloed, terwijl het ook als een magtig middel gebezigd werd, om elke poging van de compagnie, tot verspreiding van beschaving en christendom onder de strandbewoners, vooral onder de Alfoersche stammen in het binnenland, zoomede de vestiging en uitbreiding van het Europeesch gezag onder laatstgenoemden, op kracht-dadige wijze tegen te gaan en te verijdelen.

De drie kapala's saniri of hoofden der landsvergaderingen van Talla, Sapoe-lewah en Etty zijn de opperhoofden van het verbond en hebben als zoodanig het oppertoezicht over alle kakihanhuizen binnen hun respectief gebied. Dit toezigt oefenen zij uit deels door persoonlijke inspectiën, deels door middel van hunne zendelingen. Telken jare of eens in de twee jaren gaat ieder kapala saniri zijne afdeeling rond om de aangelegenheden van het verbond na te gaan en daaromtrent met de priesters te beraadslagen. In iedere negorij wordt dan eene ver-

gadering belegd in het kakihanhuis, waarbij al de ingewijden tegenwoordig moeten zijn. In het geval toevalligerwijze het kakihanhuis ingestort of verwoest mogt zijn, wordt op de plaats waar de hoofdpaal stond een hutje — poparisa of paparisa — opgericht, waarin alleen de kapala saniri en mau-ens plaats nemen.

In de vergadering doen de mau-ens aan het opperhoofd, den kapala saniri, verslag van hetgeen gebeurd is sedert zijn laatst bezoek, hoeveel personen in het verbond zijn ingewijd, welke leden er zich tegen hebben vergrepen, wat door hen verrigt is tot instandhouding en uitbreiding van het verbond, in het algemeen alles wat in de negorij voorgevallen is en waarvan de kennis voor het opperhoofd van belang wordt geacht, al staat het ook in geen regtstreeksch verband tot het verbond.

De plaatselijke hoofden, die regtstreeks aan het opperhoofd ondergeschikt zijn en in hunne negorijen het toezigt hebben over de kakihanhuizen, zijn, behalve de genoemde mau-ens, de kapitan tanah en de silasou of woordvoerders. Deze hoofden zijn eigenlijk de ziel van het verbond, het middenpunt waarin zich alles concentreert, de hefboom die aan alles kracht en steun verleent. Hoezeer de middelen door hen tot instandhouding en uitbreiding van het verbond aangewend, vol van de grofste bedriegerijen zijn, zoo blijkt toch uit de vrees die het verbond allerwege verspreidt, dat de middelen juist berekend en menschkundig gekozen zijn voor den graad van ruwheid en onbeschaafdheid, waarin de bewoners van Ceram nog verkeerden.

Het is bijna ongelooflijk welken diepen eerbied het volk voor de priesters koestert en welken invloed zij bezitten. Het volk beschouwt hen, in weerwil van hun gepleegd bedrog, als wezens die met eene bovennatuurlijke kracht zijn toegerust en het vermogen bezitten rampen, door de hooge magten over hen beschikt, af te weren. Zoo neemt een ieder, bij onvruchtbare jaren of bij het uitbreken van ziekten zijne toevlugt tot hen, opdat hunne voorbidding deze rampen opheffe. Niemand zal tot het ondernemen van een togt, het aanleggen van een nieuwen tuin enz. besluiten voor den mau-ens geraadpleegd te hebben. In alle zaken, die het verbond betreffen, zijn zijne bevelen zelfs verbindend voor den regent, die het ook niet ligt wagen zou zich daaraan te vergrijpen of zich er tegen te verzetten, wel wetende dat hij daardoor onverbiddelijk zijn leven op het spel zet.

De priesters te zamen vormen den raad: Mau-ens raad of Mau-en Lalamina genaamd, voorgezeten door den opperpriester Mau-en besar Ter overbrenging hunner bevelen hebben zij een gerechtsbode, portero, ter hunner beschikking. De regtsmagt van dit mau-ens-gerigt strekt zich alleen uit over de ingewijden of de leden van het verbond. In den aanvang betrof zij alleen de vergripen tegen de instelling, maar gaandeweg is zij uitgebreid en omvat ook nu daden en maatregelen van het bestuur, die in hunne gevolgen de kracht van de instelling en den invloed door haar op de bevolking uitgeoefend, zouden kunnen verzwakken. Zoo is een twintigtal jaren geleden de oude regent van Way Samoe door dezen raad ter dood veroordeeld, omdat hij op last van het Europeesch bestuur de vaccine, waartegen de Cerammer een bepaald vooroordeel heeft, in zijne negorij heeft laten invoeren zonder den raad daaromtrent vooraf geraadpleegd te hebben. In dien raad was de eigen zoon van den ouden regent tegenwoordig en durfde het, uit vrees voor vervolging, niet wagen zijn vader te waarschuwen voor het hem dreigend gevaar. Alleen zeide hij op den dag, die voor den moord bepaald was: „Vader! loop niet zoo overal rond, blijf liever te huis!” maar de oude man begaf zich aan zijne gewone bezigheden en viel weldra in de nabijheid der negorij als slagtoffer van straffeloos gepleegden moord.

Uit de verklaringen, afgelegd door de mau-ens van Paulohy, die zich tijdens de jongste krijgsverrigtingen op Ceram tegen het gezag van het gouvernement hebben verzet, blijkt dat zij op het berigt dat zich te Elpa-poetih een zendeling zou vestigen eene gecombineerde vergadering met het volk van Samsuru belegden, waarin besloten werd zich tegen die vestiging, als belemmerend voor de vrije uitoefening van het kakihanverbond, met kracht te verzetten.

De mau-ens-raad houdt zijne zittingen in het kakihanhuis, dat diep in het bosch is gebouwd, ten einde het aan de blikken van het Europeesch bestuur en van vreemdelingen te onttrekken. Ieder kakihanhuis draagt een eigen naam, ontleend aan de wijk of het geslacht van den opperpriester. In sommige negorijen zijn verscheidene kakihanhuizen. De namen der kakihanhuizen onder Talla zijn de volgende:

Te Kaibobo	Serepeka.
„ Waisamoe	Pasalefuei.
„ Hatoesoea	Hoenoe-teroe.

Te Kairatoe	{ Ririhatoe.
	{ Passapokey.
	{ Hoenimoa.
" Kamarian	Salapoeta.
" Tehoelale	Hatoeresie.
" Roemakai	{ Toetina.
	{ Lokewa.
" Latoe	Salapoeta.
" Hoewalooi	Masahatoe.
	{ Losiwa.
" Paulohy	{ Lawalessy.
	{ Riripory.
" Samsuru	Soetoema.
" Manih besar	{ Riripory.
" " ketjil	
" Sahoelawa	{ Hale-loewany.
" Wasia	
" Sanahoe	
" Aloelatoe	
" Moate-terissa	
" Pakoe-lowony	Lokorima.
" Somyet	Tepeti-foei.
" Watsei	Loko-noessa.
" Hoekoe	Welewoei.

Geschreven wetten of statuten heeft het mau-ens-gerigt niet. Bij inwijding van een nieuw lid in het verbond wordt hem door den opperpriester en den kapitan tanah zijne verplichtingen voorgehouden, alsmede de straf die hem bij niet-nakoming daarvan wacht.

De straffen, door den mau-ens-raad opgelegd, zijn doodstraf of boete. De doodstraf wordt alleen toegepast op zware vergripen, en geen vergriep is zoo zwaar als het verraad van de geheimen van het verbond. Een lid, Inlander of negorijhoofd, van dit verraad beschuldigd, kan wel is waar zich tegen die aanklagt verdedigen, maar onmiddellijk en met de grootste geheimzinnigheid wordt het vonnis opgemaakt en zijne veroordeeling uitgesproken, zonder dat hij het gevaar kent dat hem dreigt. Aan zijne medeleden, somtijds aan eigen zonen of andere leden der familie van den veroordeelde wordt de uitvoering van het vonnis opgedragen, waartegen zij zich niet kunnen verzetten,

want bij den minsten onwil of bij de geringste waarschuwing worden zij met den dood gestraft.

De uitvoerders van het vonnis volgen dadelijk de voetstappen van het slagtoffer, maken zich van hem meester, brengen hem gebonden aan handen en voeten naar het kakihanhuis, waar op de hoofdpaal zijn hoofd afgeslagen en ten toon gehangen wordt. Om hun slagtoffer in handen te krijgen, gebruiken zij allerlei list, lokken hem naar eenzame plaatsen, of de priesters verordenen een feest aan het kakihanhuis waarbij alle ingewijden tegenwoordig moeten zijn. Overgegeven aan allerlei vermaken, wordt de veroordeelde op een teken der priesters gevat, gebonden, met het hoofd op de hoofdpaal gelegd en ten aanschouwe van zijn vader of zoon of broeder, het hoofd afgeslagen. Na deze strafoefening keeren de feestvierenden met schijnbaar treurig en bedrukt gelaat naar de negorij terug en vertellen aan de betrekkingen van den verslagene dat hij in den grond verzonken, naar zijne voorouders gegaan en dus uit hunne oogen verdwenen is. In dier voege werden eens te Paulohy twee leden Tomaurie en Seipati gedood, wier schedels men nog heden bewaart, tot waarschuwing aan ieder lid om zich van dergelijk verraad te onthouden.

De straf van boete wordt opgelegd voor vergrijpen van geringen aard, b. v. het niet opvolgen van de bevelen der priesters enz. Zij bestaat voor de eerste maal in drie en voor de tweede maal in negen borden, voor de derde maal in drie stuks kain patola. Uit deze boeten, door den opperpriester bewaard en verantwoord, worden de geschenken betaald voor den kapala saniri, die deze als tegemoetkoming voor reiskosten ontvangt en bestaan in: 30 borden, 3 kommen, 9 schotels en 1 stuk kain patola voor iedere negorij, alsmede voor andere negorijen bij het aangaan van Pella, verbond van vriendschap, of ter ontmoetkoming in de harta of boete, die somwijlen de eene negorij aan de andere moet betalen.

Alle priesters, hoofden of onderdanen, die tot het verbond der drie wateren Talla, Sapoe-lewah en Etty behooren, zijn verplicht zich in het kakihanverbond te laten inwijden, zoodra zij den leeftijd van 18 jaren bereikt hebben. Bij onwil zoeken de priesters gelegenheid den nalatige te doen dooden, daar zij meenen dat die onwil voortspruit uit kennis der geheimen van het verbond. Alvorens de aanneming, welke er op ingerigt is om vrees bij den aannemeling te verwekken, plaats heeft, worden

de jongelingen door den priester van hun soa, dorp, gedurende 6 tot 9 dagen ter feest genoodigd om voorbereid te worden. Op den dag der aanneming verzamelen zich de priesters, de leden en de kandidaten ten huize van den opperpriester, vanwaar zij zich gezamenlijk naar het kakihanhuis begeven. Vooraf wordt den aannemelingen de tijdako aangedaan en hun gezigt met een stuk kain patola bedekt, opdat zij niets zien zullen. Deze tijdako is een uit boombast vervaardigde schaamgordel, die van achter in een breed stuk eindigt, waarop voor ieder gesneden kop een zwarte cirkel of figuur wordt geteekend. Bij het verlaten van het huis des opperpriesters worden de aannemelingen door twee bijzondere leden, Masalo, aan de hand geleid. Aan het kakihanhuis gekomen, wachten allen tot de daar binnen zijnde kapitan tanah op de bamboepijp blaast. De aannemelingen worden dan door de masalo binnengeleid, eerst die uit de wijk van den opperpriester, dan die van de andere priesters. De eerste worden op de regter zitbank, de laatste aan de linkerzijde geplaatst. Daarna omwinden de priesters den hoofdpaal met jonge gomoetoebladeren, loopen ieder negenmaal, als teeken dat zij tot den stam der Pata-siwah behooren, terwijl zij op de bamboepijp blazen, er om heen en gaan vervolgens aan den voet van den paal zitten eten. Nadat zij verzadigd zijn, nemen de leden het overschot weg en eten met de aannemelingen op de zitbanken. Daarna gelast de kapitan tanah den nieuwelingen met de beenen kruiselings op de bank te gaan zitten, doedok bersila, en de geopende handen op elkander te leggen, alsof zij iets wilden opvangen; hij plaatst verder het onderste gedeelte van de blaaspijp op de handen en spreekt ieder der aannemelingen beurtelings door die bamboe aan. Hij bezweert hen in naam der booze geesten dat zij niets mogen openbaren van hetgeen zij in het kakihanhuis hebben gezien en gehoord, zeggende: "Draag zorg nimmer te spreken over zaken van het verbond, waarin gij thans ingewijd zijt, hetzij met uwe moeder, broeders of zusters, hetzij met een ander uwer nabestaanden, of met wien ook. Wat de menschen u ook doen zouden, al zou de compagnie u uit uwe negorij verbannen, draag zorg nimmer aan iemand eenige opening van zaken te geven. Zeg nimmer dat de stem, die gij in dit kakihanhuis hoordet, die was van een mensch, maar dat de duivel tot u gesproken heeft. Voorts dat hij u gedood en op onze voorbidding weder levend maakt heeft. Blijf bovendien getrouw aan uwe medeleden; als

een vijand onze negorijen aanvalt, zult gij hem bevechten, zoo lang gij kunt; als de compagnie oorlog voert met eenige negorij van onzen stam, wacht u dan de compagnie te helpen en hen, die het kakihanteeken dragen, te verlaten. Als gij dit alles niet opvolgt, blindelings en onvoorwaardelijk, zullen wij u doen opvangen, uwe medeleden zullen u in dit kakihanhuis slepen en op den hoofdpaal uw hoofd afslaan."

Na deze woorden heffen de aannemelingen de handen omhoog en kussen het benedeneind der bamboepijp als teeken hunner plegtige, onverbreekbare verbindtenis. Nu komt de opperpriester, die hen moed inspreekt en hen vermaant voor altijd getrouw te blijven aan hunnen eed. Hij neemt een stukje bamboe soeangie, van een span lengte en twee vingers breed, en klopt hen hiermede kruiselings op den rug. Hiermede is de inwijding afgeloopen, waarna priesters, leden en nieuw aangenomenen zich aan allerlei vermaken overgeven. Den volgenden dag worden de masalo's naar de negorij gezonden om de moeders of zusters van de adepten op te roepen en haar te laten zien, dat de duivel deze laatsten gedood heeft. Daartoe worden zoovele lansen als er nieuwelingen zijn in varkensbloed gedoopt en op het voetpad tusschen de negorij en het kakihanhuis in den grond gestoken, op zoodanige wijze dat die van de adepten uit de wijk des opperpriesters aan den oostkant, die van de andere priesters aan den westkant geplaatst zijn.

Het varken, wiens bloed hiertoe gebezigd wordt, brengt men, zoodra de dag der inwijding bepaald is, in het huis des opperpriesters. Den dag vóór de inwijding wordt het in optocht naar het kakihanhuis overgebracht, versierd met bloemen en jonge goemoetoeblateren, die heimelijk in het kakihanhuis worden bijeen gebracht. Die bloemen heeten dan het werk des duivels te zijn. Zoodra het varken in het kakihanhuis aangekomen is, gaat de opperpriester derwaarts en doodt het door het met een stuk hout, in den vorm van een hamer, op den kop te slaan. Het ligchaam wordt dan met een lans van bamboesero geopend, waarna het bloed opgevangen en in een vaatwerk van Lahani Sagoe bewaard wordt.

Zoodra de vrouwen de gemelde lansen zien, beginnen zij te jammeren en bitter te schreijen, daar zij in ernst meenen dat de duivel hare zonen of broeders gedood heeft. De nieuwelingen blijven negen dagen in het kakihanhuis. Iederen dag moeten zij zich baden en wordt het hoofd met olie en kurkuma

besmeerd, om hen het aanzien te geven als had de duivel hen verslonden. Op den vierden dag gaan de masalo's op last der priesters, onder het zingen van het Alfoersche krijgslied „Oho hya on hoë on hya hoë!“ naar de negorij om aan de betrokken familiebetrekkingen kennis te geven dat de duivel, op voorbidding der priesters, de nieuwelingen weder levend gemaakt heeft. De ouders verheugen zich dan zeer en bereiden eten voor hunne kinderen. Dit duurt tot den negenden dag. Het eten wordt den nieuwelingen gebragt door dragers die, aan de plaats gekomen, waar de lansen in den grond gestoken zijn, op een daar geplaatsten bamboe kloppen om iemand uit het kakihanhuis te roepen, die het eten in ontvangst neemt. Den zevenden of achtsten dag worden de nieuwelingen door de priesters op de borst of den arm geteekend. Dit geschiedt op de volgende wijze. Na uit het sap van laboe-bladeren en roet of dammer-aanzetsel eene soort inkt te hebben vervaardigd, worden drie doornen van den djerook-nipies boom bijeen gebonden, in deze inkt gedoopt, en hiermede de borst, hetzij de regter- hetzij de linkerzijde, of wel de armen van de nieuwelingen beprikt.

Bij voorkeur wordt de linker borsthelft gekozen, waarop dan een kruis wordt getatoeëerd, welks vier stralen verlengd zijn door punten die aan het uiteinde kleiner worden. Aan dit kruis, dat altijd het oorspronkelijk herkenningsteeken blijft, voegen enkele nog andere figuren. Daarna viert men feest tot den volgenden dag, waarmede de plegtigheid geëindigd is.

Vóór het verlaten van het kakihanhuis wordt aan ieder nieuw ingewijde door de priesters een stok geschonken van een el lengte, rondom met gaten doorboord, waarin kippen- of kasuaris-vederen gestoken zijn, evenals op de Alfoersche schilden gebruikelijk is. Deze stokken, zeggen zij, schonk de duivel hun bij het weder levend maken. Met dezen stok, in de hand en met neergebogen hoofd keeren zij naar het huis van den opperpriester terug. Onderweg moeten zij den stok schudden alsof zij beven, opdat een ieder, die hen ziet, meene dat de stok werkelijk een geschenk van den duivel is. Indien een hunner de stoutheid of onvoorzigtigheid mogt hebben het gelaat op te heffen, zou hij door priesters en leden gedood worden.

Den volgenden dag nogmaals gebed en wederom met olie en kurkuma besmeerd, eten zij nogmaals bij den opperpriester en keeren hierna naar huis terug.

Hier aangekomen, gedragen zij zich zeer zonderling. Zij gaan

het huis achterwaarts in, als wisten zij niet wat zij doen. Het lid dat den nieuw aangenomene geleidt, doet hem nederzitten op eene mat en geeft hem eene soort van andere mat kakoya en een bord in de hand. Zij spreken met niemand als had de duivel hen stom gemaakt en geven slechts door teekenen te kennen wat zij begeeren. Wordt hun eten gegeven dan houden zij het bord omgekeerd en eten niets, opdat de omstanders gelooven dat de duivel hen gevoed heeft. Hebben zij echter werkelijk honger, dan gebruiken zij op eene eenzame plaats in het bosch heimelijk eenig bewaard voedsel.

Dit gedrag duurt drie dagen. Des nachts slapen zij in het huis van den opperpriester om te verhoeden dat zij de geheimen in hun droom aan de familie verraden. Eerst met den vierden dag beginnen zij als vroeger te eten en te spreken.

Bij het verlaten van het kakihanhuis wordt hun ten strengste verboden pisang aboe-aboe of koinbili (aardvrucht) te eten tot aan de opneming van andere nieuwe leden. Ook mag hun haar gedurende 20 à 30 dagen niet door moeder of zuster gekamd of gereinigd worden. Na dezen tijd brengt de opperpriester hen op eene eenzame plaats in het bosch en knipt hen midden op het hoofd eenig haar weg, hetgeen al weder moet heeten dat het door den duivel verrigt is. Dit gebruik schijnt eerst in latere tijden door priesterlist te zijn ingevoerd, ten einde hun invloed bij het volk te bestendigen, door het te doen gelooven dat zij met booze geesten in betrekking staan.

Reeds zooeven maakten wij melding van het kakihanteeken. Vermits dit echter voor een ieder zichtbaar is en dus geen genoegzamen waarborg geeft tegen misleiding van oningewijden, zoo bedient men zich ook van andere herkenningsteekenen. Daar ieder Cerammer of Alfoer de gewoonte heeft zijne kakapan of sirihdoos bij zich te dragen, vindt men hierin het middel van overtuiging dat een zeker persoon een kakihanlid is. Toont hij namelijk onder het wisselen van eenige woorden zijn bamboekokertje, waarin hij zijn kalk bewaart, dan is geen twijfel meer mogelijk. Dit kokertje namelijk zinspeelt op de blaaspijp, die bij hunne inwijding en beëediging gebezigd, geëerbiedigd wordt als het grootste geheim, het grootste heiligdom van het verbond.

Als in eene negorij een nieuw kakihanhuis moet worden gebouwd, laten de priesters door hun bode bij gongslag kennis geven dat alle aanwezige leden zich bij den opperpriester moe-

ten verzamelen om de benoodigde materialen te kappen. Deze kennisgeving wordt des nachts herhaald. Des morgens bijeengekomen, gaan allen, daaronder ook de priesters, naar het bosch om den hoofdpaal te kappen. Hiertoe kiest men te Paulohy en Samsuru een gofassa of wilden nootenboom, in andere negorijen onder Talla een bamboe betong of ook een wilden nootenboom. Als de boom geveld is, doch vóór de takken afgehouden worden, plaatsen de priesters zich daar rond, ieder met de blaaspijp in de hand en dansen er, steeds blazende, als teeken van hun stam, negenmaal om heen. Hierop worden de takken afgehakt, de stam tot een paal gevormd en op de plaats van bestemming gebragt. Daarna keert ieder naar huis terug om zich den derden dag weder te vereenigen voor het kappen van palen en ander materieel, waarna door den opperpriester de dag wordt bepaald waarop de bouw een aanvang zal nemen. Inmiddels gelasten de priesters aan de overige leden, sagoe te gaan kloppen en visch, herten, varkens en koesoes — buiddieren — te vangen voor voeding tijdens den bouw; een en ander wordt in het huis van den opperpriester bewaard.

Op dag en plaats voor den opbouw van het nieuw kakihan-huis aangewezen, omwinden de priesters allereerst hoofd en lendenen met kain patola (katoen). De opperpriester graaft vervolgens met een scherp hout het gat waarin de hoofdpaal staan zal. Hij graaft echter slechts eenige aarde uit en geeft dan het hout aan de priesters, die ieder op hunne beurt het gat iets dieper maken. Is het diep genoeg, dan werpt de opperpriester een bord en een gedeelte van een menschedel er in, waarop de paal geplaatst wordt. Gedurende den arbeid zingen de priesters „Ohio-hya on hoë on hya hoë“, daarmede zinspelende op het verbond der drie wateren Talla, Sapoe-lewah en Etty. Priesters en leden plaatsen daarop te zamen de overigen palen in eene rei, waarbij de opper- en tweede priester slechts toezigt houden. Als de palen opgerigt zijn, bepalen de priesters den tijd waarop het in aanbouw zijnde gedeckt zal worden en vervaardigen inmiddels negen stuks atappen, die in het kakihanhuis gedroogd en bewaard worden. Bij het dekken beklimt de opperpriester het eerst het dak en maakt de eerste atap vast, daarna leggen de priesters acht volgende, onder het zingen van het reeds vroeger gemelde krijgslied, en worden opgevolgd door de leden, die den arbeid voltooiën. Hierna keeren allen naar de woning van den opperpriester terug om feest te vieren. Den volgenden dag vervaardigen zij de atappen wanden

van het nieuwe huis, die zoo dicht zijn dat niemand er doorheen kan zien.

Het huis heeft de gedaante van eene lange loods, wier twee tegenover elkander staande smalle zijden van deuren voorzien zijn. Langs de wanden in de grootste lengte van het gebouw worden gabba-gabba zitbanken geplaatst ter lengte van de eerst gelegen negen atappen, terwijl het overig gedeelte ledig blijft.

Wanneer een dezer negorijen van den stam der Pata siwah oorlog voert, zijn de neutrale negorijen niet tot hulp verplicht. Wordt echter die hulp ingeroepen en verleend, dan worden daarvoor, als harta, bedongen en betaald: 99 borden, 9 gong's, 9 porceleinen schotels en 9 stuks kain patola, welk een en ander gevonden wordt uit de boeten door het mau-ens gerigt aan de overtreders hunner bevelen opgelegd. Wordt door deze hulp de oorlog gewonnen, dan moet de hulpvrager nog betalen: 999 borden, 19 gongs, 19 porceleinen schotels en 19 stuks kain patola.

Sommige negorijen echter hebben onderling een verbond van vriendschap, pella, gesloten, ten doel hebbende om elkander in nood bij te staan en alle mogelijke hulp te verleenen. Vertakkingen van dit verbond strekken zich tot op de Specerijeilanden uit. Deze negorijen helpen elkander in den oorlog om niet, terwijl alle bovengenoemde bepalingen ook geldig zijn in oorlogen tegen de compagnie.

VOEDING, KLEEDING, WONING.

De voeding van de bevolking dezer residentie bepaalt zich tot een zeer beperkt getal levensmiddelen. Voor een algemeen overzicht verwijzen wij naar de achtereenvolgende natuurkundige woordenlijst. Hier stippen wij slechts aan dat voor den Amboinees sagoë het hoofdvoedsel is, genuttigd als sagoë lemping (in vormen), tangalaga-baboenija (in vormen gebakken en door specerijen of bloemen gekruid), toetoebola (in bamboe bereid); papeda (sagoëpap) met toespijs genuttigd, is voor den Amboinees een overheerlijk gerecht. De Europeaan versmaadt het maar voor den Amboinees is papeda, wat macaroni is voor den Lazaroni. De behoeftige man, zooals scheppers of roeijers van oembajen, nuttigt dezen pap koud en stijf, met zeewater of een weinigje bocassan. Brood dat voor den Europeaan een gewoon artikel is, maar boven de middelen van den Inlander gaat,

is slechts van eene betrekkelijk goede hoedanigheid, omdat goede giststof ontbreekt.

In 't algemeen levert het plantenrijk nog een betrekkelijken rijkdom aan voedingsmiddelen tegenover het dierenrijk, dat behalve schildpadden, buideldieren, slangen en vliegende honden, als lekkernijen, herten, varkens en visch in voldoende hoeveelheid oplevert. De gestrikte herten leveren een spoedig bedervend vleesch; de slecht gemeste varkens zijn onsmakelijk; kippen lijden aan oogziekten en eigenaardige verzwerigen. De inboorling echter bezigt deze allen meer als verkoopmiddel aan den Europeaan. Van visch wordt eveneens geen voldoende gebruik gemaakt; gezouten of gerookt is die weinig te verkrijgen. Het weinige gebruik dat van verschen visch gemaakt wordt, verbaast een ieder, die eenigzins bekend is met den onuitputtelijken vischrijkdom der baaien en kusten van deze eilanden.

In het algemeen echter is de volksvoeding op de hoofdplaats, hoe gebrekkig ook nog, veel beter dan die op de kusten. Zoo zijn er b. v. op de zuidkust van Ceram negorijen, waar de bewoners niets nuttigen dan sagoe en gekookte schelpdieren zonder zout, benevens eenige ellendige bladeren als saijor. Daar echter wemelen de kusten van eetbare visschen, maar de vischvangst staat er ongelooflijk laag. Geen inboorling denkt er aan visch te gaan vangen voor zich of voor zijne negorijgenooten, die te arm zijn om hem iets te betalen. Ik heb meermalen Amahey bezocht, toen daar eene kleine bezetting lag. De baai is een levend veld van eetbare visschen, doch niemand bezat een net. In eene Alfoersche negorij, ongeveer een half uur achter Amahey gelegen, waar zich enkele allerellendigste hutten bevonden, vernam ik dat de bevolking zich voedde met aardvruchten en schelpdieren. Rundvee is op Ceram onbekend.

De Alfoeren van Ceram en Boeroe nuttigen de volgende levensmiddelen:

Oebies	=	Anetey
Kombili	=	Sijapoe
Kaladie	=	Toepoealy
Batatas	=	Kay-tela
Suikerriet	=	Tepoa
Pisang	=	Hoery
Laboe	=	Lapauw
Rijst	=	Hala
Gierst	=	Hotonno

Salea	= Salel-al
Katjang	= Hatiela
Sagoe	= Paoe
Papeda	= Sosonay
Herten	= Mayanie
Wild varken	= Akaley
Tam varken	= Papoe roemah
Buideldieren	= Marely
Slangen	= Tekely
Landschilpad	= Topepel
Kikvorschen	= Laor boeroe
Leguanen	= Poe-el enz.

Bij de bereiding van hun voedsel maken zij zelden van aarden potten of ander gereedschap gebruik; zij roosteren het eenvoudig boven het vuur of koken het in een stuk bamboe.

Vogels worden zelden genuttigd. Geheel onbekend is hier het gebruik van champignons of paddestoelen, die op Amboina meer dan eens met opvolgende vergiftiging worden genuttigd, als tegenhanger van door borehwortel vergiftigde en als spijs gebruikte visch. Het drinkwater is van voortreffelijke hoedanigheid, ofschoon het voor pas aankomenden een koraalsmaak bezit, of liever laf en kalkachtig smaakt. Varkensvleesch, kippen en ook visch staan in hoedanigheid bij die van Celebes, Java en Sumatra achter. Arak, van 12 à 13 graden sterkte, die in vaten hier aangevoerd wordt, wordt door Chinezen spoedig tot 7 à 6½ graad gereduceerd, door vermenging met producten uit het plantenrijk, die het bedwelmsvermogen vermeerderen, maar geheim gehouden worden. Een eerlooze woeker op het gebied der algemeene gezondheid. Ten tijde der compagnie ingevoerd, heeft thans reeds deze drank zijn weg gevonden tot de hutten der armste Alfoeren. Geen drank echter verdient zoo zeer de aandacht als de bittere sagero (sagoe-eer, sagu-eer.) De zoogenaamde zoete sagero, het primitief gewonnen plantensap dat echter spoedig aan bederf onderhevig is, wordt met oebat sagero, den wortel van kayoe toenie, tot bittere sagoe bereid. Wat genever is voor den min beschaafden Europeaan van noordelijk Europa, is de sagero voor den Inlander dezer residentie, hij zij burger, christen, mohamedaan, alfoer, strand- of dorpbewoner. Het is hetzelfde tooneel achter andere schermen, hetzelfde drama met andere acteurs, dezelfde ramp en ellende, dezelfde bron waaraan de dronkaard zich laaft, waardoor de man

zijne zorgen vergeet en het kind den vader leert kennen, dezelfde stroom, maar gevoed met andere wateren, die al wat edel is in den mensch onderdrukt, rouw spreidt waar welligt zegen bestaan kon, die liefde en gevoel doodt, en den mensch, in plaats tot arbeid op te wekken, terugwerpt in lediggang en de eerlijk verdiende beted broods plaats doet maken voor armoede en giften van genade.

Een eigenaardig feit in de dierlijke huishouding is het algemeen verspreid en ook hier voorkomend gebruik om zoogenaamde eetbare aardsoorten te nuttigen, waaromtrent Altheer ons zijne nasporingen heeft medegedeeld. Hier bekend onder den naam van batoe poean, worden zij wel eens door zwangere vrouwen genuttigd om blanke kinderen ter wereld te brengen.

Ook voor den Europeaan is de sagero een geliefkoosde drank. In de militaire kantine werden in 1863 ruim een en zestig duizend flesschen van dezen drank verbruikt en dit is geenzins het geheele verbruik door militairen van de land- en zeemagt. Op onderscheidene plaatsen toch op Amboina en bij voorkeur in de nabijheid der wegen langs welke de sagero naar den pachter wordt vervoerd, bestaan huizen waar soldaten en matrozen de gelegenheid vinden dien drank te koopen, goedkoopers zelfs dan in de kantine. Ik geloof niet ver van de waarheid te blijven als ik het totaal verbruik van sagero door soldaten en matrozen op honderd duizend flesschen 's jaars stel. Voor sommige militairen is deze drank zoo gewild, dat hij voor sommige personen een reden is een reëngagement aan te gaan. Deze daadzaak verdient welligt overweging en kan misschien tot de vraag leiden: of het niet wenschelijk zou zijn op alle posten in de kolonien, vooral op de kleine posten, dezen goedkoopers drank ter beschikking van de troepen te stellen, nadat vooraf echter de wetenschap zal hebben beslist in hoeverre hij, matig gebruikt, al of niet schadelijk is voor de gezondheid. Naar mijne meening zal de uitspraak ten voordeele zijn van dezen drank, wiens werking ik twee en een half jaar heb kunnen gadeslaan, op grond waarvan ik de sagero in ieder geval veel minder verderfelijk acht dan de genever.

Over de kleeding valt zeer weinig te zeggen. Die van den Amboinees bestaat uit zwart katoen, welke kleur op den inboorling een eigenaardigen stempel van eeuwigdurenden rouw drukt. Vervanging daarvan door frissche, levendige kleuren zou niet te verwerpen zijn. De Alfoeren maken nog zeer weinig werk van hun toilet. Met een schaamgordel van boomschors zijn zij geheel gekleed. De Amboinees kenmerkt zich bovendien door eene

eigenaardige zucht tot nabootsing van onze Europeesche kleeding. Hij is daarop zoo gesteld dat zelfs militairen bij eene of andere plegtigheid, b. v. naik trap (trouwen), verlof vragen hun pakyan borger (burgerkleeding) te mogen dragen. Het is bij deze gelegenheden dat men kleedingstukken ziet, die dagteekenen uit den tijd der eerste vestiging van de compagnie.

De woningen kan men verdeelen in eigenlijke woningen van steen en planken en in hutten of hokken, die tot verblijfplaats dienen der mindere volksklasse. De eerste zijn met al hunne gebreken een voortreffelijk middel van woekerwinst jegens ambtenaren en officieren gepleegd. Kenmerkend is het ontbreken van latrines, die de Amboinees als een weeldeartikel beschouwt. De hutten zijn bedompt, vochtig, donker, togtig, bekrompen en ellendig, terwijl de erven, rond de hutten gelegen, vergaarpplaatsen zijn van onreinheden en vuilnis. De Alfoeren leven in hutten, waarbinnen men kookt; wind en regen voeren er even vrij heerschappij als de stikwalm van een ellendig stuk hars, dat, tot verlichting gebezigd, slechts even de diepe duisternis breekt en het geheel aanstootelijk beeld hult in schaduwen, waar mannen, vrouwen en kinderen één balé balé als gezamenlijke slaappleats deelen.

NIJVERHEID EN LANDBOUW.

In hoever in deze residentie van welvaart sprake zijn kan, zal blijken uit eene nadere ontleding van den door den inboorling verrigten arbeid en zijne daarvoor bedongen belooning.

De visscherij verschaft aan vele inboorlingen een ruim middel van bestaan of gemakkelijke voldoening aan eigen behoefte, daar de zee, die deze kusten bespoelt, alsmede de baaijen zeer rijk zijn aan visschen en schelpdieren van de meest verschillende soorten, daaronder zoowel het zoogdier de walvisch, als de kleine, 2 à 3 duimen lange ikan poerie. Laatstgenoemde visch wordt in sommige tijden van het jaar langs de stranden, op zeer eenvoudige wijze, bij manden vol uit het water geschept, daarna gedroogd en in bamboekokers gepakt. De baai van Amboina en ook andere deelen der kust zijn zoo rijk aan visch, dat deze zonder aas, eenvoudig met een haak, opgeslagen wordt uit de talrijke scholen, die op eene diepte van 3 à 4 voet deze wateren vullen. Op deze wijze vangt men de terie, kawalinja, oermeting, makeh en lompá. Daar deze wijze van visschen geene moeite kost, is zij den inboorling zeer welkom.

Voor de visscherij op uitgebreider schaal bezigt men treknetten, djarang en rédie; de laatsten zijn soms 100—120 el lang en 18 voet breed of diep. Zij worden dus gebruikt in diepe waters en dan nog alleen daar waar men eene school visschen heeft kunnen naderen, b. v. como.

Voor het visschen langs die deelen der kust waar zich klippen of koraalriffen bevinden, gebruikt men de boeboek, zijnde van bamboe gevlochten korven, die met behulp van steenen worden nedergelaten, tot 5 à 8 vadem diepte. De visschen, die zich in de nabijheid van deze riffen ophouden, zwemmen gemakkelijk den korf binnen, maar de eigenaardige inrigting der opening belet hen er weder uit te komen. Deze boeboeks, wier ligplaats door een drijver van hout of bamboe aangeduid wordt, worden om de 2 à 3 dagen geledigd.

In de stille baaien en krekten wordt ook veel visch gevangen in sérohs, zijnde groote houten vlechtwerken, waaruit de visch niet gemakkelijk ontsnapt.

Het droogen of zouten van visch is weinig in gebruik, eensdeels door schaarschte aan zout, anderdeels door de onverschilligheid van het volk voor den dag van morgen. Onder de burgers zijn er die uitsluitend in de vischvangst een middel van bestaan vinden, andere oefenen haar uit wanneer andere beroepsbezigheden hun minder voordeel geven of tegenstaan. Vele Islamsche burgers vinden een bestaan in het vervaardigen en herstellen der netten, waartoe zij garen bezigen, vervaardigd uit de bladeren van den ananas of uit den schil van den ganemoe.

Behalve op zooveen genoemde wijzen wordt de vischvangst ook nog door andere middelen uitgeoefend. Als zoodanig verdient vermelding de lobi poerie, bestaande in het des avonds of des nachts ontsteken van obors (bladeren flambouwen). De kleine vischjes, poerie, komen op het helder licht af, schijnen in verwarring of bedwelming te geraken en worden in dien toestand door den visscher, die zich in een prauwtje bevindt, met schepnetten bij duizende gevangen. Deze wijze van vischvangst geeft dikwijls aan de baai van Amboina een bekoorlijk aanzien.

Eene eigenaardige wijze van vischvangst is te Hila in gebruik. Men brengt doode klapper- en pisangbladeren bijeen, vaart in prauwtjes op korten afstand van het strand, werpt de bladeren in het water en vormt daarmede in een halven cirkel een dam, waardoor de visschen worden opgesloten. Door de bladeren langzaam strandwaarts te drijven, wordt de ruimte

kleiner en kleiner totdat de visschen 6f in de bladeren verwarren 6f zoodanig in ondiep water gedrongen worden, dat zij met de hand worden gevangen.

Eene minder algemeene, maar ook minder aanbevelenswaardige wijze van vischvangst, is het werpen van den gekneusden wortel van den boréh-boom (*cocculus*) tusschen de koraalriffen of elders in het water. Daar de vergiftigende werking van dezen wortel snel bedwelmt, schieten de visschen naar boven en zwemmen met verlamden vinslag op eene of andere zijde, met open bek en uitpuilende oogen zoo langzaam op de oppervlakte voort, dat men ze gemakkelijk met de hand vangen kan. Ofschoon deze wijze van visschen, zoowel om de nadeelen die uit het nuttigen van deze vergiftigde visch ontstaan, als omdat daardoor onnoodig duizende jonge visschen gedood worden, verboden is, kan zij toch zeer gemakkelijk worden uitgeoefend, omdat de politie er zich weinig aan laat gelegen liggen. Niettemin verdient deze handelwijze sterke afkeuring.

De kleinhandel van den inboorling bepaalt zich tot den verkoop van eenig aardewerk, dat vooral in Ouw goed wordt vervaardigd. Nijverheid in den waren zin des woords bestaat hier niet. Het bouwen van woningen behoort tot eene dagelijksche bezigheid, maar aan de vervaardiging van kleedingstukken wordt weinig zorg besteed. De Alfoer vervaardigt zijne kleeding uit boomschors en de Amboinees uit katoen, dat hij zwart verwt, of uit blaauw katoen van Manilla. Eigenlijke ambachten worden zeer weinig uitgeoefend.

Voor het grootste deel bestaat de arbeid der bevolking in het voortbrengen van en handeldrijven in artikelen uit het plantenrijk: voedingsmiddelen, verwstoffen, specerijen enz. De vraag doet zich dadelijk op: in hoever het plantenrijk, dat wij reeds vroeger uit een wetenschappelijk oogpunt beschouwd hebben, aan de belangen der bevolking dienstbaar gemaakt is? Wij kunnen die vraag niet beter beantwoorden dan door na te gaan, welke planten nuttig en dienstig zijn voor de vermeerdering harer stoffelijke welvaart, en in welke verhouding de daaraan besteden arbeid staat tot de ontvangen belooning.

Het komt ons doelmatig voor de producten van deze residentie in vier groepen te verdeelen, eene verdeeling die wel is waar geheel willekeurig is, maar toch gelegenheid geeft het nut en de voordeelen van iedere groep te doen uitkomen. Sommige producten zijn ook uit een historisch oogpunt belangrijk o. a.

die, welke onder de dwangkultures begrepen moeten worden.

Onder de eerste groep, die der voedingsmiddelen, moet in de eerste plaats gerangschikt worden, de sagoeboom, die het hoofdvoedingsmiddel der bevolking oplevert. De inboorlingen dezer residentie onderscheiden zeven soorten:

- 1^o. sagoe toenie, die voor de beste gehouden wordt. De boom is meestal grooter dan andere van die soort en onderscheidt zich ook van de overige soorten door den regtopgaanden stam, de minder breedte maar dikkere bladeren, de scherpe en lange, maar weinig talrijke doornen en verder door zekere witte stippen in de bladeren, als tandah panoe (volheids-kenmerk) bekend. Een middelmatige boom levert 40 à 50 toemang sagoe; de toemang is ongeveer 25 pond.
- 2^o. sagoe ihor. Ook eene zeer goede soort. De boom onderscheidt zich door zijne breedte, dunne, afhangende bladeren en zijne eenigzins langere doornen dan die van de zooeven genoemde soort. Deze boom geeft ook 40 à 50 toemang sagoe.
- 3^o. sagoe molat of parampoean, eene minder goede soort. Deze boom heeft geen doornen en levert 20 à 25 toemang sagoe.
- 4^o. sagoe rottan, beter sagoe doerie rottan. De boom bezit kleine doornen.
- 5^o. sagoe maharoenoe of makanaroe. Deze boom heeft lange takken, veel doornen en donkergroene bladeren; hij geeft 14—15 toemang sagoe.
- 6^o. sagoe oetan. Op Amboina onbekend, komt deze soort op Boeroe te Pela, Okkie, enz. voor onder den naam van Impia aoel en bezit dezelfde kenmerken als de sagoe doerie rottan. Eene verscheidenheid dezer soort komt onder den naam Haoen aan de oevers van de Wai-apoe voor. De papeda (pap) van deze soort bereid, is zoodra zij koud wordt, spoedig aan bederf onderhevig.
- 7^o. sagoe doeri of baboewa. Eene soort die alleen op Boeroe bekend is. Zij heeft korte bladeren en lange doornen. Zelden vindt men een volwassen of klopbaren boom van $\frac{1}{2}$ voet middellijn. Wanneer de rijpe vruchten van dezen boom op den bodem vallen, ontwikkelen zij zich spoedig tot jonge planten.

Voor zooverre mij bekend is, heeft nog geen scheikundig onderzoek van deze sagoesoorten plaats gehad, en toch zou

dit zeer wenschelijk zijn, ten einde iedere soort in hare waarde als voedingsmiddel, nader te leeren kennen. De Inlander berekent de waarde der soort niet naar hare deugdelijkheid, maar naar de hoeveelheid van het van ieder soort verkregen meel, naar de zuiverheid en vooral naar de zwaarte van den toemang. Deze toemang, eene mand uit sagoe-bladeren gevlochten, verschilt zeer in gewigt. Aan deze en gene zijde der baai gemiddeld op 25 pd. gesteld, is zij in de buitennegorijen de helft zwaarder, op Ceram daarentegen veel minder.

De sagoeboom, door spruiten voortgeplant, tiert voortreffelijk op lagen, zwaren, vochtigen bodem, staat in den regentijd zonder eenig nadeel geruimen tijd voor een gedeelte onder water en wordt in ongeveer tien jaren volwassen, d. i. klopbaar. Dit tijdstip verschilt naar de soorten en de gesteldheid van den bodem. Een kenmerk dat de boom klopbaar is, is voor vele boomen het uitschieten van zijne sirie boewah — de smake-looze pitten bevattende vrucht — maar toch wordt om met juistheid den tijd te kunnen bepalen eenige practische onder-vinding vereischt.

De sagoeboom is voor den inboorling, bij gemis van een voor den rijstbouw geschikten bodem (Amboina en kleinere eilanden, niet Boeroe of Ceram), eene hoogst nuttige plant. Het sagoemerg is zijn voedsel, de takken gedroogd en ook als gabba gabba leveren een zeer geschikt bouw materiaal. de bladeren atap, en de versehe schil der jongere takken, worden tot touw, als hahesie bekend, bewerkt, dat echter niet zeer duurzaam is.

Het gouvernement bezit op Ceram eigen sagoe-bösschen, die zeer rijk zijn en in tijden van gebrek de andere eilanden, Boeroe echter uitgezonderd, van sagoe voorzien. Sedert jaren leveren deze bosschen eenige, ofschoon niet ruime inkomsten; in 1833, hoezeer zij toen door hevige winden zeer beschadigd werden, bragten zij voor eene waarde van 8000 gulden op.

De aanplant door de bevolking geschiedt in doessons, die of het eigendom zijn van verschillende huisgezinnen (datties), of van verschillende personen die regt op die gronden hebben verkregen door aankoop of versterf, dus doesson dattie, doesson bablian en doesson poesaka. Elders geschieden enkele aanplantingen op onverdeelde negorij-gronden, doesson tatanaman; de bezitter heeft dan alleen regt op den aanplant.

Indien de sagoeproductie op Amboina, Uliassers enz. niet voldoende is, vullen Ceram en Boeroe het ontbrekende aan;

de bodem van deze eilanden schijnt geschikter, daarbij is de uitgestrektheid der negorijgronden en aanplantingen grooter en de bevolking schaarscher.

Het overwegend nut der sagoe heeft reeds in vroeger jaren de aandacht der regering getrokken; zij beproefde de teelt daarvan te bevorderen en den uitvoer van gezuiverd meel naar Nederland aan te moedigen. Zij stelde fondsen ter beschikking voor ruimen aanplant en beval den uitvoer naar Makasser aan. Men zond korrelsagoe en sagoemeel naar Nederland, waar het debiet der Oost-Indische sagoesoorten, naar men meende, bij geregelden aanvoer van goede kwaliteit zeer zou toenemen. De bestelling van het gouvernement, van 1000 pikols, bij een particulier ter dezer plaatse leed echter schipbreuk door gebrek aan handen en hulpmiddelen. De aanplantingen werden door de bevolking nagelaten, volgens de ambtenaren uit luiheid, welligt ook uit vrees dat het gouvernement die kultuur, bij welslagen, tot monopolie zou verheffen.

Indien de inboorling zelf geene aanspraken bezit op eenige doesson, waar hij sagoe kan kloppen, dan vraagt hij dit aan een ander eigenaar, onder voorwaarde van mingano, dat is deeling van de opbrengst, welk aanbod de eigenaar, die veelal voor dien arbeid geene beschikbare handen heeft, gaarne aanneemt. De klopper gaat naar het bosch, bouwt daar eene paparisa (hut van boombladeren) en vangt zijn arbeid aan, gedurende welken tijd hij zich van de gewonnen sagoe mag voeden. De boom wordt geveld, van zijne takken ontdaan, de 50 à 60 voeten lange stam in 5 à 6 stukken verdeeld, en deze stukken gespleten, waarna het merg langzaam met den nanni (houten hamer) losgehakt wordt. Dit merg, ela, dat vele houtvezelen bevat, wordt door uitspoeling in een goti (goot) gezuiverd. Het water, dat de sagoe opneemt, wordt doorgezeefd en het overblijvende, ampas ela, dient tot voedsel voor varkens en kippen. De gewonnen sagoe wordt, in toemangs gepakt, ter markt gebracht. Deze verpakking geschiedt als het meel nog nat is. Op deze wijze kan men het gedurende 2 à 3 maanden bewaren, mits men slechts zorg draagt dat het niet te droog wordt, daar men anders doode sagoe (sagoe matti) verkrijgt. In aarden potten en behoorlijk vochtig gehouden, kan men het meel langer dan een jaar bewaren.

Men berekent dat een klopper, die twee maanden werkt en 60 toemangs als zijn aandeel verkrijgt, — eene geenszins over-

dreven berekening — de helft van zijn voorraad verkoopt voor kleederen enz. en dat de overblijvende 25 à 30 toemangs ruim voldoende zijn om hem een geheel jaar te voeden.

Arbeidt hij iets meer, of beter gezegd vlugger, dan is natuurlijk zijn aandeel grooter. De vrouw brengt dan eerst de gebakken sagoe op den passer (markt) en het daarvoor verkregen geld wordt besteed voor sagéro (sagoe-eer-sagoesap tot drank bereid), visch, enz.

Behalve sagoe, wint men uit den boom ook sagero, dat door bijvoeging van een wortel zeer bitter gemaakt wordt en dan geruimen tijd goed blijft, verder het koolwater, een alcoholrijken drank, die echter niet algemeen in gebruik is.

Na de sagoe, het hoofdvoedingsmiddel, bekleedt ook hier de rijst (*orijza sativa* Linn) eene gewichtige plaats. Meer welligt dan elders wordt hier hare hooge waarde gevoeld, haar bezit gewenscht en haar gemis betreurd, want de inboorling nuttigt liever rijst dan sagoe, maar zijne hulpmiddelen veroorlooven hem niet den aankoop van een voedingsmiddel, dat in gewone tijden hier toch reeds kostbaar is, doch meermalen door sluw berekende speculaties met schandelijke woekerwinsten wordt verkocht en in den regel zoo hoog in prijs is, dat hij het onvoorwaardelijk ontberen moet. Ik heb den tijd gekend dat die prijs tot zeven en twintig gulden per pikol werd opgedreven, welke prijs per uur steeg. Wel zijn de ambtenaren en officieren later voor zulke afzetterijen gewaarborgd, door altijd rijst te kunnen krijgen tegen vasten prijs, maar het volk deelt in dit voorregt niet. De dringende behoefte aan rijst werd reeds vele jaren geleden diep gevoeld. In 1840 wilde men de Molukken van rijst uit de Minahassa voorzien. In 1847 werd de aanplant te Kajeli zelfs met voorschotten aangemoedigd, maar de Gouverneur Cleerens mogt zijne goede bedoelingen niet met bevredigende resultaten beloond zien. In 1854 beproefde men nogmaals de aanplant, maar deze mislukte eveneens en toch kan niet beweerd worden dat de gelegenheid er toe ontbreekt. In den laatsten tijd leverden Amahey en Makariki kleine hoeveelheden witte en roode rijst van drooge gronden, waarmede men ook de bebouwing beproefd heeft van de vlakte van Laha. Deze kultuur zal in de eerste jaren wel de tusschenkomst van het bestuur behoeven, daar de bevolking uit eigen beweging haar niet zal handhaven. Intusschen is deze op drooge gronden geteelde Ceramrijst van inferieure kwaliteit. Gekookt is zij hard en buitengewoon

droog. Welligt dat de aanplant op sawahs (natte rijstvelden) de kwaliteit verbetert. Zeker verdient ook de aanplant van andere betere soorten de aandacht; de tegenwoordige behoort ongetwijfeld tot de minder goede soorten en is rood. De rijst van Boeroe is van goede kwaliteit, groot van korrel, wit en smakelijk en behoort vermoedelijk tot de soort paddie koekoe balem. Ofschoon besproeiing der rijstvelden (uitgezonderd die te Laha), in de geheele residentie onbekend is, planten toch de Alfoeren op de noordkust van Ceram veel rijst op drooge, jaarlijks afwisselende gronden. Onwil en schaarschheid der bevolking staan den vooruitgang dezer zoo gewichtige kultuur belangrijk in den weg.

De voor alle volken van Nederlandsch-Indië zoo nuttige klapper (*cocos nucifera* Linn), komt in deze residentie in verschillende soorten voor, geeft in het algemeen minder vruchten en is ook schraler van stam dan op Java. De aanplant geschiedt op dattie doessons of op particuliere gronden. Reeds in 1855 bezat deze residentie ongeveer 250000 vruchtdragende en evenveel jonge boomen, de aanplant geschiedde vrij ijverig, en men berekende dat het aantal in 50 jaren zoude zijn verdubbeld. De bevolking van Amboina stookt uit de vruchten van den klapperboom eene zeer goede olie voor eigen gebruik, maar de opbrengst is zoo gering dat jaarlijks duizende pikols van de Sangir- en andere eilanden worden ingevoerd. Op Cerams zuidkust vindt deze boom een betreuringswaardige afkeer, in vroeger tijden zelfs in zoo groote mate dat toen de gouverneur Cranssen in 1804 den aanplant aldaar gelastte, het volk wegliep. Tegenwoordig ziet men op enkele plaatsen uitgebreide aanplantingen, maar die op de noordkust van Amboina hebben weinig waarde, geven weinig vruchten, worden slecht onderhouden, zijn te dicht op elkander geplant en zijn daarom niet in die mate als het geval zou kunnen zijn, eene bron van welvaart voor de bevolking. De aanplanting in het algemeen onderging vooral op last en door de bemoeijingen van den gouverneur Ellinghuisen, eene belangrijke uitbreiding en verdient ook heden nog de aandacht. De Inlander trekt uit dezen boom ook koolwater, kalawater, kolawatte of callaway, van welken naam welligt de onze — koolwater — afstamt.

Na deze meer belangrijke producten komen in aanmerking de keladie (*colocasia species*), overal een gewild voedsel; de djagong (zea. mais), die hier slechts $\frac{1}{3}$ hoeveelheid vruchten, bij die van

Java vergeleken, geeft en die op Ceram veel wordt aangeplant, en genuttigd; de katjang (*arachis hypogoea*) als tweede gewas aangeplant, die echter nog weinig op zijne regte waarde geschat wordt, — eene eenvoudige aardvrucht, die tegenwoordig gretig in Frankrijk wordt gezocht en die Senegal, vroeger een lastpost, spoedig in een bloeienden toestand gebragt heeft; de arowroot (*maranta indica*) die een dertigtal jaren geleden vrij algemeen gekultiveerd werd, welke kultuur echter te niet ging door ont-aarding van de plant; de salea, eene graansoort, alleen op Noesa Laut en voor eigen gebruik gekweekt, dus niet in den handel; de obie prantjies (*manihot utilissima*); de obie djawa (*convolvulus batatas*) enz. Behalve vele inlandsche groenten en bladeren, als voedingsmiddel gebezigd, zijn ook voor den Europeaan eenige moeskruiden te bekomen, alle echter van inferieure kwaliteit en in kleine hoeveelheden aangeplant.

De dranken, uit het plantenrijk getrokken, heb ik boven reeds genoemd. De sagero trekt men uit sommige sagoeboomen, bij voorkeur echter uit den sago-eer boom, die in tijden van nood ook voor verkrijging van sagoe wordt gebezigd, welke door enkele Inlanders wegens een scherp bijsmaak boven de gewone sagoe gesteld wordt. De kern der oneetbare vrucht wordt tot confijt bereid.

De vruchtboomen nemen ook eene vrij belangrijke plaats in. Van manga nuttigt de inboorling zeven soorten: manga djawa, papaya, dodol, daging, pau, oetan en doerian. Van djamboe vijf soorten: djamboe aijer, roetong, bidjie, mawar en bol. Van pisang acht soorten: pisang medja, djarong, aboe-aboe, batawie, palembang, warangan, tongka langit en swangi. Van djeroek negen soorten: djeroek manies, besar, nipies, tjina, koeramas, poeroet, swangi, papaija en karbau. Van nangka drie soorten: nangka boeboer, biloelang en salak. Verder tomi-tomi, assam en manies, salak, mangoestan, pinang, kanarie, assam djawa, namoe namoe, ramboetan, litjin, langsap, gendria, gaijam, kelobah, doerian en pandjang, en eindelijk de doerian, eene vrucht die hier bij duizenden voorkomt en waarop de Amboinezen zoowel als de varkens zeer verzot zijn; eene inderdaad fijne en heerlijke vrucht, maar die in den pluktijd de geheele stad Amboina met faecaalaardigen stank verpest.

De tweede groep der producten vormt de eigenlijke kultures. Onder die kultures staat de nagelboom boven aan. Het eerst ontdekt op Makyan, zuidelijk van Tidore gelegen, werden kort

voor de komst der Portugezen heimelijk jonge plantjes naar Klein Ceram overgebracht, de landstrook, die door de landengte van Tanoenoe met Ceram is verbonden en oudtijds Hoewamohel werd genoemd. Van daar werd de nagelboom naar Amboina en de Uliassers overgebracht en daar de compagnie deze kultuur uitsluitend tot deze eilanden wilde beperken, werd de nagelboom op Ceram uitgeroeid. Deze kultuur was voor volk en gouvernement zeer gewichtig. Zij verkeerde tot op het eind der vorige eeuw in bloeienden toestand, zoodat jaarlijks gemiddeld zes honderd duizend pond nagelen werd geoogst. De kruidnagel was ten allen tijde de eerste in de rij der specerijen, maar werd spoedig, zooals reeds de abt Raynal aan onze voorvaderen aantoonde, naar Engelsche en Fransche bezittingen overgebracht als tegenwigt voor ons bekronpen monopoliestelsel. De nagelkultuur bleef altijd eene voorname plaats bekleeden in het leven des volks en werd met dwang en geweld gehandhaafd. De oogst der vruchten, die in 't laatst der vorige eeuw ruim was, bedroeg van 1800—1824 gemiddeld per jaar niet meer dan 300,000 pond. Men zocht dezen achteruitgang in het te dicht op elkander staan der boomen en het wijd en zijd verspreid zijn in dicht begroeide bosschen, op hooge bergen en in diepe valleijen, waardoor de boomen elkander hinderden in bloei, de pluk bemoeijelijkt en toezigt onmogelijk werd. Intusschen was de wijze van aanplant volkomen dezelfde op het eind der vorige eeuw, toen men rijke oogsten verkreeg.

De gouverneur Merkus bepaalde in 1827 den aanleg in ge-regelde tuinen en op behoorlijken afstand. Hoe moeilijk zulks ook viel, waren in 1836 reeds 115,000 boomen geplant, maar reeds in 1844, dus zes jaren na den aanplant, was er verval in die tuinen merkbaar. De oorzaak hiervan was toe te schrijven aan de omstandigheid dat men pisang als schaduwboomen had doen dienen; er was bovendien overdreven gewied, waardoor de vruchtbare aarde der berghellingen wegspoelde, de meeste boomen snel opschoten maar ook even snel wegwijnden, terwijl vele in het geheel niet opkwamen. Toen plantte men waroe, verbood het al te zorgvuldig wieden, liet zware boomen uitkappen om den zeewind beter te doen doordringen, maar de resultaten werden niet bevredigender. De gouverneur de Steurs gaf vervolgens in 1839 nieuwe voorschriften, waarbij meer gelet werd op den aard van den boom in zijn natuurstaat. Later liet de gouverneur de Serière de aanplantingen plaats hebben in de doessons, geheel

vrij, op koele, weinig uitgekapt, door zware boomen beschaduwde, en zoo mogelijk eenigzins hellende boschgronden; eene plantwijze echter die na verloop van eenige jaren niet kon verklaard worden goed te zijn en boven de vroegere iets voor te hebben.

Intusschen lag de mindere oogst voornamelijk in het belangrijk verminderd aantal boomen. Toen in 1792 het aantal boomen op 300,000 werd berekend en drie achtereenvolgende jaren een ruime oogst was gewonnen, werd eene extirpatie op groote schaal bevolen, terwijl in het Engelsche tusschenbestuur geene aanplantingen plaats vonden en bovendien in 1804 een groot aantal boomen door felle hitte verloren gingen. Het Engelsch tusschenbestuur en de opstand van Saparoea waren oorzaak dat de oogst tot 1826 niet vooruitging. Toen volgde de mislukte aanplant van 1827. Het verschil tusschen 1835 en 1855 bedraagt slechts 10,000 boomen, waarbij echter moet worden aangeteekend dat land en volk in dat twintigjarig tijdvak door aardbevingen en epidemieën zwaar geteisterd werden.

De nageloogst is aan eigenaardige wisseling onderhevig. Hij zal bijv. in een jaar zeer ruim en in de drie daarop volgende jaren gering zijn. Zoo had men van 1839—40 een sedert 50 jaren niet gekenden oogst van elf honderd duizend ponden.

Men bezit van de jaarlijksche oogsten van 1675 tot 1863, het jaar der opheffing van het nagelmonopolie, zeer naauwkeurige opgaven, waaraan alleen die van de jaren 1809—1811, den tijd van het Engelsch tusschenbestuur, ontbreken. Wij laten hier eene opgaaf van de geleverde nagelen, gedurende het genoemde tijdvak, volgen.

Jaar.	Pond.	Jaar.	Pond.	Jaar.	Pond.	Jaar.	Pond.
1675	1382150	1692	1357464	1709	519883	1726	132803
76	61440	93	664226	10	663993	27	768003
77	919760	94	1056158	11	888390	28	8256
78	64549	95	1436134	12	757084	29	516907
79	1147614	96	49433	13	170967	30	222402
80	655295	97	973501	14	1408937	31	422276
81	558930	98	948458	15	187297	32	454366
82	551613	99	612090	16	599297	33	407034
83	1364811	1700	668733	17	547565	34	641321
84	405397	1	1091213	18	853432	35	209232
85	121378	2	1568847	19	796738	36	242650
86	1126632	3	1065541	20	411960	37	394714
87	975899	4	727634	21	580900	38	702118
88	610638	5	692387	22	523916	39	87177
89	560493	6	988898	23	585898	40	606016
90	764870	7	334423	24	140261	41	135275
91	401432	8	1624859	25	575102	42	435035

Jaar.	Pond.	Jaar.	Pond.	Jaar.	Pond.	Jaar.	Pond.
1743	507697	1774	782895	1804	142895	1834	509152
44	450161	75	206454	5	174123	35	17727
45	324493	76	2081164	6	385968	36	679564
46	813005	77	331965	7	255530	37	308207
47	486480	78	52802	8	163873	38	61854
48	335366	79	1327723	9	onbekend.	39	1106821
49	417089	80	616024	10		40	54038
50	120179	81	337788	11	288411	41	517140½
51	1490051	82	422037	12		42	105813
52	149137	83	1136096	13	659370	43	687899½
53	365742	84	245317	14	793368	44	97781½
54	308919	85	634579	15	811000	45	210926
55	692605	86	131122	16	339130	46	869727
56	624057	87	1882613	17	26442	47	238278½
57	318944	88	99732	18	191588	48	450935
58	1117869	89	399584	19	453357	49	89923
59	24733	90	1391818	20	82077	50	394907
60	2060776	91	945512	21	394423	51	97742
61	57412	92	974462	22	203685	52	309296
62	194692	93	94215	23	233487	53	343209
63	980755	94	690055	24	298844	54	580592
64	1139290	95	400599	25	306223	55	29204
65	51185	96	298644	26	60234	56	617243
66	1667499	97	201312	27	295753	57	159999
67	278538	98	94942	28	215384	58	233468
68	159836	99	593751	29	392752	59	472028
69	2268126	1800	808504	30	266487	60	275938
70	126127	1	649000	31	289651	61	398595
71	1030234	2	649550	32	245639	62	85124
72	387140	3	766563	33	612096	63	951258
73	1452200						

Totaal van 1675—1868 103256893 pond.

Reeds boven werd aangeteekend dat de nagelcultuur door dwang en geweld werd gehandhaafd. Zoo werd een nog altijd oningetrokken besluit uitgevaardigd, waarbij de verkoop van nagelen aan een ander dan de compagnie met doodstraf werd bedreigd, terwijl later, onder dagteekening van 28 Mei 1828, eene resolutie in het leven werd geroepen, die in hare geheele strekking als verderfelijk moet worden aangemerkt. Volgens dit besluit mogt geen Inlander zijne negorij verlaten zonder pas en zonder te hebben gewaarborgd dat aan zijne verplichting om 90 nagelboomen te onderhouden, zou worden voldaan. Een ieder had aan zijne eigen verplichting ruim genoeg en de willekeur der regenten vond ruime toepassing, als zij zulks verkozen, in de verklaring dat het cijfer 90 het hoogst mogelijke was voor één persoon, zoodat het onderhoud van 180 boomen, dus

behalve zijn eigen aandeel ook dat van een ander, onmogelijk was. Die resolutie maakte den inboorling slaaf van den grond en stelde een onoverkomelijke slagboom daar voor onderling volkerenverkeer, onderlingen handel en gevolgelyk welvaart en ontwikkeling. In toestanden, uit zulke maatregelen geboren, is de oplossing te zoeken van de bijna ongeloofelyke daadzaak dat nog heden in verscheidene negorijen, hoogstens weinige uren van elkander op hetzelfde eiland gelegen, geheel verschillende talen, bahassa tanah, worden gesproken. En zulk een maatregel werd genomen nadat vijf jaren te voren de heer van der Capellen zonder omwegen verklaard had „dat hoe treurig hij zich den toestand hier en van de Molukken in het algemeen voorgesteld had, hij dien echter nog veel erger vond.”

Personen die bevoegd zijn een oordeel te vellen, hebben over een niet minder gewigtig vraagstuk in betrekking tot deze kultuur, namelijk de vrije teelt en de vrije beschikking over het product door de bevolking, veel geredetwist. De gouverneurs Jeekel en Visser keurden vrije teelt en vrije beschikking af, omdat alsdan de Inlander zijne nagelboomen evenals vroeger zijne notenboomen tot brandhout zou omkappen, en omdat alle controle onmogelyk zou zijn, waardoor de nagelkultuur zou achteruitgaan zoo niet geheel te niet gaan. Wat men bedoelde met controle over eene geheel vrije kultuur is mij niet duideelyk, tenzij bedoeld werd vrije teelt zonder vrije beschikking. Het vraagstuk werd van alle mogelyke zijden gezien: vrije teelt zonder of met vrije beschikking, gedwongen teelt met vrije beschikking, maar steeds werd vastgehouden aan gedwongen teelt of aan gedwongen verkoop, dus het monopoliestelsel bleef gehandhaafd, zelfs in de vooral in de laatste jaren onnatuurlyke verhouding dat een dwangkultuur werd voortgezet en een product werd gekocht waarop de regering bij verkoop verloor, maar waarbij ook de planter verloor door onevenredig betaalden arbeid.

Die toestand was onhoudbaar; het monopoliestelsel had zijn eigen vonnis geveld en tot zijn opheffing werd besloten. Intuschen heeft ook deze maatregel eene zeer gewigtige schaduwzijde voor de bevolking der Specerij-eilanden. Hoezeer toch het gouvernement op de nagelkultuur verloor, de Inlander geene belooning genoot geëvenredigd aan zijn arbeid, de resolutie van 28 Mei 1828 tegelyk met het monopoliestelsel werd opgeheven en het volkerenverkeer daardoor van eene hinderpaal bevrijd, wacht den inboorling, bij voortzetting der kultuur als geheel

vrije teelt, een groot nadeel. Daar hij zijne nagelen niet meer aan het gouvernement kan verkoopen tegen hooger prijs dan zij waard zijn, zooals tot nu toe het geval was, zal hij ze moeten plaatsen bij handelaren, die hem geen hooger prijs zullen noch kunnen geven dan die, welke in ieder geval eenige winst bij verkoop aan derde verzekert. Het verschil in die beide prijzen, namelijk die van het gouvernement verkregen en die welke hij later bij handelaren zal kunnen bedingen, zal aanzienlijk zijn. En als nu reeds onder het monopoliestelsel de waarde van den arbeid bijna het dubbele bedroeg van den prijs door het gouvernement betaald, in welke verhouding zal dan die arbeid staan tegenover den lateren handelsprijs? Kan men iets anders verwachten dan dat die kultuur aanzienlijk zal verminderen, ofschoon die vermindering stijging van den prijs op de Europeesche markt ten gevolge zal hebben?

Deze toekomst is voor de bewoners dezer eilanden van zeer groot gewigt. Wanneer men nagaat hoe diep het monopoliestelsel in het volksbestaan was doorgedrongen, hoe op kunstmatige en onnatuurlijke wijze, de krachten des volks voor verreweg het grootste deel uitsluitend voor die kultuur werden aangewend, hoe het dwangstelsel nog de eenige bron van welvaart, hoe gering dan ook, was, omdat de bevolking daar buiten niets bezat dan een land zonder scheepvaart en zonder handel van eenige betekenis, zonder gronden voor kultuur, zonder producten van bodem of nijverheid, in een woord zonder iets, dan kan in billijkheid niet worden ontkend dat de opheffing van het monopoliestelsel op dit oogenblik althans voor de bevolking eer een nadeel dan een voordeel kan genoemd worden. De overgang kon echter niet worden vermeden en de opheffing van het monopoliestelsel opent althans de mogelijkheid voor eene betere toekomst. Nog vijf jaren na de opheffing kan de inboorling zijn product in de gouvernementsspakhuizen verkoopen, terwijl hem in ruil voor die opheffing het opbrengen eener hoofdelijke belasting werd opgelegd. In die opheffing alleen echter ligt de mogelijkheid eener betere toekomst niet. Zoolang de voornaamste grondslagen voor welvaart en ontwikkeling ontbreken en de krachten des volks niet productiever worden gemaakt, zal alle verandering ten goede uitblijven. Zoolang het volk den arbeid schuwt, ons gezag wantrouwt en zich de handelingen van het verleden herinnerende, de vrees niet kan overwinnen dat zijn arbeid nog eenmaal tot monopolie zal kunnen worden verlaagd en dubbel arbeid zal staan tegenover

halve belooning, zal het niet nalaten zich zooveel mogelijk voor den gevreesden monopoliedwang te waarborgen, door vernietiging van alle middelen die daartoe leiden kunnen. Het zal arbeiden noch planten; het zal in luiheid en lediggang, armoede en zedeloosheid voortgaan te zijn en te blijven wat het nu is.

De nagelboomen zijn somtijds onderhevig aan eene ziekte, welke begint met de vorming van een draadachtig wit weefsel langs de kleinere takken en eindigt met den dood der boomen. De oorzaak dezer ziekte is onbekend. Dr. Bleeker zoekt haar in eene rups, welke op den nagelboom leeft en zich daar tusschen de bladeren der takjes inspint om er hare gedaanteverwisseling tot pop te ondergaan. De Natuurkundige vereeniging in N. I. heeft opgave der middelen gevraagd om deze ziekte, als djamor of lawah-lawah poetih bekend, uit te roeijen, doch naar ik meen, zonder eenig gevolg.

Een schaduwbeeld van eene vroegere dwangkultuur is die der muskaatnoot. In 1785 werd aan de bevolking van Amboina de aanplant en het onderhoud van 10,000 boomen opgedragen met verpligte levering der noten aan de compagnie.

De opbrengst bedroeg tot 1827 gemiddeld jaarlijks 3000 ponden. Na dit jaar liet men die kultuur aan den vrijen wil der bevolking over, die zich haastte de boomen tot brandhout te kappen, daar zij voor een hernieuwd monopolie bevreesd was. Toen zij meende dat het gouvernement geen nieuw monopolie beoogde, begon zij uit eigen beweging te planten en welligt bevat deze residentie op dezen oogenblik 20,000 boomen, behalve de aanplantingen van partikulieren, aan de westzijde der baai.

De opbrengst van noten, die in 1835 als vrije kultuur 94 pikol dus ruim elf duizend pond bedroeg, daalde in 1837, het jaar der noodlottige epidemie, tot 53 pikol doch steeg in 1838 tot 337 pikol dat is ruim vijftig duizend pond, terwijl de dwangkultuur tot 1827 slechts drie duizend pond per jaar afwierp.

De prijs der 100 noten met foelie, die van 1828 tot 1834 10 tot 30 cent bedroeg, steeg in 1837 tot 50 à 70 cent en in 1838 tot 80 à 120 cent. Men kon geen gunstiger omstandigheid voor eene kultuur verlangen en toch daalde zij zeer snel door handelingen van de bevolking zelve. Medegesleept door den voordeeligen prijs, bevreesd voor ontvreemding der vruchten, die niet als diefstal werd aangemerkt, en gedreven door de zucht

om eene groote som geld te ontvangen, plukte men rijp en onrijp dooreen, liet de noten voor verzending naar Java en via Singapore naar China geene bereiding ondergaan, droogde die alleen wat in de zon en verzond ze in zakken. De groote navraag en de goede prijs hadden dus het noodlottig gevolg, dat de kwaliteit, die tot dusver uitmuntend was geweest, slecht werd. Daardoor daalde de prijs en leed de geheele kultuur.

Op Amboina bezit vooral Leytimor de meeste aanplantingen, doch het product vindt in het algemeen weinig aftrek meer.

De vrucht levert, behalve de noot, ook de foelie die hoog wordt betaald. Uit de gebroken noten bereidt men door persing de notenzeep, die als geneesmiddel zeer gezocht is, doch niet in den handel komt.

Ook de kultuur van kaneel bekleedt in de geschiedenis dezer residentie eene plaats. Nadat men in 1833 op voorstel van de hoofdcommissie van landbouw begonnen was kaneel te planten, stonden de aangelegde tuinen spoedig zeer voordelig. Een boom op Batoe Gadjä leverde kaneel die beter was dan die van China, en hoezeer men voor ontaarding vreesde, hoopte men dat de productie in ieder geval voldoende zoude zijn voor binnenlandsch verbruik. In 1837 begon men te schillen volgens gebrekkige voorschriften en in 1838 volgens de wijze op Ceylon gebruikelijk, maar hier niet altijd uitvoerbaar, toen in 1839, op last van den directeur der kultures schillen en aanplanten werden gestaakt. Op dit oogenblik is de kultuur niet noemenswaard.

Van zeer ondergeschikt belang is de kultuur van koffij en katoen. De eerste wordt weinig en alleen tot eigen gebruik geplant, daar reeds 33 jaren geleden de bodem niet geschikt geacht werd voor hare teelt, die ook in het algemeen slechte resultaten gaf. Deze zoo gewigtige plant, waarvan in 1696 de aankweeking op Martinique onmogelijk geacht werd, doch waarvan de Hollanders aan den overleden koning, kort voor zijnen dood, twee boompjes vereerden die snel vruchten droegen, welke plant ook op Java zulk eene gewigtige rol speelt, moet hier op de toekomst wachten. Intusschen hebben reeds staten van vruchtdragende boomen, vermoedelijke opbrengst enz. van Elpa-poetihbaai het licht gezien.

Van katoen werd de Fernambuco-soort ook al een dertigtal jaren geleden aangeplant. De kultuur werd geacht redelijk te slagen, leverde een fraai product en zou op Ceram en Boeroe zeer geschikte gronden vinden, terwijl die op de Specerij-eilanden

ontbraken. Maar ongeveer zes jaren later werd de bodem niet geschikt, en twintig jaren later werd hij te vochtig geacht, hoezeer men zelfs in de laatste jaren enkele proeven genomen en katoen van uitmuntende hoedanigheid verkregen heeft.

Meer bevredigende resultaten geeft de geheel vrije kultuur van tabak, die wel bij voorkeur goede kleiachtige gronden verkiest, maar zelfs te Wahaay op droogen kalkbodem goed tiert. Tabak wordt in deze residentie vooral aangekweekt door de Alfoeren der negorijen Hatoesoea, Kamarian, Tihoelaly, Apsamo, enz. op de Zuid- en Zuidwestkust en van Hatoemoe-roe, Kobi en Wehirama op de Noordkust van Ceram, alsmede in eenige negorijen op het achterland van Boeroe. Die van Kayratoe en Toeloety op Cerams zuidkust, zoo ook van Nania-rolie is als de beste tabak bekend en zou in hoedanigheid overeenkomen met die van Manilla.

Terwijl Boeroe en Ceram nog geschikte gronden bezitten voor uitbreiding dezer kultuur op belangrijke schaal, is de gebrekkige bereidingswijze een groote hinderpaal. De Alfoer, wien het aan alle voorlichting ontbreekt, laat eenvoudig de tabaksbladeren broeijen tot zij de verlangde bruine kleur hebben, waarna hij ze kerft en vast in bamboezen kokers pakt, waarin de bladeren jaren lang goed blijven. Toetst men deze bereidingswijze aan andere b. v. die in Havanna in gebruik en houdt men in het oog hoe door betere bereiding ook de kwaliteit zal verbeteren, dan zal ieder den wensch ondersteunen dat de Alfoer weldra eene betere bereiding zal leeren, dat verbetering zal plaats hebben van het reeds bestaande en invoering van datgeen dat door de ondervinding gebleken is doelmatig te zijn.

Eene andere kultuur, die geheel vrij is en eerst korte jaren geleden ondernomen, is die van cacao. Deze zoo late invoering in onze bezittingen wekt bevreemding daar reeds Labat in zijn werk „Nieuwe reizen na de Fransche eilanden van Amerika 1725” opgeeft, hoe de Hollanders veel cacao halen van Caracques, Nieuw-Spanje enz. Hij vermeldt verder hoe reeds de Franschen in 1660 cacao begonnen aan te kweeken en geeft verder omtrent hare kultuur in het algemeen eenige wenken. Hij raadt schaduw-boomen aan, vetten, verschen, onbeplanten grond, geen te hellend terrein, goed schoon houden van den grond, de plantjes niet over te planten en wijst er vooral op hoe de cacao als penwortelplant miinstens 5 voet aarde behoeft. Deze aanbeve-

lingen zijn welligt ook voor deze residentie van eenige waarde, waar vele, zonder de minste kennis van zaken, die kultuur hebben aangevangen. Het zal de vraag zijn hoe diep de penwortel b. v. op Amboina in den grond zal kunnen dringen voor hij op onderliggende koraal- of granietlagen stoot. Is dit het geval dan toch gaat de boom kwijnen en is verloren. Als de bewering juist is dat de boom hier op 20jarigen leeftijd zijn vollen wasdom bereikt, dan is welligt het oogenblik voor de oplossing dezer vraag nog niet spoedig gekomen. Zeer te behartigen is ook de ondervinding in onze West-Indische bezittingen opgedaan, waar men de overtuiging heeft bekomen dat deze kultuur het best slaagt in alluvialen bodem. Ceram zou dan ook voor de kultuur onvoorwaardelijk gesteld moeten worden boven het rotsachtig Amboina. Deze kultuur vindt echter bij de bevolking tot nu toe geen bijzonderen bijval. Daarbij komt dat de vruchten onderhevig zijn aan eene eigenaardige ziekte, die door Teysman aan insecten toegeschreven wordt, welke meening ik echter niet juist acht, daar ik bij herhaling jonge zieke zwart geworden vruchten heb onderzocht, zonder eenig spoor van insecten te ontdekken. Toen in 1839 de zoogenaamde Manillavaarders verzekerden dat Menado nimmer genoeg cacao zou kunnen opleveren voor hun handel en de prijs per pikol nimmer beneden f 50 zou dalen, werd in dien tijd de bodem op Amboina, waarop men voor die kultuur het oog had, daarvoor niet geschikt geacht. In 1855 was hij echter wel geschikt, doch toen had men gebrek aan werkvolk. Toch deed men, in de overtuiging dat men bij het gelukken van die kultuur een gewild artikel voor de markt van Manilla zou bezitten, de eerste schrede om aan die kultuur eene zekere vlugt te geven.

Het verleidelijk denkbeeld dat zij winstgevend zou zijn, deed nasporingen instellen om zooveel mogelijk de waarheid te ontdekken. De volgende berekening werd als grondslag aangenomen.

Voor eene aanplanting van 10000 cacaoboomen
heeft men noodig

Eene uitgestrektheid goeden grond	f 150
Voor den aankoop van gereedschappen	f 150
Transport	f 150

Transport.	f	150
Voor den eersten aanleg 30 man per dag, gedurende 3 maanden à f 10 per man en per maand.	"	900
Voor het aanvoeren en planten van pisangboomen "	"	160
Voor zaai-pitten, planten en beschutten van deze "	"	60
De volgende 9 maanden 10 man per dag à f 10 per maand.	"	900
Een mandoor à f 15 per maand	"	180
Voor eene loods.	"	75
Uitgaven voor het eerste jaar	f	2425
In het 2 ^{de} , 3 ^{de} en 4 ^{de} jaar: onderhoud van den tuin à f 1380 per jaar, zijnde voor een mandoor en 10 man.	"	4140
5 ^{de} jaar voor gereedschappen als manden, matten en zakken	f	100
Gemetselde stookkamer en ijzeren kagchel	"	500
Onderhoud en bewerking der cacao, 15 man en een mandoor	"	1980
	f	2580
6 ^{de} jaar. Mandoor en 15 man, zakken, manden enz.	"	2060
Tot aan het 12 ^{de} jaar onkosten als boven voor werkvolk en benoodigdheden à f 2060 per jaar	"	12360
Totaal der uitgaven in twaalf jaren	f	23565

De voordeelen worden gesteld als volgt:

In de eerste 4 jaren geen cacao, maar voordeel van djagong en pisang in de tusschenruinten geplant	f	500
In het 5 ^{de} jaar: een katti cacao per boom of 100 pikols à f 50 de pikol.	"	5000
6 ^{de} jaar: 1½ kattie per boom of 150 pikols	"	7500
Van het 7 ^{de} tot en met het 12 ^{de} jaar, gelijke opbrengst als in het 6 ^{de} à f 7500 per jaar	"	45000
		58000
Totaal voordeel in twaalf jaren	f	34435

Bij deze berekening is geen prijs voor den grond uitgetrokken, omdat de doessons van de negorijen (dattie doesson), die op onderscheidene punten van het eiland voor eene cacaoplan-

tage gelegenheid aanbieden, tegen niet noemenswaardige prijzen voor 40 à 50 jaren zouden te verkrijgen zijn en ook elders de grond in overvloed beschikbaar is. Ook zijn geene renten voor het benoodigde kapitaal in rekening gebracht. De uitgaven zijn daarentegen hoog en de inkomsten laag gesteld. Zoo is voor de productie na het 5^{de} jaar slechts aangenomen $1\frac{1}{2}$ kattie per boom. De ondervinding te Menado leert dat men veilig op $1\frac{2}{3}$ kattie kan rekenen. Ook zou de boom op Amboina tot zijn 20^{ste} en 30^{ste} jaar produceeren, hetgeen op Menado veel korter is. Eindelijk is de prijs van 50 gulden per pikol buitengewoon laag. Men kan dien gerust op 70 tot 90 stellen. In 1864 zag ik cacao van Amboina te Menado aangebragt voor f 125 per pikol verkoopen.

Het kan geenzins verwonderen dat men met deze cijfers voor oog en eene goudmijn meende ontdekt te hebben en de welwillendheid der regering inriep om deze kultuur door geldelijke voorschotten te ondersteunen. En toch, hoezeer die ondersteuning werd geschonken, onder het nemen van maatregelen die de kansen op verlies zooveel mogelijk verminderden, valt het te betwijfelen of het voorgespiegelde doel zal worden bereikt. Er behoort tot het welslagen eener kultuur meer dan geld. Daargelaten nog de zonderlinge verdeeling van het gegeven voorschot, ten bedrage van een ton gouds, zag men de lessen van ondervinding en wetenschap over het hoofd, een misslag die ten opzichte van de meeste kultures begaan is. Men heeft bij herhaling gesproken van ongeschiktheid van den bodem en van luiheid van het volk, maar de waarheid gebiedt te vragen: of onder die luiheid geen monopolievrees schuilt? of de klapperkultuur goede resultaten kan geven bij slechts 5 voet plantwijdte der boomen? of niet het mislukken der kaneelkultuur voor een groot deel te zoeken is in de gegeven verkeerde voorschriften omtrent het schillen vóór den bepaald noodigen wasdom? of de mislukking der katoenkultuur niet aan bijzondere omstandigheden te wijten was? Is het niet eene waarheid dat zich bij het gemis aan de noodige kennis dezer kultures voegde eene natuurlijke ongeschiktheid van het volk voor landbouwondernemingen? Indien in waarheid ongeschiktheid van den bodem de hoofdoorzaak van al de mislukkingen was, heeft men zich dan voor de cacaokultuur overtuigd dat de bodem daarvoor wel geschikt is? Zijn de plantagegronden, die met landsgelden werden beplant, vooraf aan een behoorlijk onderzoek onderworpen,

vooral met het oog op de diepe humuslagen die de cacao-wortel behoeft? Ik heb zeer gegronde redenen deze vragen ontkennend te beantwoorden.

Uitgaande van het beginsel dat geschiktheid van den bodem een der eerste voorwaarden moet zijn, is het eene niet minder belangrijke voorwaarde te achten dat de planter kennis bezitte van de kultuur die hij aanvangt, want het kultiveeren van producten is volstrekt niet eene zoo eenvoudige zaak als waarvoor zij algemeen gehouden wordt. Hier bijv. acht een cacao-planter 8 voet plantwijdte voldoende, terwijl een ander minstens 15 noodig oordeelt. De een acht snoeien en wieden noodig, de ander oordeelt beide nadeelig. Terwijl een enkel persoon met oordeel zijn plantbodem kiest, doen verreweg de meeste dit zonder onderzoek. Niettegenstaande het cacao-boompje als teedere penwortelplant slechts onder zorgvuldige behandeling — b. v. planten der pit in bamboekokers en latere overplanting in en met deze kokers — goed in tuinen is aan te leggen, hoort men van vele zijden dat duizende jonge boomen niet op deze wijze worden behandeld, maar van zaaibeddingen worden overgeplant. Het zal niemand voorzeker verwonderen dat op die wijze de plantjes kwijnen en sterven. Bovendien stuit de eenigzins belangrijke uitbreiding van deze kultuur af op het gebrek aan werkvolk, dat geenszins een gevolg van schaarschte aan bevolking is. Op Amboina toch zijn handen in overvloed, maar christen en burger schuwen den handenarbeid. Overreding en overtuiging zouden hier van groot gewigt kunnen zijn. De aansporing tot arbeid in de cacao-plantages, b. v. van partikulieren, zou moeten uitgaan van de regenten. Om bijzondere redenen doen deze het liever niet. Bovendien zou eene aanbeveling bij het volk weinig ingang vinden, tenzij die kwam van hooger hand, maar het gouvernement moet daarbij op zijne hoede zijn, al is het ook met den besten wil bezielde. Het volk en ook de regenten zien toch geen onderscheid tusschen eene eenvoudige aanbeveling of aansporing en een bevel. Die aanbeveling zou worden opgevat als een bevel en daardoor zou de arbeid het karakter van gedwongen arbeid erlangen.

In het algemeen zal de wet van vraag en aanbod voor kultuur-arbeid op Amboina niet gemakkelijk toepassing kunnen vinden, want de inboorling heeft een ingeschapen afkeer van al wat naar landbouw zweemt. Hij werkt niet gaarne meer dan voor zijne weinige behoeften noodig is.

Eene belangrijke zaak bij de cacaokultuur is het behoorlijk droogen der vrucht. Tot nu toe geschiedt dit gebrekkig, bijna alleen in de zonnewarmte. In hoeverre dit goed of kwaad is voor scheikundige omzettingen in de olierijke vrucht kan ik niet beslissen, maar daar de regentijd dikwijls zeer kort na den oogst invalt, gaat het droogen met moeilijkheden gepaard. Vele vruchten bederven en moeten als onbruikbaar worden weggeworpen. Welligt dat droogfornuizen, zooals die op Java voor het droogen van thee gebruikt worden, hier nuttig zouden zijn, te meer omdat zij tevens gebezigd zouden kunnen worden voor de bereiding of het stoken van welriekende oliën, waarvan men hier veel werk maakt.

Eene derde groep van planten omvat die, welke tot bereiding van touwwerk, verkrijging van harsen of welriekende, geneeskrachtige oliën gebezigd worden. Tot de eerste behoort de sagoe voor hahesie, de goemoetoe, waarvan zekere dunne vezelen, goemoetoe paha, tot vischlijnen verwerkt worden; de gahemoe (melindjoe, jute) als surrogaat aanbevolen voor katoen, die in rijken overvloed voorkomt op Ceram, wier bladeren gegeten en wier vezelen tot touw voor vischnetten bewerkt worden; de oepapie, eene spaarzaam voorkomende slingerplant, waarvan uitstekend touwwerk voor netten bereid wordt, dat niet in den handel is; de auanas, van wier voortreffelijk vezelgaren men vooral te Tihoelaloe (Ceram) en Titaway (Noessa Laut) duurzame werpnetten bereidt, terwijl ook van katoengaren en gesponnen katoen treknetten vervaardigd worden. Verder komt in aanmerking de rottan, waarvan men hier vier soorten kent, als rottan besar, boeloe roesa, die minder sterk, doch tevens eetbaar is, rottan minjak, keylan en toen. De laatste, die alleen in hooge streken voorkomt, is verreweg de beste. De musa textilis Nees, werd door den gouverneur Cleerens gezonden en werd vermoed het beste Manillavlas te zullen opleveren. De harsen, hier benuttigd, zijn dammar kanarie (sela), gendara (toenie), itam (bonan) en mamina. De laatste van carumbium amboinicum Miq. is eene licht geele, in kleine bamboekokertjes bewaarde gomhars, die tegen water en vochtigheid bestand en een voortreffelijk middel is voor lijnwerk van papieren. De dammar itam dient tot verlichting in de hutten en verder ook tot kalefateren van prauwen. De welriekende geneeskrachtige oliën zijn nog onvoldoende bekend; echter zijn zij reeds een zeer gewild handelsartikel voor de

chineesche en inlandsche markt. De meest algemeene en tevens meest bekende is de kayoe-poetih olie (without-olie), een naam aan het uiterlijk kenmerk van den boom ontleend. Deze olie wordt gestookt uit twee soorten: de *Melaleuca leucodendron* Ln. en *Melaleuca Roxb.*, waarvan de eerste veel kleiner is, en veel krachtiger riekende bladeren bezit. Eene te Boeroe als derde soort bekend, heb ik bij herhaling beproefd naar Amboina over te planten, maar de jeugdige planten kwijnden en stierven, vermoedelijk omdat zij niet op geschikte wijze behandeld werden. Boeroe, in de onmiddellijke nabijheid der hoofdplaats Kayeli, bezit uitgebreide kayoe-poetih-bosschen. Daar wordt veel werk gemaakt van het stoken der olie, een arbeid die door het plaatsen der ketels bij de bosschen is vergemakkelijkt, en vele uitgaven bespaart, die vroeger voor het transport der bladeren noodig waren. De hoeveelheid aldaar gestookte olie wordt op 10,000 flesschen berekend, die tegen $f1$ tot $f1\frac{3}{4}$ per flesch naar Amboina of Makasser uitgevoerd, of door walvischvaarders opgekocht wordt. De olie oorspronkelijk kleurloos, zooals zij door Haaxman en Fles werd verkregen, krijgt, naar men vermoedt, door koper-oxyde, het gevolg van de stoking in koperen ketels, de eigenaardig blaauwgroene kleur. Bij inwendig gebruik, zooals veelvuldig door den inboorling geschiedt, dient op deze bereiding gelet te worden. Amboina bezit ook kleine kayoe-poetih-bosschen, maar zij blijven onbenut. De bast van den boom, zacht, los en wit, is een uitmuntend verpakkingsmiddel voor glaswerk en kan als zoodanig zeer nuttig zijn.

Een tweede boom, die op Boeroe voorkomt, vooral menigvuldig op de N. en NW. kust, is de kota aros. Deze boom bevat eene ruime hoeveelheid getah, die men verkrijgt door den schors rondom den stam door te kappen, het sap te laten uitloopen, dat in 2 à 3 dagen verdikt en dan wordt verzameld. Na op een schotel aan de zonnehitte blootgesteld te zijn, scheidt zich eene geelachtige olie af, die, in flesschen gedaan, een paar dagen staan moet om te bezinken. Deze olie heeft een fijn aromatische geur en doet bij bestrijking op atonische zweren voortreffelijke diensten.

De welriekende olien, algemeen als Ambonsche olien bekend en door geheel Indië gezocht, zijn vooral de minjak saréh, pala, boenga pala, tjingkeh, melatti, tandjong pandjang, bintangor, tjindana, dilar (dilem), kananga, poelasarie, kodjamas, tjoelan, kayoe manies, lemon, kalansoeson, saréh bandang,

koelit lawang, enz. Al deze olien worden op gebrekkige wijze gestookt uit bloemen, wortels, basten, enz. in van Java aangevoerde koperen ketels. De Inlander beweert, dat de meeste grondstoffen voor hem zeer weinig olie bevatten, waarom hij er kayoe lakka bijvoegt, eene hoog rood gekleurde houtsoort, die van Ternate ingevoerd wordt.

Vele dezer oliën worden als geneesmiddel gebruikt, zoodat wij daarop, zoomede op de planten als geneesmiddelen gebezigd, onder de rubriek Inlandsche geneeskunde terugkomen.

De vierde en laatste groep der benütte planten omvat die der aangewende houtsoorten als timmerhout, meubelhout enz. Behalve een paar bamboesoorten komen als timmerhout vele houtsoorten in aanmerking. Met verwijzing naar de gespecificeerde opgaven, die ik lager volgen laat, wordt hier slechts aangestipt dat Boeroe rijk is aan twee soorten van Kayoe bappa: de roode en witte. De eerste is de beste, de tweede is zacht en wordt spoedig door de wormen aangetast. De boom, die gemakkelijk aan de oevers van groote rivieren verkregen wordt, komt aan den wai-apoe in overvloed voor. Voor duurzaam gebruik is het doelmatig den boom op den stam te laten droogen.

Zeer belangrijk is ook de djatiboom. Niet inheemsch en door de compagnie op Boeroe aangeplant, deed in het eerste Engelsch tusschenbestuur (1796) de resident Trogas van Geuricke de bestaande boomen onderhouden en den aanplant uitbreiden, terwijl ook latere residenten nieuwe aanplantingen verordenden. Zoo gaf de hollandsche resident Reis op last van den gouverneur Craussen aan deze kultuur meerdere uitbreiding, waarin hij door zijne opvolgers eenigen tijd werd gevolgd, maar die eindelijk alles aan de natuur overlieten. Bij een later ingesteld onderzoek bleek dat er twee soorten waren: djati minjak en kapor en dat de rijkdom niet zoo groot was als dienstig kon geacht worden voor de bedoelingen der regering, die dan ook navraag deed naar andere goede houtsoorten, voor het bouwdepartement benoodigd, waarop bijzonder werden aanbevolen: lassie, samar, bissie, merah, lingoa en govassa, welke houtsoorten op enkele plaatsen veel voorkomen en gemakkelijk verkrijgbaar zijn. In 1857 bezat Boeroe, behalve een duizendtal jonge planten, ruim 20000 djatiboomen, waaronder ongeveer 800 voor dadelijken omkap geschikt. In het algemeen zou deze kultuur op Boeroe, omdat zij gunstig slaagt, de aandacht verdienen. Op Amboina en de Uliassers was voor weinige jaren van de gedane aanplan-

tingen niet veel meer over; de bodem werd voor deze kultuur niet geschikt geacht.

Als meubelhoutsoorten zijn vooral gezocht het bloemrijke, sierlijke, weinig sterke wortelhout, ten onregte als Ambonsch meubelhout bekend, daar het bijna uitsluitend van Ceram komt; het lichtgeel duurzaam lassiehout; het bintangorhout, dat prachtig gevland, maar zeer hard en moeilijk te bewerken is en door de hollandsche nijverheid met brandhout wordt gelijkgesteld; het gebloemd, duurzaam en voor tafelbladen zeer geschikt lingoahout, waarvan bladen vervaardigd worden, die 7 à 8 voet diameter hebben. Van dezen boom kent men drie soorten: kastoeri, batoe en batjang, die als de beste worden geacht; lingoa kastoeri is het fraaist. Eene vierde soort lingoa gabba gabba is van weinig waarde. Het meubelhout in het algemeen wordt hier duur betaald. Het wortelhout, zooals de naam aanduidt, uit wortelstronken afkomstig, wordt in stukken in den handel gebragt, die zelden eene groote afmeting hebben. Het wordt verkocht per pikol dus bij gewigt, maar de prijs per pikol regelt zich naar de grootte van het stuk; hoe grooter het stuk hoe hooger ook de prijs per pikol is. Van dit schoone hout wordt nog al eene aanzienlijke hoeveelheid naar Java en Nederland uitgevoerd. Het lassiehout komt voor in balken, planken en bladen en dient voor vervaardiging van stoelen, banken, ledikanten, kasten en kleine tafels, terwijl het wortelhout uitsluitend gebruikt wordt voor kistjes en tafeltjes als knaapjes bekend. Het bintangorhout wordt uit hoofde van zijne moeilijke bewerking weinig gebezigd, ofschoon het zeer hard en duurzaam is.

Lingoa is de meest algemeene soort van timmerhout dat duurzaam en zeer algemeen verkrijgbaar is. In den vorm van tafelbladen wordt het soms tot f 100 à f 120 per blad betaald, welke prijs vrij hoog is te noemen en veel te duur in verhouding tot den prijs, die in den regel in den handel voor tafels besteed wordt.

Ceram¹ en Boeroe leveren ook ebbenhout doch in kleine hoeveelheid. Ook andere houtsoorten, die door schoonheid van bloem en fraaiheid van teekening de aandacht trekken, treft men hier en daar in zeldzame stukken aan. Het is niet mogelijk in deze residentie uit deze houtsoorten een goed meubelstuk te doen vervaardigen, omdat, hoe ongelooftlijk het ook schijnen

¹ Op Ceram, nabij Amahey, zou men een camphorboom hebben aangetroffen. In hoeverre dit juist is, kan ik niet beslissen.

moge, hier geen geschikt timmerman of meubelmaker aanwezig is, zoodat al hetgeen hier vervaardigd wordt, in den regel de kenmerken draagt van slordigheid, wansmaak en ruwe bewerking.

Ik meen wel te doen hier eene opgave te laten volgen van de tot heden in deze residentie bekend geworden en verzamelde houtsoorten, welke opgaaf genoegzaam aantoonst dat de soorten in voldoende ruine hoeveelheid aanwezig zijn om er groot nut van te kunnen trekken.

BEKENDE EN VERZAMELDE HOUTSOORTEN

V A N

1. Amboina.

Doorlopend N ^o .	N A M E N .	O U D E R D O O M .	Dikte in middellijn.	H o o G T E .	Tot welk gebruik de soort, voornamelijk voor den Inlander, dienstig is
		Jaar.	R. Voet.	R. Voet.	
1	Warhoka	45	4	60	Timmerhout bijz. planken.
2	Gumelen	30	$\frac{3}{4}$	24	idem (grof)
3	Lalajon	20	1 à 2	25	idem.
4	Mangastan-oetang	30	4	25	Balken of pilaren voor huizen.
5	Palla		$\frac{1}{4}$ à $\frac{1}{2}$	20	Brandhout.
6	Koewini	20	1	20	Onbepaald gebruik
7	Gohi	25	1	20	Brandhout.
8	Ganemoe	40	1	30	idem.
9	Watelopoe	40	1	30	Timmerhout.
10	Jawen	30	2	20	idem.
11	Datjin	25	3	30	idem.
12	Ailoasing	30	2	40	idem.
13	Papaja-oetang	30	1	20	Brandhout.
14	Rieki	40	$1\frac{1}{2}$	12	Timmerhout.
15	Aykoli	25	1	30	idem.
16	Titi	15	1	30	Praauw gereedsch.
17	Muka	60	1	36	Tarra Tarra.
18	Baroe	20	1	25	Scheepstimmerh. (timmerwerk.)
19	Papeda	40	1	25	Timmerh (grof)
20	Soelatore	30	$\frac{1}{4}$ à $\frac{3}{4}$	20	id. meestal voor serostutten.
21	Lipilo of Lapia	25	1	40	Timmerhout.
22	Aton-makan	30	2	10	Brandhout.
23	Mera daon besar	20	1 à 2	30	Timmerhout.
24	Mera daon tjenke	25	2	40	Idem.
25	Ramboetang	30	1	12	Brandhout.
26	Poeti	30	2	15	Scheepstimmerh., houtscolen.

Doortlopend No.	N A M E N	OUDEDOM.	Dikte in middellijn.	HOOGTE.	Tot welk gebruik de soort, voornamelijk voor den Inlander, dienstig is.
		Jaar.	R. Voet	R. Voet.	
27	Nisat	35	1	18	Timmerhout (grof)
28	Lengoea-batoe	300	2 à 3	50	Timmer- en meubelhout.
29	Sama	50	2 à 3	60	Timmerhout.
30	Halaor daon besar	50	1 $\frac{1}{2}$	50	Id. bijz. planken.
31	Halaor toeny	30	2	24	Idem.
32	Laharoen	40	2	35	Idem.
33	Sapar	15	1	36	Tarra tarra.
34	Soekoen	30	1 $\frac{1}{2}$	40	Brandhout.
35	Gomoe.	50	1	60	Onderleggers voor paggers.
36	Kadondong	15	1 à 2	25	Brandhout.
37	Tieti-ayer	15	1	30	Praauw gereedsch.
38	Soejem	20	$\frac{1}{4}$ à $\frac{1}{2}$	25	Tarra-tarra.
39	Laintieng	35	3	30	Timmerh. (grof).
40	Tongke-oetang.	35	$\frac{1}{2}$	15	Idem.
41	Lengoea-Batjang	40	2	30	Idem.
42	Boerong	40	3	90	Scheeps- en ander timmerhout.
43	Tonke	35	1	40	Brandhout
44	Lesset	25	1 à 2	35	Timmerhout bijz. planken.
45	Djamboe-lawut	40	1 $\frac{1}{2}$ à 2	30	Scheepstimmerh.
46	Gondal	100	$\frac{1}{2}$ à 1	10	Idem.
47	Samar poety	30	2	25	Brandhout.
48	Okier	30	1 à 2	55	Timmerhout.
49	Mangej-Mangej.	50	$\frac{1}{2}$	12	Geschikt v. hoepels
50	Aroepa poetie	35	1	30	Timmerhout.
51	Aroepa-mera	35	1	30	Idem.
52	Asoir	35	1	24	Idem.
53	Palasa	110	3	100	Idem.
54	Beloh itam daon besar	40	1 $\frac{1}{2}$	50	Idem.
55	Idem „ kitjil	40	1 $\frac{1}{2}$	50	Idem.
56	Makarlasim „ besar	30	2	18	Idem.
57	Idem „ kitjil	30	2	18	Idem.
58	Waringien daon besar	100	3	60	Riemen.
59	Nanie	42	1	20	Palen, palissaden.
60	Tomie-tomie-oetang	15	1	20	Timmerhout.
61	Poele	30	2	75	Idem.
62	Pala oetang	16	1	30	Brandhout
63	Makiela	40	1 à 1 $\frac{1}{2}$	30	Timmerhout
64	Langsa oetang	30	1	24	Idem (grof)
65	Dammar Toenie	30	1 $\frac{1}{2}$	30	Idem bijz. plank.
66	Palala	25	2 à 3	60	Timmerhout.
67	Taëroe	20	1	25	Onbep. gebruik.
68	Bessi	100	2	25	Timmerhout.
69	Mangabaraboe	30	1	12	Levende pagger.

Doorlopend No	N A M E N.	OUDERDOM.	Dikte in middellijn.	HOOGTE.	Tot welk gebruik de soort, voornamelijk voor den Inlander, dienstig is.
		Jaar.	R. Voet.	R. Voet.	
70	Kanangan	30	1	20	Brandhout
71	Akora	35	1 à 1½	30	Timmerh. (grof).
72	Siehi, mera	30	1 à 2	48	Idem.
73	Hoesoer	50	1½ à 2	48	Id bijz plank.
74	Toko bessi	60	1	15	Zeerostutten
75	Lengoea kastoeri	70	3	60	Timmer- en meubelhout.
76	Bintangor laut	50	1½	10	Scheepstimmerh.
77	Lolanghey	25	1	25	Onbep gebruik.
78	Njibong	30		40	Behoort tot het varengeslacht, wordt voor lat-ten en ook wel voor goten gebruikt.
79	Namoe-namoe	40	1 à 2	20	Brandhout.
80	Samama	25	1	30	Timmerhout
81	Salawakoe	80	2	32	Scheepstimmerh.
82	Lansa	25	1	20	Timmerh. (grof)
83	Batjang	20	1½	40	Idem. (grof).
84	Waringien batu				Idem.
85	Halaor poeti	45	4	60	Timmerhout bijz. planken.
86	Bapa	25	2½	100	Masten voor scheepen.
87	Aton laut	40	1	12	Timmerhout, planken (niet duurzaam).
88	Koffij-oetang	25	¼	15	Idem.
89	Mamiena	20	1 à 2	30	Brandhout.
90	Baliembieng-manis	20	1 8	6	Idem.
91	Baliembieng-boeloe	30	½ à 1	20	Idem.
92	Gyawas	35	1	12	Idem.
93	Toemi-tomi	25	1	12	Idem.
94	Gandaroessa	50	2	30	Onbepaald.
95	Pange	25	2	40	Timmerhout serostutten.
96	Laymanoe				Scheepstimmerh.

2^o Saparoea.

Doorlopend No.	NAMEN.	OUDEDOM.	Dikte in middellijn.	HOOGTE.	Tot welk gebruik de soort, voornamelijk voor den Inlander, dienstig is.
		Jaar.	R. Voet	R. Voet	
1	Belo itam	100	1 $\frac{3}{4}$	90	Timmerhout.
2	Govasa batu	40	2	12	Scheepstimmerh., planken
3	Lengoea mera	70	3	60	Timmer- en meubelhout.
4	Lassi	50	2 à 3	40	Meubelhout
5	Samar	50	2 à 3	60	Timmerhout.
6	Mera, daon aloes	25	2	40	Idem.
7	Lengoea, gabba gabba	8	2 à 3	50	Idem.
8	Mera, daon besar	20	1 à 2	30	Idem.
9	Nanni	50	2	30	Palen en palissad.
10	Halaor, daon aloes	50	1 $\frac{1}{2}$	50	Timmerhout, bijz. planken.
11	Gojawas oetang	80	2 à 3	50	Onderleggers voor paggers
12	Binkoedong	20	$\frac{1}{3}$	15	Onbruikbaar.
13	Mahila	40	1 à 1 $\frac{1}{2}$	30	Timmerhout.
14	Tjenhej oetang	40	1	25	Idem.
15	Bessi	100	2	25	Idem.
16	Kanari	30	3	100	Brandhout.
17	Ahauw				
18	Bintangor oetang	20	1'	80	Timmerhout.
19	Boerong	20	2 à 3	60	Idem.
20	Tawan	80	3	90	Idem.
21	Palaha	120	3	120	Idem.
22	Halaör daon besar	50	1 $\frac{1}{2}$	50	Id bijz. planken.
23	Govasa, gabba gabba	80	2 à 3	30	Scheepstimmerh.
24	Atong laut	120	2	45	Brandhout.
25	Bintangor laut	50	1 $\frac{3}{4}$	10	Scheepstimmerh.
26	Kiera kiera	60	1	30	Timmerhout.
27	Poeleh	30	2	75	Idem
28	Patola	40	$\frac{1}{2}$ à 1	25	Meubelhout.
29	Kasawari	120	1 à 2	70	Brandhout.
30	Katapan	80	3	60	Idem.
31	Sicki	40	2	50	Timmerhout.
32	Lengoea batoe	250	2 à 3	60	Idem.
33	Poeleh batoe of Lassi ayer	30	2	90	Idem.

3^o Boeroe.

1	Lassi	50	2 à 3	40	Meubelhout.
2	Belo-itam	40	$\frac{5}{8}$	25	Vlerken voor prauwen.
3	Gondal	100	$\frac{1}{2}$ à 1	10	Scheepstimmerh.
4	Poele	50	2 à 3	90	Prauwgereedsch.

Doorlopend No.	NAMEN.	OUDEDOM.	Dikte in middellijn.	HOOGTE.	Tot welk gebruik de soort, voornamelijk voor den Inlander, dienstig is.
		Jaar.	R. Voet.	R. Voet.	
5	Bore				
6	Sapien	40	2	30	Tot geen gebruik.
7	Auplaboen				
8	Kanangan	30	1	20	Brandhout.
9	Koeda	42	$2\frac{1}{2}$	25	Voor klompen.
10	Marsegoe	25	1 à 2	30	Voor geen gebruik.
11	Mangabaraboe	30	1	12	Levende pagger.
12	Togawil				
13	Radja	30	$\frac{3}{4}$	35	Onderleggers voor paggers.
14	Sela				
15	Singean				
16	Kiekier	10	$\frac{1}{3}$	2	Brandhout.
17	Helat				
18	Kakoel				
19	Makat				
20	Kienar	40	1	15	Scheden voor wa- pens.
21	Marongmera	40	1	18	Brandhout.
22	Katoebi				
23	Tiemon	10	$\frac{1}{2}$	12	Idem.
24	Mera	30	2	40	Timmerhout.
25	Njanjai				
26	Kierrat				
27	Hanoea	6	$\frac{1}{2}$	18	Brandhout.
28	Sawat				
29	Goewasa				
30	Kapor	20	$1\frac{1}{3}$	40	Timmerhout.
31	Palapal				
32	Lahoet				
33	Alele				
34	Tei				
35	Baroe	20	$\frac{3}{4}$	20	Scheepstimmerh.
36	Paloen	30	$\frac{1}{2}$ à 1	25	Timmerhout.
37	Katapan	80	3	60	Brandhout.
38	Aton laut	30	$\frac{3}{4}$ à 1	25	Scheppers voor orembaaij
39	Poeti	30	1	25	Voorn. houtskolen
40	Boenoet				
41	Wariengien	50	2	60	Brandhout.
42	Maret				
43	Nani	42	1	20	Palen en palis- saden.
44	Tieti	15	1	30	Praauw gereedsch.
45	Haleke	6	$\frac{1}{3}$	12	Brandhout
46	Gomiera	20	1	12	Idem.
47	Wasah				
48	Koeda laki laki		$\frac{1}{2}$ à 1	25	Idem

Doorlopend No.	N A M E N.	OUDERDOM.	Dikte in middellijn.	Hoogte.	Tot welk gebruik de soort, voornamelijk voor den Inlander, dienstig is.
		Jaar.	R. Voet.	R. Voet.	
49	Goela				
50	Niesmiela				
51	Pala-oetan	16	1	30	Brandhout.
52	Boetong				
53	Mataikan	30	1	20	Timmerhout, ge- weerlade.
54	Salea	6	$\frac{1}{2}$	6	Brandhout.
55	Nosso				
56	Oeda				
57	Samana	25	1	30	Timmerhout.
58	Kapok	25	1 à 2	35	Brandhout.
59	Ohiel				
60	Braha				
61	Laharoen	40	$2\frac{1}{2}$	25	Timmerhout.
62	Lepe				
63	Bintangor didarat	55	$1\frac{3}{4}$	135	Scheepsmasten.
64	Kasawari	30	1 à 2	35	Onbepaald.
65	Bintangor	40	1 à 2	25	Scheepstimmerh.
66	Mangi-mangi	30	1	24	Palen en tarra- tarra.

4°. Ceram.

1	Waradan				Brandhout ook ligt timmerhout.
2	Sobiebera				Ligt timmerhout.
3	Kajoe-Adana				Voor bindten.
4	Oemaka				Deurstijlen.
5	Kanari		2 à 3	25	Tot het maken van vlerkpraauwen en tevens ligt timmerhout.
6	Kwahassa				Brandhout.
7	Kajoe Damara				Idem.
8	Bitouwere				Voor kromhouten.
9	Kofassa batoe				Deugdzaam tim- merhout.
10	Tobie Tobiera		1	20	Brandhout.
11	Kajoe boehara				Geschikt tot bal- ken voor gebou- wen.
12	Wanieta				Voor bindten.
13	Totoriesa				Onbekend.
14	Oelas				Idem, ligt brand- hout.
15	Maradien				Idem.
16	Ododara				Idem.

Doorlopend No.	N A M E N .	OUDERDOM.	Dikte in middelijn.	Hoogte.	Tot welk gebruik de soort, voornamelijk voor den Inlander, dienstig is.
		Jaar.	R. Voet.	R. Voet	
17	Boewa rienggit.				Brandhout.
18	Bello-ietam.		1 à 1½	100	Timmerh., geschikt tot rondhout.
19	Lommen				Voor kielen van prauwen.
20	Gamme				Brandhout.
21	Kayoe koeda				Brandh. en tevens geschikt omschil- den van te maken.
22	Lengoea				Timmerh., in 't al- gemeen meubelh.
23	Bessie				Timmerhout.
24	Kabalette				Idem.
25	Wohonge				Idem planken.
26	Kierie moedan		½ à 1	15	Tot het maken van kleine kano's.
27	Afiavien				Kromhouten.
28	Sissan				Timmerh. planken.
29	Lagana				Brandhout.
30	Baroe				Kromhouten.
31	Gavasa gabba gabba				Allerlei kromhout.
32	Kayoe mera				Timmerh. planken.
33	Kayoe mangi, mangi pati		1	35	Idem en brandh.
34	Girassa				Dekplanken (zeer hard hout.)
35	Sabara				Timmerh. planken.
36	Bauw bauwna				Idem idem.
37	Onbekend				Idem
38	Idem				Idem.
39	Wienaroe				Kromhouten.
40	Sokka, sokka nottang				Ligt timmerhout.
41	Kayoe oedana		1 à 1½	35	Uitleggers voor vlerkprauwen.
42	Tahoeta				Timmerhout.
43	Dipoeti ala		1	20	Pennen voor prauwen.
44	Arhoea		½	22	Inhout. voor idem.
45	Oentha		½ à 1	18	Bijsteelen.
46	Marpiwat				Voor kl. prauwen
47	Tafaroeha		3 a 4	75	Idem.
48	Koeififoeha		1 à 1½	65	Timmerhout.
49	Doelha		2	45	Idem.
50	Deperkoeta		1½ à 2	65	Idem.
51	Rajarah				Handvaten.
52	Demasse halha		1	35	Timmerhout.
53	Mapoerah		1	17	Idem.
54	Koefaroeha				Idem.

Doortlopend No.	N A M E N.	OUDERDOM.	Dikte in middellijn.	HOOGTE.	Tot welk gebruik de soort, voornamelijk voor den Inlander, dienstig is.
		Jaar.	R. Voet.	R. Voet.	
55	Liaharah		3 à 1	25	Handvatten.
56	Marawah		2 à 2½	25	Inhouten voor prauwen.
57	Tarahoeta		1	30	Timmer- en brand- hout.
58	Topi topia				Timmerhout.
59	Rerahaha				Idem.
60	Popotta				Brandhout.
61	Sirieha				Voor balken.
62	Awassan				Timmerhout.
63	Govassa hatoe				Meubelhout.
64	Oelitti		1	50	Stijlen.
65	Torohotta				Kromhouten.
66	Taholo				Idem.

HANDEL EN BRONNEN VAN ONTWIKKELING.

Wij geven op de volgende blz. een overzicht van den handel te Amboina gedurende de jaren 1824—1854, het jaar waarin Amboina tot vrijhaven werd verklaard.

Dit overzicht doet zien dat de handel van Amboina in vroeger tijd zeer levendig was. Chineesche jonken ankerden op de reede, vaartuigen van Goram bragten salpeter, die van Kei en Aroe schapen en geiten aan. Schepen, op hollandsche wijze getuigd, voerden lijnwaden en levensmiddelen aan van Java (of Nederland) en vonden retourvrachten in den ruimen aanvoer van hout, tripang, karet, paradijsvogels, paarden, agar agar, massooi en specerijen. Verschillende omstandigheden echter, waarvan men niet dadelijk het gewigt gevoelde, werkten zamen om geheel de handelsbeweging naar elders te verplaatsen.

De invoer der zooeven genoemde handelsartikelen geschiedde regtstreeks door handeldrijvende Inlanders van de producerende eilanden. Door voorschotten van het gouvernement, die in lijnwaden bestonden, aangemoedigd om aan dien invoer uitbreiding te geven, welke plaats vond van eilanden waar niemand ons gezag vertegenwoordigde, ontstonden vele misbruiken. De handelaren, die hunne verplichting niet nakwamen, werden te Amboina opgeligt en gevangen gezet, terwijl door het in beslag nemen en verkoopen hunner goederen zooveel mogelijk hunne gemaakte schulden werden vergoed.

JAAR.	Uitvoer. ¹						Invoer ²
	Uitgevoerde producten, afkomstig van						TOTAAL.
	Molukschen archipel.	Oosterschen archipel.	Europa en Amerika.	Indie en Bengalen.	China, Siam Manilla.	TOTAAL.	
1824	30228	35776	1465	29753	487	110902	150786
1825	40716	64258	122678	34436	7014	269102	970724
1826	11421	24428	57553	15046	4689	113137	639281
1827	41393	55085	50331	11752	14893	173454	515885
1828	44377	48915	48066	46657	4163	192128	696829
1829	59621	57286	112839	27172	8403	265321	648189
1830	49176	61213	45862	23081	6888	166220	686316
1831	53412	38753	52783	11999	7366	164313	587321
1832	66720	12720	89371	46851	8575	224237	745689
1833	32451	40175	59200	28952	5405	166183	702074
1834	58419	55068	114630	46282	8268	282667	832402
1835	43140	68679	107860	52335	7534	279548	615926
1836	35137	32406	49064	12360	1265	131232	489194
1837	34769	15169	12362	7650	4278	74228	430866
1838	46839	42354	52907	26690	3094	171841	523517
1839	35955	63181	51238	10609	8373	169356	427974
1840	27893	37760	24901	7550	406040	504144	669105
1841	7105	64777	22599	19844	3389	117714	485722
1842	27434	27532	30765	3030	8786	97547	41301
1843	14815	31936	47874	4538	4495	103685	330941
1844	12837	20566	52843	3221	6859	96326	483644
1845	20115	42504	66755	3045	1899	134318	535391
1846	22488	31711	55095	1082	2446	112822	416529
1847	25611	39691	50147	15105	4147	134701	625477
1848	29254	33415	71562	4426	10202	149859	550609
1849	26233	31632	57361	705	4890	120821	533854
1850	15955	18094	83138	3267	1348	121802	420833
1851	26188	19097	75327	3148	4015	127775	490122
1852	34240	16160	24379	1342	697	76818	183000
1853	29791	9293	25670	480	294	65528	429178
1854	8108	9152	12983	260	1342	31845	260075

¹ De uitvoer geschiedde naar Java, Makasser, Gorontalo, Bali, Ternate, Banda, Borneo, China, Manilla enz.

² De invoer had plaats van China, Java, Bali, Banda, Ternate, Gorontalo, Kei, Aroe enz.

De goederen, die zij in voorschot ontvingen, namen zij naar hunne eilanden mede, waarvan de waarde bij terugkeer te Amboina in producten moest worden verevend. Hierin bleven zij echter achterlijk. Toen aan Makassaren en Boeginezen vergund werd regtstreeks op de eilanden Goram, Nieuw Guinea, Zuidwester- en Zuidooster-archipel, omvattende de Kei en Aroe-eilanden, Timor Laut enz. handel te drijven, had in den handel van Amboina een groote omkeer plaats.

Wel luidde de bepaling van 13 Augustus 1827 dat men verplicht was de artikelen, op bedoelde eilanden gekocht, in eene der havens op Java, Banda, Ternate of Amboina te verkoopen, maar daar de regering buiten magte was dit voorschrift te doen naleven en eerbiedigen, gingen Makassaren en Boeginezen naar de vrijhaven Singapore, kochten daar voor lager prijzen dan zij met mogelijkheid te Makasser of Ambon konden bedingen, de gewilde ruilartikelen: lijnwaden, olifantstanden, koperen ijzerwerk, opium enz., bragten deze artikelen regtstreeks naar genoemde eilanden, ruilden daarvoor tripang, schildpad, paarlmoer, wilde noten, massooi, boomwol enz. en verkochten dit alles weder tegen goede prijzen te Singapore; een handel die tegenwoordig, na de vrijverklaring van Makasser, naar deze plaats werd overgebracht. Toen op zoodanige wijze de bewoners der gemelde eilanden de verlangde ruilmiddelen en handelsartikelen regtstreeks op hunne eilanden en tegen billijker prijzen, dan zij die te Ambon konden verkrijgen, zagen aanvoeren, hielden zij natuurlijk op Amboina te bezoeken, waarvan het gevolg was dat op deze plaats de bronnen voor retourvracht naar China en Java verminderden en eindelijk geheel begonnen te ontbreken, waardoor de geheele handel onherroepelijk verliep.

Hierin ligt de reden dat de verklaring van Amboina tot vrijhaven in 1854 tot niets heeft geleid noch leiden kon. Het verval van den handel was aan andere oorzaken toe te schrijven dan aan de heffing van regten en lastige formaliteiten. Eindelijk kwam de maildienst, die den laatsten slag bragt aan de vaart tusschen Java en Amboina. Daar zij naar geene retourvrachten behoeft te vragen, voert zij bijna alles aan wat van Java of Makasser wordt ingevoerd. Echter komen de artikelen daardoor op hooger prijs te staan en de ruilhandel met andere eilanden wordt tegenover Makassaren of andere kustvaarders eene bepaalde onmogelijkheid.

De voortbrengselen, waarmede heden te Amboina kan worden handel gedreven, zijn zeer beperkt; behalve eenige specerijen en

reukolien heeft men er eigenlijk niets. De Alfoeren van Ceram hebben daarvoor rijst, djagong, wortelhout en tabak; die van Boeroe, voornamelijk die welke den zoogenaamden achterwal van het eiland bewonen, aardappelen, varkens en dinding; enkele inboorlingen der Specerijeilanden, in het bijzonder van Ouw, vervaardigen aardewerk, dat een gewild ruilartikel is voor lijnwaden, messen, koperdraad enz.; op Manipa en andere eilanden worden uitmuntende praauwen en vischnetten vervaardigd; Boeroe levert zijn kajoepoetih-olie; Ceram hout enz. Een kleine tak van handel, die te Amboina veel geld in omloop bragt, was die in schelpen. De concurrentie bij de koopers deed goede prijzen besteden en moedigde dien handel aan. Heden echter, zooals ik reeds vroeger vermeldde, kan men zeggen dat hij uitgestorven en niemand in staat is, tenzij met buitengewone onkosten en moeite, eene schelpenverzameling van eenige beteekenis aan te leggen. Ook de handel in vederbloemen, waarvan meisjes uit den goeuden stand keurige kransen en bouquets vervaardigen, is wel gering maar toch de aandacht waardig.

Bij deze schaarschte aan middelen om een handel op eenigzins uitgebreide schaal in het leven te roepen, voegen zich bezwaren van geheel plaatselijken aard, waartoe in de eerste plaats moet gerekend worden de ondoorgegraven pas van Baguala en op Ceram en Boeroe gebrek aan wegen. Ik heb van dezen pas en zijne toenemende verzanding reeds vroeger gesproken. Een ieder kan beoordeelen hoe dit schijnbaar zoo weinig betekenend strookje zand oorzaak is van eene betreurenswaardige afsluiting van Amboina en de zoo nabij gelegen Uliassers en Ceram. Het onderling verkeer is nu bezwarend en tijdroovend. Inlanders dezer eilanden, die met eigen vaartuigen Amboina willen bezoeken, zijn verplicht buiten om te gaan, dat in den regentijd bij harde winden zelfs niet zonder gevaar geschiedt en altijd een zeer groote omweg is. Van daar dat de Inlanders dezen togt zoo weinig mogelijk maken, zoodat de omweg een bepaalde slagboom is voor de ontwikkeling van het volkenverkeer, den handel en de welvaart. Ook het stoomschip der civiele marine, dat hier gestationeerd is, moet, wanneer het die eilanden moet bezoeken, buiten om stoomen. Zoo men het kanaal van Baguala kon doorgaan, zou veel gewonnen worden. Deze doorgang zou voor deze stoomschepen hoogst waarschijnlijk gemakkelijk te bereiken zijn, daar zij slechts weinige voeten diepgang hebben.

Het gemis aan goede, het verkeer bevorderende wegen bestaat vooral op Ceram en Boeroe. De nieuwe bestuursregeling op Ceram doet echter voor dit eiland in dit opzigt eenig goeds hopen. De bestaande wegen zijn niets meer dan voetpaden, waarvan een van Amahey uit het eiland dwars doorsnijdt. De officier der infanterie Terstege, destijds met het civiel gezag te Wahaay belast, heeft zich daar veel moeite gegeven voor den aanleg van een geschikten strandweg die zich later met die van Amahey zou vereenigen. De Alfoeren, die in het gebergte wonen, volgen den loop of de bedding der rivieren. Zoo zouden een dertigtal jaren geleden de Ceramsche Alfoeren uit de Elpa-poetih baai de Rocattan zijn gevolgd en in de op denzelfden bergpas ontspringende Poero afdalende naar de Tiloety baai zijn gegaan. Hier bestaat ook eene verbinding van de Elpa-poetih baai met de zuidkust. Zij gaan de op den berg Panharo ontspringende Talla-rivier op en dalen in de eveneens daar ontspringende Way-lee af om koppen te snellen. Die welke te Latoe wonen, komen wel eens voor hetzelfde doel over de Way-lee op het grondgebied van Roemakey. Aan de monding dezer Way-lee zou zich een klein zoutwatermeer bevinden, dat somtijds half droog loopt en door vele krokodillen wordt bewoond. Voor het overige vindt men alleen het bestaan van enkele voetpaden vermeld.

Nu de bezwaren, waarmede hier de handel te kampen heeft, zijn in het licht gesteld, is het billijk de vraag te stellen of bij het handelsverval, waaruit noodwendig stilstand, zoo niet bepaalde achteruitgang der algemeene welvaart moet volgen, geene andere bronnen kunnen worden geopend, om aan die welvaart nieuwe levenskrachten te schenken? Die vraag kan onvoorwaardelijk bevestigend worden beantwoord. Naar mijne bescheiden meening moet dan echter gelet worden op hetgeen eene tweehonderd en vijftigjarige ondervinding heeft geleerd en de ontwikkelingskracht des volks in hare natuurlijke rigting worden opgewekt.

Wanneer wij de natuurlijke gesteldheid van deze residentie in aanmerking nemen, wanneer wij zien dat zij slechts bestaat uit eilanden, die, nabij elkander gelegen, door goed bevaarbare zeeën en straten zijn gescheiden, dan vormen vooral Amboina en de Uliassers zoowel door hare zeer geringe grootte als physische formatie een zeer groot verschil met de groote en belangrijke eilanden Boeroe en Ceram.

De kultures, die men op de laatstgenoemde eilanden vermoedelijk gemakkelijk had kunnen invoeren, heeft men met dwang en geweld beperkt tot de eerste.

Men dekte zich door de bewering dat die kleine eilanden eene bijzondere geschiktheid hadden voor de specerijenkultuur en beproefde gelijktijdig ook den aanplant van andere winstgevende gewassen. Die bewering, daarlatende of zij opregt gemeend was, was eene dwaling. De nagelen van Ceram, (Homahowel) waren even goed als die van Ambon, maar werden door extirpatietogten uitgeroeid. De noten werden door die van Banda overtroffen.

Nog heden bezit het onbewoond en bijna onbekend eiland Obie Major, eigenlijk Tape-maga, een grooten rijkdom aan nagelen en noten. De compagnie deed alle moeite deze kultuur daar uit te roeijen, doch vergeefs, en de noten van daar afkomstig zijn zoo voortreffelijk, dat vroeger reeds het voorstel is gedaan, de notenperken van Banda derwaarts over te brengen. In 1766 schijnt daar zelfs eene vestiging te hebben bestaan, maar daarna verlaten, is het heden bijna onbekend en vergeten. De geheele geschiedenis der specerijkultuur op Amboina en de Uliassers, is een worsteling tegen een onnatuurlijken toestand, die wel schatten afwierp, maar daarom niets verschilde van ieder anderen toestand, door dwang en geweld in het leven geroepen en bij al die schatten toch niet minder onnatuurlijk bleef. Men zoekt te vergeefs naar eene, althans evenredige welvaart door die kultures over land en volk gebragt, terwijl daarentegen de handel met andere eilanden en de scheepvaart een zekeren bloei te voorschijn riepen.

De algemeene wet dat verdeeling van arbeid de behoeften van alle bevredigt en de grondslag is voor aller welvaart, schijnt dus hier ten opzichte der kultures geene toepassing te vinden.

Zijn de bewoners van Boeroe en Ceram, in zooverre zij althans de bergen bewonen, door de natuurlijke gesteldheid van het land, meer tot landbouwers geschikt, de natuurlijke werkkring van den strandbewoner en van de bewoners der kleine Specerijeilanden schijnt veeleer die van den zeeman te zijn. Ofschoon het voor deze laatste misschien voordeeliger was, dat zij hunne eilanden verlieten, en zich op de grootere vestigden, toch staan ook hier voor hen vele rijke en verschillende bronnen van stofelijke welvaart open. De stranden toch zijn onuitputtelijk rijk aan tripang, sponsen, agar-agar, en visch; de verder gelegene

eilanden leveren hout, dammar, massooi. Nabij Nieuw Guinea vindt men rijke hoeveelheden guano, verder paarden, schildpad en andere artikelen, die vroeger Amboina door den doorvoerhandel deden bloeijen. In dit alles is als natuurlijk gevolg de grondslag te vinden voor retourvrachten naar China en Java en herleving van de scheepvaart, waardoor de inboorling alweder zich van de benoodigdheden kan voorzien, die hem de middelen zullen verschaffen tot een voordeeligen handel op de vele eilanden, die nu nog te weinig, of in het geheel niet bezocht worden en hem kanalen zullen openen voor goede, welligt zelfs belangrijke winsten. De bergbewoner van Ceram en Boeroe vinden hunne werkzaamheden in den landbouw en de veeteelt. Voor landbouw bestaan reeds de eerste grondslagen en bij verdere ontwikkeling is hunne toekomst gewaarborgd. De vruchtbare grond wacht slechts op arbeid en ontginning. Aan den bewoner is die taak, zoowel uit een zedelijk als uit een stoffelijk oogpunt opgedragen. Van Ceram sprak ik reeds vroeger. De cacao-kultuur, als particuliere onderneming, slaagt daar zeer goed en reeds hier doet zich het merkwaardig feit voor dat verscheidene Alfoeren van Cerams noordkust (Wahaaij) geheel vrijwillig naar deze cacao-plantaadje in de Elpa-poetihbaai overkomen om geheel vrijen arbeid te verrigten, tegen belooning van eenige door hen zeer gewilde lijnwaden, als hoofddoeken, enz.

Wat Boeroe betreft bestaat reeds tusschen den achterwal en Amboina eenige handel in kajapoetih-olie, varkens, dinding, enz. De volgende opgave moge hier eene plaats vinden, die ik ontvangen heb van een gouvernements ambtenaar, die op dit eiland gedurende een aantal jaren met het gezag en het bestuur belast was.

Calculatieve opgave van te trekken jaarlijksche inkomsten van het eiland Boeroe.

2000	Pikols	gezuiverde dammar, à f10 per pikol	f20000
1000	"	ongezuiverde dammar (afval) à f1,50	1500
500	"	geperlde sagoe en sagoemeel door elk. à f8	4000
1000	"	hotton (gierst) à f6	6000
100	"	tabak à f20	2000
1000	"	katjang à f6	6000
1500	flesschen	kajoepoetih-olie à f1	1500
50	pikols	klapperolie à f20	1000

Transportere f42000

	Transport.	. . . f 42000
200	pikols aardappelen à f 8	1600
50	" dinding à f 20.	1000
	Verscheidend timmer- en meubelhout	1000
	Sandel-, rassamala- en ebbenhout, en kamoniwortel	1000
	Massooi en koelit lawan	500
	Notenmuskaat en foelie	600
	Varkens en herten (levend)	1500
	Bintangor en andere fijne houtsoorten . . .	500
	Kippen	500
	Vezelstof en verfhout in soorten	200
	Vogelnesten, agar-agar, tripang, karet . . .	1000
	Verscheidende kleine inkomsten	600
	Totaal . . . f 52000	

Hiervan afgetrokken:

Voor inkoop van producten enz. . . .	f 15000
Voor opzigtters en huurlingen. . . .	10000
Emballage en vracht naar Amboina. . .	3000
Geschenken aan Alfoersche hoofden . .	1200
	<u>29200</u>

Blijft zuivere winst per jaar f 22800

Deze opgave heeft geen toelichting noodig. Het blijkt hieruit welke artikelen door Boeroe voornamelijk worden geleverd. De hoeveelheden zijn zeer gering gesteld en bij meerdere navraag voor zeer belangrijke vermeerdering vatbaar.

Eindelijk komen op het achterland van Boeroe, als zeer geschikt voor kultuurondernemingen op groote schaal in aanmerking:

Waikoema,	{	Voor suikerriet.
Waimiten,		
Waibolo,		
Namroli en		
Lata.	{	Voor cacao.
Kawiri, (boven)		
Talaga (Thoebaai)		
Wai-olo en		
Leksoela.	{	Voor rijst.
Kawiri, (beneden)		
Tiet bari.		

Naniöle,	}	Voor tabak.
Kawiri (oostkant)		
Wawalien.		

Tiboe en andere plaatsen van minder omvang voor katoen.

HEEREDIENSTEN EN BELASTINGEN.

De heerediensten in deze residentie worden onderscheiden in beloonde en onbeloonde. De beloonde bestaan in werkzaamheden bij de pakhuizen, het geldkantoor, het civiel-, genie- en bouwdepartement, in het lossen en laden van gouvernementsgoederen, het afhalen van gelden, leveren van materialen voor gouvernementswerken enz.

De onbeloonde zijn omvangrijker; zij bestaan in het bouwen en behoorlijk onderhouden van de woningen van den regent en van den schoolmeester, de kerk, de messigit, de school en de bayleo of raadhuys, het bouwen en onderhouden van negory's orembayen, het maken en onderhouden van bruggen en wegen, maandelijksche kwartsdiensten bij den regent en transporteren van Europeesche en inlandsche ambtenaren, die in dienst reizen. Wanneer men hierbij voegt den arbeid voor de nagelcultuur, dan zou men volgens de meening van sommige personen kunnen aannemen dat de Inlander jaarlijks vier maanden beloonden en twee maanden onbeloonden arbeid voor het gouvernement verrigt. Het is mij echter niet duidelijk hoe men tot deze berekening gekomen is. Welligt berust zij op dezelfde grondslagen als somtijds de bevolkingscijfers, vermoedelijke opbrengsten enz., namelijk den grondslag van fantaisie en waarschijnlijkheid. Belangrijker zoude het naar mijne meening zijn te bepalen welk geldelijk bedrag de onbeloonde diensten vertegenwoordigen. Daarbij zou men er ook op behooren te letten dat de regenten hunne inkomsten verdeelen in 'erkende (vrije woning, kwartslieden, nagelgelden) en in door oud gebruik gewettigde. Tot deze laatste behooren o. a. de diensten van twee of meer djodaro's (meisjes) om in de huishouding van den regent behulpzaam te zijn. Deze heerediensten zijn in het bijzonder het deel van den inboorling der Specerijeilanden.

Na de opheffing van het nagelmonopolie is eene hoofdelijke geldelijke belasting ingevoerd.

Omtrent de Alfoeren van Ceram heb ik geene bijzondere

gegevens kunnen verkrijgen. Men weet echter dat zij in vele opzigten dienstpligtig zijn aan hunne hoofden en aan deze veel moeten opbrengen wat als belasting kan worden aangemerkt.

De Alfoeren van Boeroe waren althans tot het jaar 1859 aan zeer drukkende belastingen voor hunne hoofden onderworpen. De regent van Masárete heft b. v. jaarlijks 70 mand gierst, benevens tabak en aardvruchten naar mate der opbrengst, een groote vlerkprauw (zoogenaamde prauw tiga nadjoe) en 18 werklieden (kwarto's) die om de drie maanden verwisselen. Die van Way sama heft 55 mand dammer, 275 toemang, ongeveer 7000 pond, sagoe, 80 mand padi, benevens klappers en aardvruchten naarmate der opbrengst, een groote vlerkprauw en 11 kwarto's, die om de drie maanden verwisselen. Die van Tagalisa heft van elk gehuwd man (en er zijn er welligt 80) eene mand padi, van de bevolking te zamen 10 mand dammer en 6 mand katjang. Bij gebrek aan padi geeft men voor iedere mand een ikor dinding van een geheel beest, verder aardvruchten en 6 kwartslieden, die om de drie maanden verwisselen. Die van Togy heft 25 mand gierst, 25 stuks zeilmatten, 30 mand tabak en aardvruchten naarmate van den oogst, 6 kwartslieden, die om de zes maanden verwisselen, en het bereiden van dinding naar zijn begeeren. Die van Lesela vordert 350 toemang, d. i. bijna 9000 pond, sagoe, 70 mand dammer, 35 mand katjang, 100 pason (mand) gierst, 70 stuks zeilmatten, aardvruchten naarmate der opbrengst en 12 kwartslieden om de 3 maanden. Die van Lamaëte sagoe, dammar, aardvruchten en padi naar goedvinden van de Alfoeren en 3 kwartslieden om de 3 maanden. Die van Kayeli de jaarlijksche opbrengst van een grooten padituin door de gezamenlijke Alfoeren aan te leggen. De opbrengst bedraagt gemiddeld $1\frac{1}{2}$ of 2 koyang padi. Verder 8 kwarto's per maand.

Behalve deze tanate (belasting) genieten de regenten nog andere inkomsten. Zij verhuren hunne kwartslieden aan de kajoe-poetih-oliestokers en nemen daarvoor kwarto toelong (helpers) in de plaats. Zij heffen eene buitengewone tanate als zij geld noodig hebben voor amfioen (opium). Zij trekken roeba roeba, (ankergelden) van handelsprauwen, die op het achterland varen, en wel van een vaartuig met één mast, één stuk perkala (wit katoen) van 4 vademen lengte, van een vaartuig met twee masten, een stuk salampoerie, (idem) van 8 vademen lengte. Deze roeba-roeba wordt door de Alfoersche hoofden zelf geheven

en de salampoeri ook opgelegd als boete aan iederen niet opkomenden kwarto. Ter invordering der tanate zenden de regenten hunne soeroe-soerocan (zendeling, gunsteling, overbrenger van bevelen), die zich op hunne beurt weder eene kleine afpersing veroorloven van *f*10 à *f*12. Bovendien geniet ieder Islamsche kapala soa van de Alfoeren eene belasting ter waarde van *f*10 à *f*12, en blijft ook niet in gebreke van tijd tot tijd eene buitengewone tanate te heffen.

Verder maken de regenten zich ook schuldig aan geheime knevelarij, door van de handelaren lijnwaden en opium op krediet te koopen en de Alfoeren te belasten het bedrag in varkens, dammar, houtwerken, sagoe, enz. op te brengen.

Bovendien verbieden zij den Alfoeren iedere vreemde eigen kultuur, die zij vrijwillig invoeren, of doen die staken waar die bestaat onder voorwendsel dat het gouvernement de verplichte levering zal bevelen.

Heeft de Alfoer op eene of andere wijze eenige chitzen of ander goed verkregen, dan nemen regenten en kapala's soa de mooiste stukken om niet, des noods met geweld.

Ik ben de kennis van deze bijzonderheden verschuldigd aan een ambtenaar, die sedert jaren op Boeroe met de uitoefening van het gezag belast was.

Om de inkomsten te doen kennen, die het gouvernement van de residentie Amboina geniet, ben ik in staat hier een overzicht op te nemen van de middelen, die in 1844—1854 zijn geheven, waarbij echter de voordeelen der gedwongen nagelkultuur geheel buiten berekening zijn gelaten.

OMSCHRIJVING.	1844	1845	1846	1847	1848	1849	1850	1851	1852	1853	1854	Totaal.
	Gld. d.	Gld. d.	Gld. d.	Gld. d.	Gld. d.	Gld. d.	Gld. d.	Gld. d.	Gld. d.	Gld. d.	Gld. d.	Gld. d.
Hoofdgeld der Chinezen, Maleijers en Parnakan	330 "	331 50	316 "	349 50	330 "	307 60	281 60	302 60	278 "	362 "	342 60	3530 100
Vischmarkten en vischpachten . .	12505 "	12910 "	9795 "	10830 "	12220 "	11145 "	10010 "	9350 "	8625 "	9585 "	9400 "	116375 "
Arak en andere sterke dranken . .	1530 "	1580 "	1299 20	1305 100	2145 "	1890 "	1156 "	1301 "	1430 "	2000 "	1930 "	17567 "
Verkoop van Sagoueer.	6730 "	8480 "	5463 40	3108 40	6726 "	4774 "	5395 "	5845 "	6540 "	6390 "	7988 "	67439 80
Kleine lombard	7890 "	3190 "	3220 "	3220 "	1975 "	1640 "	1235 "	650 "	710 "	885 "	1065 "	20780 "
Amfloenpacht	14188 "	14620 "	14436 80	11863 40	12530 "	14195 "	14505 "	12980 "	13830 "	14470 "	15840 "	153458 "
Verponding.	1539 90	1655 30	1630 113½	1643 119	1712 29	1589 18	1583 57	1728 66	1589 48	1641 12	1753 30	18067 12½
Inkomende en uitgaande regten . .	4587 46	6435 68	5431 43½	6768 86	9717 27½	13936 39½	10879 11	13039 4½	8815 83½	6786 32½	1325 4½	87721 86½
Additioneelregt	259 26	351 14	260 11½	338 56½	484 116½	696 100½	543 116	651 118½	440 93	339 38½	66 30	4433 01
Haven- en ankeragegelden . . .	52 50	" "	" "	152 60	10 "	" "	" "	657 20	769 60	338 "	201 "	2180 80
Kleinzegeelregt.	4071 10	4484 "	4399 94	4238 52½	3943 62½	4676 60	4751 22½	4482 94½	4117 52½	3858 78	3190 44	46213 90½
Collaterale successiën	604 32½	267 60½	103 83½	316 05	" "	" "	441 74½	2322 103	331 12	678 5½	329 79	5394 95½
's Heeren gerechtigheid.	1038 10	982 25	1682 "	1624 10	1063 102	726 18	856 60	1300 "	1533 106	638 60	1340 20½	12785 51½
Belasting op slaven.	2224 87½	2140 72½	1945 40½	1829 26	1838 66	1598 102	1532 15	1407 72	1347 81	1371 108	1258 51	18495 1½
Oorgeld der paarden	174 37½	135 "	148 50	126 "	243 "	180 "	153 "	157 60	306 "	234 "	230 "	2087 27½
Venduregten	9606 23½	9139 16½	10617 13	10864 62	9487 98	8336 04	7612 71	10743 102	11818 43	8051 104	3375 88	99743 25
Licentiën op de pho- en topho- spelen	3170 "	1760 "	2244 20	1545 100	1500 "	1280 "	1975 "	2183 "	3483 "	3160 "	2610 "	24911 "
Inkomsten der posterijen.	469 80	455 55	525 59	702 50	460 110	788 111	987 117	1055 90	906 29	1579 36	2237 87	10169 104
Verkoop van specerijen	46 "	74 "	66 "	40 "	8 "	14 "	42 "	42 "	120 "	18 "	20 "	490 "
Verkoop van diverse goederen . .	2174 20	1322 55	1613 70	1786 90	2377 22½	2075 10	2423 71	3103 10	2966 80	2301 35	1872 65½	24016 49
Boeten en confiscatiën.	3496 86½	3751 92	3241 42½	3672 35	3122 87	1831 95	3589 114½	1874 38	2425 17½	2818 77	1437 78	31262 43
Totaal	71776 119½	74065 58½	68539 61	66326 22	71896 1	71681 18	69954 69½	75178 8½	72383 105½	67506 106½	57813 37½	767122 7½

BEVOLKINGSTATEN. — BURGERLIJKE STAND.

Wanneer wij nagaan hoe zelfs in Europeſche ſtaten de juiste kennis van het zielental aan groote bezwaren onderhevig is, en de volkſtellingen niet volkomen naauwkeurig worden beſchouwd, kan het geenszins bevreemden dat opgaven omtrent de bevolkingscijfers in Indië in het algemeen weinig vertrouwen verdienen, waar bovendien soms overwegende redenen bestaan om het cijfer lager te ſtellen en de middelen, om de gedane opgaven te controleren, ten eenenmale ontbreken. Door de welwillendheid van het beſtuur te Amboina ben ik in het bezit gekomen van eenige gegevens, die ik echter als geheel onvolkomen en daardoor onbruikbaar, heb moeten ter zijde ſtellen.

Ik laat hier slechts twee bevolkingsſtaten volgen. De eerste is een algemeene bevolkingsſtaat van de residentie tot op het einde van 1854, opgemaakt voor den gouverneur-generaal bij zijn bezoek aan deze eilanden. Zij bevat tevens eene vergelijking tusschen 1824 en 1854, waaruit de bijna ongelooflijke daadzaak blijkt, dat de bevolking der afdeeling Amboina gedurende een tijdvak van dertig jaren met 1807 zielen is verminderd. De tweede is eene geſpecificeerde opgave der bevolking van Boeroe van 1817 tot 1858 en betreft slechts de daarop aangeduide rassen. Ik heb redenen te gelooven dat die opgaaf eenig vertrouwen verdient. Zij toont aan dat, uitgezonderd het jaar 1854, ook hier de bevolking van 1847 tot 1858 met 314 zielen is teruggegaan, dat is, over elf jaren, op eene bevolking van 1800 zielen, ruim een zesde gedeelte, dus nog belangrijker dan de afdeeling Amboina in 30 jaren. In 1854 was het hoogſte bevolkingscijfer bereikt. In 1855 en later heerschte op Boeroe eene pokken-epidemie, die vele offers eischte. Daar deze jaren voor Amboina niet in berekening zijn genomen, moet de zooeven aangemerkte onderlinge verhouding iets minder ten nadeele van Boeroe worden geſteld.

De weinige Europeanen geheel buiten beſchouwing latende, onthoud ik mij ook van nadere opgaven omtrent de Alfoeren, daar die niet het minſte vertrouwen verdienen.